

**1927 NÜFUS SAYIMI VE SONUÇLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mustafa KÖSE

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK

Eylül 2010

Afyonkarahisar

TC
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1927 NÜFUS SAYIMI VE SONUÇLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan
Mustafa KÖSE

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK

AFYONKARAHİSAR 2010

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

15.09.2010

Mustafa KÖSE

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı: :Yrd. Doç.Dr.Şaban ORTAK

Jüri Üyeleri :Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

:Doç. Dr. Ahmet Ali GAZEL

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mustafa KÖSE'nin “**1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**” başlıklı tezini değerlendirmek üzere 17. 09. 2010 günü saat 14:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ
1927 NÜFUS SAYIMI VE SONUÇLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KÖSE

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Eylül 2010

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK

Nüfus sayımları tarihin çok eski dönemlerinden bu yana dünyanın değişik bölgelerinde, çeşitli amaçlar için ve çeşitli yöntemler kullanılarak uygulanmaktadır. Eski dönemlerde halkın arasındaki, askere alınacak ve vergi verecek kişilerin tespitini amaçlayan nüfus sayımları, binlerce yıl bu amacın ve basit yöntemlerin dışına çıkamamıştır.

Nüfus sayımlarının amacı, kapsamı ve tekniği 20. yüzyılda büyük bir değişim geçirmiştir. Bilimsel yöntemlerle dünyada ilk nüfus sayımları, 20. yüzyıl Avrupa'sının farklı ülkelerinde yapılmış, oradan da zaman içerisinde dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Bilimsel yöntemlerle yapılan bu sayımlarda devletin değil halkın önceliği gözetilerek, sayım sonucu elde edilen istatistikî veriler, halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak politikalar üretilmesinin temel dayanağını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 20. asırda nüfus sayımları yapılmıştır. Nüfus sayımları, Osmanlı Devleti'nde genellikle mali ve askeri amaçlarla yapılmış olsalar da o döneme ait önemli demografik bilgiler içermektedir.

Cumhuriyet'in ilanından 4 yıl sonra Türk tarihinde ilk defa olarak bilimsel yöntemlerle nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayım için Belçika'nın en iyi iki istatistik uzmanından biri olan Camille Jacquart, Türkiye'ye davet edilerek nüfus sayımı ve istatistik konularındaki bilgilerinden faydalanılmıştır.

Sayım öncesi hazırlık çalışmaları kapsamında ülkenin 5 farklı bölgesinde deneme sayımları yapılmıştır. Hazırlık çalışmalarının sonrasında yapılan sayımın icrası birkaç bölgedeki kısa gecikmeler dışında Türkiye genelinde başarıyla tamamlanmıştır. Çıkan sonuç beklentileri karşıladığı için ve özellikle Avrupa'da aleyhimize yapılan propagandaları çürüttüğü için başta hükümet olmak üzere Türkiye'deki herkeste memnun etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus sayımı 1927, Nüfus sayımı, Tahrir, İstatistik, Nüfus.

ABSTRACT

1927 POPULATION CENSUS AND IT'S EVALUATION RESULTS

Mustafa KÖSE

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

September 2010

Advisor: Assist. Prof. Dr. Şaban ORTAK

Population census had been executed in different places and different times for various purposes and methods since the ancient times. During those times, Population census was aiming to confirm the soldiers joining the army in the public or the ones who should pay taxes, but was not able to leave these aims and simple methods.

The method and the extent of the purpose of the population census had a great variation in the 20th century. The first scientific method of Population census had been executed in various countries of Europe in the 20th century then it evolved in different parts of the world in the course of time. With those scientific methods of population census the public was respected but not the government, the statistical data obtained was the basic support to generate policy for public needs.

The population census had been executed in the Ottoman Empire in the 20th Century. It was generally executed for financial and military purposes; which involved demagogic data of that time. The first scientific method of population census had been executed in Turkish history 4 years after the Proclamation of Republic. Camille Jacquard, who was one of the best statistics experts of two in

Belgium, was invited to Turkey. He benefited from his population census knowledge and the statistics for the census.

Before the census, preparatory counts were executed in five (5) different parts of Turkey. After those preparatory counts, the Population census was completed successfully, except the delays in a few regions throughout Turkey. As the results met the expectations, especially contrary to cleaning up the propagandas in Europe even though the government initially declined, the public in Turkey were finally happy.

Key words: 1927 Census, Census, Tahrir, Statistics, Population.

TEŞEKKÜR

Tezimin her aşamasında beni yönlendiren, benden hiçbir desteğini esirgemeyip yardımcı olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Şaban ORTAK'a, manevi desteklerinden dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Sadık SARISAMAN ve Doç. Dr. Ahmet Ali GAZEL'e, arşiv araŐtırmalarımnda eksiklerimi gidermem konusunda bana büyük yardımları dokunan değerli arkadaşım Őenel AYDAŐ'a, tezimle ilgili bana büyük destek olan değerli arkadaşım Mustafa AKKAŐ'a teŐekkürlerimi sunarım.

Mustafa KÖSE
Afyonkarahisar 2010

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
1. NÜFUSUN TANIMI VE NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI.....	1
2. NÜFUS SAYIMLARININ DÜNYA GENELİNDE TARİHÇESİ.....	2
2. 1. XX. YÜZYIL ÖNCESİ NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI	7
2. 2. MODERN NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI	7
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE NÜFUS SAYIMI.....	8
4. NÜFUS SAYIMLARINDA KULLANILAN YÖNTEMLER.....	14
4. 1. DE FACTO YÖNTEMİ.....	15
4. 1. 1. De Facto Yönteminin Avantajları	15
4. 1. 2. De Facto Yönteminin Dezavantajları.....	15
4. 2. DE JURE YÖNTEMİ	16
4. 2. 1. De Jure Yönteminin Avantajları.....	17
4. 2. 2. De Jure Yönteminin Dezavantajları	17
I. BÖLÜM	
1927 NÜFUS SAYIMI ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR.....	19
1. SAYIM İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR.....	19
1. 1. CAMILLE JACQUART (KAMIL JAKAR)	21
1. 2. 2 HAZİRAN 1926 TARİHLİ UMUMİ TAHRİRİ NÜFUS İCRASI HAKKINDA KANUN	22
1. 3. NÜFUS SAYIMI İCRASI İÇİN TARİH BELİRLENMESİ.....	25
1. 4. BİNALARIN NUMARALANDIRILMASI VE SOKAKLARA İSİM VE NUMARA VERİLMESİ	26
1. 4. 1. 10 Nisan 1927 Tarihli ve 1003 Sayılı Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Kanun	29

1. 4. 2. Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname.....	30
1. 4. 3. Bina Cetvellerinin Hazırlanması.....	33
1. 4. 4. Binalar Cetveli İle İlgili Talimatname	34
1. 5. NÜFUS SAYIMINDA GÖREV ALACAK SAYIM VE KONTROL MEMURLARININ TEMİNİ.....	36
1. 6. SAYIM BÖLGELERİNİN OLUŞTURULMASI.....	40
1. 6. 1. Tahrir Mıntıklarının Teşkili	41
1. 7. NÜFUS SAYIMININ SAĞLADIĞI ULUSAL FAYDALAR KAPSAMINDA 1927 NÜFUS SAYIMININ AMAÇLARI.....	44
1. 8. TAHRİR KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI.....	49
1. 8. 1. Ankara ve İstanbul'da Genel Nüfus Sayımı İçin Özel Komisyon Teşkili Hakkında Talimatname.....	50
2. SAYIM ÖNCESİ HALKI BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİ.....	52
2. 1. SAYIM ÖNCESİ YAPILAN BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİ	53
2. 2. BAŞVEKİL İSMET PAŞA'NIN BEYANNAMELERİ	58
2. 2. 1. Başvekilin Sayımda Görev Alacak Memur ve Hizmetlilere Yönelik İkinci Beyannamesi	60
2. 2. 2. Camille Jacquart'ın Nüfus Sayımı Hakkındaki Makalesi	62
2. 3. 1927 NÜFUS SAYIMINDA SORULAN SORULAR.....	66
2. 4. DENEME SAYIMLARI.....	68
2. 5. DENEME SAYIMLARI ÜZERİNE ELEŞTİRİ.....	70
II. BÖLÜM	
SAYIM HAKKINDAKİ TALİMATNAMESLER VE SAYIMIN İCRASI.....	74
1. 1927 NÜFUS SAYIMINI TANZİM EDEN TALİMATNAMESLER.....	74
1. 1. TAHRİRİ NÜFUS İCRA DAİRESİ'NİN ANKARA VİLAYETİ İÇİN TEBLİGATI	74
1. 1. 1. Tahriri Nüfus İcra Dairesi'nin Halka, Tahrir ve Kontrol Memurlarına Hitaben Tebligatı	75
1. 2. GENEL NÜFUS SAYIMI İCRASI HAKKINDA İSTANBUL VİLAYETİ MAKAMININ TEBLİGATI	76
1. 3. İZMİR VALİLİĞİ'NİN SAYIM GÜNÜNE DAİR TEBLİGATI.....	79
1. 4. SAYIMDA GÖREV ALACAK MEMURLARA MAHSUS MUFASSAL TALİMATNAMEYE GÖRE SAYIM MEMURLARININ GÖREVLERİ.....	80
1. 5. İSTANBUL VİLAYETİ MAKAMINCA MÜŞTEREK HAYAT SÜRDÜRÜLEN KURUMLARDA NÜFUSUN SAYILMASI HAKKINDA KURUM MÜDÜRLÜKLERİNE YAPILAN TEBLİGAT	82
1. 5. 1. Tahrir Günü Tatili Mümkün Olmayan Kurumlarda Çalışmak Zorunda Olan Personele Ruhsat Verilmesi Hususunda Kurum Müdürlerine İstanbul Vilayet Makamı'ndan Yapılan Tebligat.....	83
1. 6. İSTANBUL VİLAYETİ NÜFUS SAYIMI KOMİSYONU'NUN 9 EKİM 1927 TARİHLİ TOPLANTISINDA KABUL EDİLEN KARARLAR.....	84
1. 7. TAHRİR VE KONTROL MEMURLARININ TAYİNİ.....	84
1. 8. SAYIM CETVELLERİNE YAZILMASI GEREKEN NÜFUS.....	88
1. 8. 1. Tahrir Cetvellerine Yazılması Gereken Bilgiler.....	89

1. 8. 2. Tahrir Cetvellerine Kaydedilmesi Gereken Şahıslar	92
1. 9. SAYIM BÖLGELERİNİN GÖSTERİLDİĞİ CETVELLER.....	94
1. 10. TAHRİR MEMURLARININ TAHRİR GÜNÜ İCRA EDECEKLERİ GÖREV VE SORUMLULUKLARI.....	94
1. 11. SAYIM GÜNÜ SAYIMDA GÖREV ALAN MEMURLARIN ZİYARET ETMELERİ GEREKEN YERLER	96
2. NÜFUS SAYIMININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİ	97
2. 1. DENİZDE SAYIM.....	101
2. 2. YATILI OKULLAR, KIŞLALAR, HASTANELER VE HAPİSHANELERDE KALANLARLA EVSİZLERİN SAYIMI	103
2. 2. 1. Tahrir Günü Yolculuk Yapanlar	104
2. 3. SAYIMDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE YAPILAN HATALAR	106
2. 4. SAYIM İŞLEMİNİN TAMAMLANMASI.....	113
2. 4. 1. Ankara'da Sayım İşleminin Bitimi	113
2. 4. 2. İstanbul'da Sayım İşleminin Tamamlanması.....	115
2. 4. 3. İzmir'de Sayım İşleminin Tamamlanması.....	117
2. 4. 4. Diğer Bazı Şehirlerde Sayım İşleminin Tamamlanması	118
2. 5. SAYIM GÜNÜ SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI	118
2. 5. 1. İstanbul'da Sokağa Çıkma Yasağı.....	120
2. 5. 2. Sayım Günü İstanbul'da Vukuat.....	121
2. 5. 3. Sayım Günü Olağanüstü Durumlar İçin Alınan Tedbirler.....	122
2. 6. SAYIM İŞLEMİNDEN SONRA SONUÇLARIN TOPLANMASI.....	122
2. 6. 1. Sayım Cetvellerinin İstatistik Umum Müdürlüğü'ne Ulaştırılması	124
2. 6. 2. Tahrir Cetvellerinin Tasnifi ve Kesin Olmayan İlk Sonuçlar.....	125
2. 7. CAMILLE JACQUART'IN ANADOLU AJANSI'NA SAYIMIN KESİN OLMAYAN İLK SONUCUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİ İFADE EDEN BEYANATI.....	126
2. 7. 1. Hükümetin Sayımın Kesin Olmayan İlk Sonucuna Yönelik Olarak Değerlendirmesi	129
2. 8. SAYIMIN MALİYETİ.....	131

III. BÖLÜM

1927 NÜFUS SAYIMININ RESMİ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ 133

1. TÜRKİYE GENELİ İLLERE AİT RESMİ SONUÇLAR.....133

1. 1. İLLERİN GENEL NÜFUSLARI.....	134
1. 2. İLLERİN MERKEZ NÜFUSLARI.....	138
1. 3. İLLERİN KENTSEL VE KIRSAL NÜFUSLARI	141
1. 4. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDAKİ GÖÇ HAREKETLERİ	143
1. 4. 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfus Politikası.....	146
1. 5. SANAYİ FAALİYETLERİ AÇISINDAN SAYIM.....	150
1. 6. BİNALAR İSTATİSTİĞİ.....	153
1. 6. 1. Devlet Binaları ile Şahıslara Ait İkamet Edilmeyen Binalar İstatistiği.....	154

1. 6. 2. Özel Şahıslara Ait İkamet Edilen ve Edilmeyen Bina Sayıları.....	157
1. 6. 3. Ev Başına Düşen Nüfus	159
2. NÜFUSUN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ.....	161
2. 1. ANA DİLLERİNE GÖRE NÜFUS	161
2. 2. DİNLER İTİBARIYLA NÜFUS	164
2. 3. MEDENİ HALİNE GÖRE NÜFUS.....	166
2. 3. 1. 1927 Senesinde Evlenme Olayları.....	169
2. 4. OKUR YAZAR DURUMUNA GÖRE NÜFUS	172
2. 4. 1. Yedi Yaş ve Üzeri Erkek Nüfusta Okur Yazarlık	172
2. 4. 2. Yedi Yaş ve Üzeri Kadın Nüfusta Okur Yazarlık	173
2. 4. 3. Yedi Yaş ve Üzeri Genel Nüfusta Okur Yazarlık.....	175
2. 5. NÜFUSUN MESLEKLER İTİBARIYLA DAĞILIMI	176
2. 6. NÜFUSUN YAŞ İTİBARIYLA DAĞILIMI	178
2. 7. NÜFUSUN TABİİYET İTİBARIYLA DAĞILIMI	180
2. 8. SAYIM SONUÇLARINA GÖRE ENGELLİ NÜFUSUN DAĞILIMI	181
SONUÇ.....	183
BİBLİYOGRAFYA.....	186
EKLER.....	190

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. G. K. Scalieri'ye Göre Kurtuluş Savaşı Yıllarında Anadolu Nüfusu	48
Tablo 2. 1927 Sayımı'nda Türkiye'deki İllerin Genel Nüfusu	134
Tablo 3. 1927 Nüfus Sayımı Sonucuna Göre İllerin Merkez Nüfusları.....	138
Tablo 4. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İller Bazında Kent ve Kır Nüfusu	141
Tablo 5. Bazı İllerimizin 1912-1927 Yıllarındaki Karşılaştırmalı Nüfusları.....	144
Tablo 6. 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Binalar İstatistiği.....	154
Tablo 7. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İçerisinde İkamet Edilen ve Edilmeyen Binaların İllere Göre Dağılımı.....	157
Tablo 8. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre 100 Eve Düşen Nüfus Miktarı.....	159
Tablo 9. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Konuşulan Anadiller.....	162
Tablo 10. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Gayri Müslim Nüfus.....	165
Tablo 11. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İller Bazında En Fazla Evlilik Sayısı	171
Tablo 12. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Erkek Nüfusta Okur Yazar Oranı.....	173
Tablo 13. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Kadın Nüfusta Okur Yazar oranı.....	174
Tablo 14. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Genel Nüfusta Okur Yazar Oranı.....	175
Tablo 15. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Meslekler.....	177
Tablo 16. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Bazı İllerde Nüfusun Yaş Dağılımı.....	179
Tablo 17. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Tabiiyet Dağılımı.....	180
Tablo 18. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Malul Nüfusun Dağılımı.....	181
Tablo 19. Engelli Nüfusun İllere Göre Dağılımı.....	182

KISALTMALAR

Ag.e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

Agt: Adı geçen tez

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bkz: Bakınız

C: Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

C. bereket: Cebelibereket

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

Diğ: Diğeri

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Ed.: Editör

f: Fasikül

G.ANTEP: Gaziantep

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MMU: Matbuat M¼d¼riyet-i Umumiyesi

S: Sayı

s: Sayfa

ÖİK: Özel İhtisas Komisyon

Vb: Ve benzeri

GİRİŞ

1. NÜFUSUN TANIMI VE NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI

Nüfus, gündelik yaşantımızda çok sık olarak kullandığımız kelimelerden biridir. Bir ülke ya da şehir hakkında küçük bir araştırma yaptığımızda öğrenmek istediğimiz ilk konulardan biri oranın nüfusedir. Bunun nedeni birçok konunun nüfusla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olmasıdır.

Bir ülkede sanayileşmiş ve gelişmiş şehirler genellikle nüfusun en yoğun olduğu bölgeleridir. Örneğin Türkiye’de nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ilimiz İstanbul, coğrafi bölgemiz Marmara Bölgesi’dir ve ülkemizin en sanayileşmiş bölgeleri de başta İstanbul olmak üzere bu bölgemizde yer almaktadır.

Kavram olarak nüfusun en sade tanımı, belirli bir zamanda, belirli bir bölgede yaşayan insan sayısıdır. Etkisi ise tanımı kadar basit ya da gösterişsiz değildir. Devletlerin gücü; ordusunu oluşturan asker sayısı, hazine için gerekli vergiler, zirai üretim, sanayi üretimi, ticaret, tüketim gibi örnekler nüfusla yakından alakalı konulardır ve yeterli sayıda nüfusa gereksinim duyarlar¹.

İşgücü kaynağının temelini nüfus oluşturmaktadır. Bugün dünyada en büyük ekonomiye sahip ülkeler nüfusu kalabalık ülkelerdir. Askeri güç olarak teknoloji de önemli ölçüde belirleyici bir güç olmakla birlikte diğer belirleyici güç asker sayısıdır.

Ansiklopedik tanımı ise; bir şehir, bir bölge veya ülkede yaşayan insanların tümü veya özel bir kategori meydana getiren bireylerin tümü olarak yer almaktadır. Nüfusun temelini insan oluşturur².

Gerek ekonominin nüfus üzerinde, gerekse nüfusun ekonomi üzerinde belirleyici etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçek, insanları toplu olarak yaşamaya başladıkları zamandan itibaren nüfus olayları ile yakından ilgilenmeleri zorunluluğunda bırakmış ve bu konuda zamanın gereklerine, yaşam şartlarına,

¹ http://www.istanbulbilsem.k12.tr/bloklar/bloklar/yazar/devam_yazi.asp?idyazi=83 (12.02.2009).

² Mehmet Sezen; *Ülkemiz Açısından De Facto ve De Jure Sayımlarının Avantaj ve Dezavantajları*, Ankara 1989, s. 1.

düşünce tarzlarına göre belirli bir yol ve siyaset takip gerektirmiştir³.

Batı dillerinde nüfus sayımının karşılığı olan “sensus” Latince kökenli bir kelimedir. Eski dönemlerde yapılmış olan nüfus sayımları ile günümüzde yapılan nüfus sayımları arasında amaç itibarıyla büyük ölçüde ayrışır. Örneğin Eski Romalıların yaptığı nüfus sayımlarının temel amacı vergi toplamak ve mülklere değer vermeyi kapsıyordu. Oysa günümüzde nüfus sayımları sonucu ulaşılan veriler çok çeşitlidir ve temel amacı vergilendirme ya da ekonomik amaçlı değildir. Toplanan bu veriler istatistik konularında birçok alanda kullanılır⁴.

Nüfus sayımları bir ülkede yaşayan insan topluluğunun belli zaman dilimlerinde, devletin görevlendirdiği kişilerce resmi kayıtlara geçirilerek sayılmasıdır. Günümüzde nüfus sayımlarının amacı; nüfusun miktarı, yaşı, cinsiyeti, medeni hali, eğitim durumu, meslek grupları, iş gücü, sosyo-ekonomik durumu, yaşadığı bölge, nüfus yoğunluğu, nüfus artış hızı vb. bilgileri en doğru ve kapsamlı bir şekilde belirlemektir. Nüfus sayımları bir ülkenin demografik yapısının şekli dağılımını veren, bugüne kadar dünyada yapılmış olan istatistiklerin en eskisi ve en önemlisidir.

Nüfus sayımları bir ülkenin en önemli kaynağı olan halkının sayılmasıdır. Bu sayım, toplumda ve teknolojide büyük değişmelerin olduğu iki yüzyıldan beri sürekli bir evrim geçirmekte ve teknik açıdan kendisinden beklenen farklı tüm isteklerin çoğunu karşılamaya devam etmektedir. Nüfus sayımının sağladığı istatistiklere, halkın sayısına demografik, sosyal ve ekonomik niteliklerine ve özellikle küçük coğrafi alanlar ile küçük nüfus gruplarına ilişkin temel verilere artan bir ihtiyaç vardır.

2. NÜFUS SAYIMLARININ DÜNYA GENELİNDE TARİHÇESİ

İnsanlık tarihi incelendiğinde yeryüzünde var olduğundan beri insanların toplu olarak yaşadıkları; sosyal bir varlık olan insanın çok eski çağlardan beri nüfus kavramıyla yakından ilgili oldukları görülecektir.

Nüfusa dair teorilere genel bir bakışa, günümüzde dünyanın en yoğun nüfuslu

³ Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye’de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, Doğu Matbaası, Ankara 1947, s. 5.

⁴ “Nüfus Sayımı Maddesi”, *Britannica Compton’s Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, C. 14, İstanbul 1991, s. 369.

lkelerinden biri olan Çin'den başlanabilir. Konfcys'e göre, nüfus artışı işgücü verimliliğini kısıtlayarak kitlelerin yaşama düzeylerini olumsuz etkileyecek ve iktisadi gelişmeyi sekteye uğratacaktır. Eski Yunan'da Eflatun ve Aristo'ya göre toplumların ekonomik yönden kendilerine yeterli olabilmeleri gerekli nüfus byklğine ulaşmış olmaları şartına bağlıdır. Gcl bir ordu için yeterli sayıda insan gücüne gereksinim olduğundan Romalılar, istila savaşlarında ölenlerin yerini dolduracak insan varlığına ihtiyaç duymuşlar, bu nedenle de nüfus artışından yana olmuşlardır. Çağımızda bazı ülkelerde nüfus artışını kontrol altına almakta yaygın olarak kullanılan doğum kontrol yöntemiyle ilgili ilk metinlere, Mısır'da yapılan araştırmalar sonucu günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce yaşamış olan rahipler tarafından hazırlanmış papirslerde rastlanmıřtır⁵.

Bu veriler bizlere, günümüzden binlerce yıl öncesinde yaşamış olan uygarlıkların nüfus sorunuyla yakından ilgilendiklerini, nüfusu artırmaya ya da azaltmaya yönelik tedbirlere başvurmuş olduklarını göstermektedir.

İnsanlar, tarımı bilmedikleri, geçimlerini sadece avcılık ve balıkçılık ile temin ettikleri, yiyeceğin kıt olduğu çok eski dönemlerde nüfus artışını besin darlığından dolayı kendileri aleyhinde çok ciddi bir tehlike olarak görüp bunun önüne geçebilmek için zaman zaman anne rahmindeki çocukları düşürmek ya da yeni doğan bebeklerle ve kendi geçimini temin edemeyecek kadar yaşlıları öldürmek gibi çok vahşi yöntemlere başvurmuşlarsa da zamanla insanlık tarihi avcılık ve balıkçılık devrinden çıktıktan sonra nüfus olaylarının şekli değişmiş, tarım ve endüstri devirlerine gelindiğinde çalışacak olan kollara ihtiyaç fazlalaştığı ve işgücü temini için nüfus artışının gerekliliği anlaşılmaya başlanmıştır. Bu devirlerde bütün dini ve ahlaki müesseseler nüfus artışının iyiliğini, çok ocuk meydana getirmenin faziletini terennüm etmiřlerdir⁶.

Sayımının tarihçesi, tarım sayımlarının yapıldığı Babil dneimine kadar geriye gider. Eski Çin'de bölgelerin gelirlerini ve ordunun askeri gücünü belirlemek amacıyla insanlar sayılırdı. Nüfusun ve arazilerin düzenli sayımı Eski Roma döneminde başladı. Yapılan bu sayımlar, yurttaşların siyasi statüsünü karara

⁵ http://www.istanbulbilsem.k12.tr/bloklar/bloklar/yazar/devam_yazi.asp?idyazi=83 (12.02.2009).

⁶ Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 5.

bağlamak ve devlete karşı askerlik ve vergi yükümlülüklerini belirlemek için kullanılırdı. Ortaçağda devletler çok seyrek olarak sayıma başvururdu⁷.

İlerleyen zamanla birlikte insanlık tarihi geliştikçe toplumların nüfus olayına bakış açılarında değişiklik meydana gelmiş, askerlik, vergi mükellefiyeti ve iş kolları gibi alanlarda insana olan gereksinim artmış, bu da nüfus sayımlarının amaç ve kapsamında farklılıklara neden olmuştur.

Eskiçağlar ile Ortaçağda nüfus sayımları iki amaca yönelik olarak yapılmıştı. Bu amaçlardan biri orduya alınacak erkek sayısının tespit edilmesi, öbürü ise vergi toplamak için halkın malvarlığının değerini öğrenmekti. Roma'da ilk nüfus sayımının altıncı Roma Kralı Servius Tullius (M.Ö. 578-534) zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Romalı tarihçi Livius, Roma'da M.Ö. 457, MÖ 193, M.Ö. 188 ve M.Ö. 173 yıllarında yapılan nüfus sayımlarından söz eder⁸.

Gerçekten tarih, Romalıların, Eski Mısırlılar ve Yahudilerin askeri, mali ve idari gayelerle sayımlar yaptıklarını göstermektedir. Kazılar neticesinde meydana çıkarılan en eski Mısır abidelerinde Eski Mısırlıların bilinçli ve intizamlı bir idari teşkilata sahip olduklarına ve muntazam müşahede ve sayımlarla nüfus hareketlerini takip ettiklerini kanıtlayan ilgi çekici vesikalar bulunmuştur. Bu vesikalardan, Eski Mısırlıların İkinci Sülale zamanında her iki yılda bir ve Yedinci Sülale zamanında da her yıl mali gayelerle sayımlar yapmış oldukları sayımlara Romalılar devrinde de devam olundu. Ogüst (Augustus) zamanında Romalılar tarafından Mısır'da her 14 yılda bir yapılan diğer bir sayım tesis edilmişti. Bu sayımların amacı, baş vergisi verecek olan mükelleflerin listelerini hazırlamaktı. Nüfus hareketliliğinin tespiti için iki sayım arasında özel bir nüfus dairesi kurulmuştu. Bu dairenin görevi, doğumları, ölümleri ve memleket sınırları dışına çıkanların listelerini hazırlamaktı⁹.

Roma'da askere alınacak kişilerin tespitine, vergi toplanmasına, vatandaşların mal varlıklarının tespitinin yapılmasına duyulan büyük ihtiyaç, nüfus sayımlarına çok eski zamanlardan beri özel önem verilmesine neden olmuştur.

⁷ *Britannica Compton's Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 14, s. 369.

⁸ <http://www.nuveforum.net/1730-genel-kultur-n/68159-nufus-sayimi-osmanlilarda-ilk-nufus-sayimlari>, "Nüfus Sayımı-Osmanlılarda İlk Nüfus Sayımları (12.02.2010).

⁹ Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 5-6.

Yapılan sayımlarda hem bütün Roma nüfusunun miktarı, yaşı ve cinsiyeti hem de vatandaşların mallarının miktarı tespit ediliyordu. Bu sayımlar başlangıçta düzensiz aralıklarla yapılmış olmakla birlikte M.Ö. 3. asrın sonlarından M.Ö. 2. asrın sonlarına kadar olan bir asırlık zaman diliminde her beş yılda bir yapıma kararı alınmıştı¹⁰.

Augustus (Ogüst) zamanında Roma'da Milattan önceki yıllarda 3 sayım yapılmıştı. Yapılan bu sayımların birincisinde 4, 063 000, ikincisinde 4 233 000, üçüncüsünde 4 937 000 vatandaş sayılmıştı. M.S. 42 yılında Tiberio döneminde yapılan sayımda ise 5 984 000 Roma vatandaşı sayılmıştı¹¹.

Yukarıdaki sayım sonuçlarına göre Roma nüfusunun nispeten yavaş arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle M.S. 42 yılında yapılan sayımda yaklaşık elli yıllık bir araya rağmen nüfus sadece yaklaşık olarak % 20 oranında artabildiği görülmektedir.

Atina'da ilk defa olarak reşit yaşlara vasıl olmuş erkeklerin sayımları Demetrio Falero tarafından Milattan 313 yıl önce yapılmıştır. Ortaçağda da nüfusun miktarını tayin ve tespit için sayımlar yapıldığı bilinmektedir. Fakat bu devredeki sayımlar, genellikle düzensiz aralıklarla ve çok defa tahmini istatistik usulleri ile yapılmakta idi¹².

Yenidünya olarak adlandırılan Amerika kıtasında ilk nüfus sayımı Kanada'da 1608'de kurulan Nouvelle France kolonisinde 1666'da yapılmış ve bu sayım sonucu kolonide 3 215 kişinin yaşadığı tespit edilmişti. Bu sayımda herkesin adı, yaşı, cinsiyeti, mesleği ve medeni durumu da kayıtlara geçirilmişti¹³.

“Amerika Birleşik Devletleri'nde Connecticut'de 1756'ya doğru ve Massachusetts'de 1764'te sayımlar yapılmıştı. 1776'dan itibaren yeni İngiltere'de üç senelik sayımlar düşünüldü. Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk sayım, Kanunu Esasi'ye uygun olarak 1790'da yapıldı¹⁴.

Amerika'da yapılan ilk nüfus sayımında nüfus, özgür olanlar ve köleler olarak ayrılmış, müteakip sayımda beyazlar ve beyaz olmayanlar tespit olunmuş,

¹⁰ Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 6-7.

¹¹ Yüceuluğ, a.g.e., s.7.

¹² A.g.e., s. 6- 7.

¹³ *Britannica Compton's Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 14, s. 369.

¹⁴ Michel Huber; *Demografi ve Sıhhi İstatistik Dersleri*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946 s. 3.

daha sonraki sayımlarda beyazlar cinsiyet itibarıyla ayrılmış, daha sonraları da erkekler yaş itibarıyla (16 yaşından küçük, 16 yaşından büyük olanlar için) ayrılmıştı ve bu suretle Amerika'daki sayımlar zamanla bugünkü olgun şeklini almıştır¹⁵.

Amerika'da yapılmış olan ilk nüfus sayımlarında ırkçı anlayışın belirgin olduğu, ilk sayımda zenciler sayılmış olsa da "köle" olarak kayıtlarının yapıldığı, diğer sayımlarda beyaz olmayan nüfusun sayıma dahil edilmedikleri dikkati çekmektedir.

Bununla beraber nüfus sayımlarının dünyada ilk olarak daha modern ve ilmi usullerle yapılması da Batı'da gerçekleşmiştir.

19. yüzyıl ortalarında Batılı devletlerin sayım işine ilgisi artmış, 1853 yılından başlanarak Avrupa'nın çeşitli yerlerinde sayım kongreleri düzenlenmiştir. Bütün medeni ulusların gönderdiği uzman temsilciler bu kongrelerde sayım meselelerini bilimsel açılarından görüştüler; herkesin kendi tecrübe ve bilgisini ortaya atmasıyla uzun araştırmalar ve incelemeler yapıldı. Böylelikle nüfus sayımını belirli bilimsel yöntemlere bağlayan bilimsel bir teori kuruldu.¹⁶

20. yüzyıldan önce yapılan nüfus sayımlarıyla günümüzdeki nüfus sayımlarının gerek metotları, gerekse amaç ve sonuçları açısından önemli farklar bulunmaktadır. Geçmiş yüzyıllardan günümüze kadar insanlığın geçirdiği değişim sürecinde hukukun gelişmesi, asker ve savaştı toplum yapısından endüstri toplumuna geçilmesi ve buna paralel olarak şehirleşmenin artması toplumların çekirdeğini oluşturan insan faktörünün önemini artırmış; insana verilen değer artması da beraberinde nüfus sayımlarının daha ciddi, daha düzenli ve kapsamlı yapılmasını etkileyen önemli bir neden olmuştur.

Tarihte endüstrileşen ilk toplumların Batılı toplumlar olması ve yine ilk modern nüfus sayımlarının Batı ülkelerinde başlamış olması bu değerlendirmeye haklılık kazandırmaktadır. Zira 20. yüzyıldan önceki düzensiz nüfus sayımları asker ihtiyacını karşılamak ve vergi toplamak kastıyla yapılan sayımlar olmakla birlikte son iki yüz yıldır yapılan modern sayımlarda genel olarak toplumun yararı

¹⁵ Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 8.

¹⁶ İstatistik Umum Müdürlüğü [İUM]; *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Köyhocası Basımevi, Ankara 1936, s. 5.

hedeflenmiştir.

XX. yüzyıldan önceki nüfus sayımları ile günümüzde yapılan modern nüfus sayımlarının amaçlarını şu şekilde karşılaştırabiliriz:

2. 1. XX. YÜZYIL ÖNCESİ NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI

- i. Asker sayısını belirlemek
- ii. Vergi yükümlülerini belirlemek
- iii. Devlete belirli hizmetler yapmakla yükümlü memur ve sipahilere bırakılan gelir kaynaklarının nicelik ve değişmelerini saptamak amacıyla
- iv. Tarım ve arazi konularında bilgi toplamaya çalışılması

2. 2. MODERN NÜFUS SAYIMLARININ AMAÇLARI

- i. Okuma yazma bilmeyen nüfusun belirlenmesi ve yurt genelinde ihtiyaç nispetinde okuma yazma seferberliği başlatılması
- ii. İşsizlerin sayısının belirlenmesi ve buna göre iş sahalarının açılması
- iii. Okula başlayacak çocuk sayısının belirlenmesi ve ihtiyaca göre okul ve derslik yapılması
- iv. Ülkelerin ihtiyacı olan öğretmen, doktor, mühendis vb. ihtiyaçları belirlemek
- v. Ülkelerin nüfus artış hızını tespit etmek ve nüfus planlamasının yapılması veya nüfus artırma çalışmalarına başlanması
- vi. Ülke kaynaklarının tespiti ve nüfusa göre kullanımının planlanması
- vii. Ülkelerde meydana gelen nüfus hareketlerini tespit etmek ve bunun ortaya koyacağı sonuçlara göre gerekli önlemler almak
- viii. Asker sayısı ve askerlik sürelerinin belirlenmesi¹⁷.

Eski usullerle yapılan sayımlarda amacın tamamen devlete yarar sağlamak

¹⁷ <http://www.bilgiver.org/nufus-sayimlari.html> (04.03. 2010).

amaçlı olarak yapıldığı, modern usullerle yapılan sayımlarda ise önceliğin vatandaşa yarar sağlamak olduğu dikkati çekmektedir.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE NÜFUS SAYIMI

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları arazi tahriri adı altında ve gereken ihtiyaca göre kuruluş yıllarından itibaren dönem dönem yapılmış ise de genellikle asker ihtiyacı, sipahilerin ellerinde bulunan mülklerde bir değişimin olup olmadığı, vergi toplamak gibi kaygılarla Avrupa'da olduğu gibi modern usullerle yapılmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları toprak yazımı adı altında asırlar boyunca yapılmıştır. Günümüzde arşivlerde saklanan ve toprak sayımını gösteren bu belgelere dayanılarak Osmanlı Devleti'ndeki bazı bölgelerin tahmini nüfusları çıkarılabilir. Profesör Ebül'ula Mardin'e göre ilk tahrir defteri Orhan Gazi dönemine aittir. Ancak, Profesör Ömer Lütfi Barkan'a göre en eski arazi tahrir defteri I. Murat dönemine aittir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde tahrir defterlerinin menşei konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Osmanlı Devleti'nde son arazi sayımının ne zaman olduğu konusunda da herkesin kabul ettiği kesin bir tarih yoktur. Netayicülvukuat yazarı Mustafa Paşa'ya göre son arazi sayımı II. Selim döneminde yapılırken, Profesör Barkan'a göre II. Selim'den sonra tahta çıkan III. Murat döneminde de yapılmıştır. Tarihçi Hammer'e ve Bulgar mütefekkir Nicola Micholoff'a göre III. Murat döneminden sonra da arazi sayımı yapılmıştır. Hammer ve Micholoff'un eserlerinden anlaşıldığına göre son arazi sayımı 17. asırda yapılmıştır. Bu asırdan, 19. asıra kadar herhangi bir arazi ve nüfus sayımının yapıldığına dair bir delile kaynaklarda rastlanılmamaktadır.¹⁸

Devlet yeni kurulduğu sıralarda, nüfusla birlikte tarım ve arazi konularında bilgi toplamaya özel önem verilmiş; kuruluş yıllarından itibaren arazi sayımları yapılmıştır. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman genel bir sayım yaptırmaya teşebbüs ederek, bunun her yüzyılda bir tekrar edilmesini Kanunname'ye yazdırtmıştır. Tarihçiler bu dönem içinde II. Selim dönemi olan 1566-1574 yıllarında Genel Nüfus ve Arazi Sayımı, I. Ahmed dönemine tesadüf eden 1608 yılında ise yeni bir nüfus sayımından bahsederler. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığı

¹⁸ Enver Ziya KARAL; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 6-7.

sırasında nüfus sayımlarının ülke için gereğini belirtmiş ve bunların otuz yılda bir tekrarlanmasını karar altına aldırılmıştır. Ancak uzun süreli savaşlar nedeniyle, bu süreye gereğince uyulamadığı gibi, sayım girişimleri sonuçlandırılmamış fakat çalışmalara ve bilgi toplama faaliyetine devam edilmiştir¹⁹.

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı, ya da eski deyişle “tahrir-i nüfus”, günümüzdeki çağdaş anlamda olmasa bile, değişik amaçlarla zaman zaman yapılmıştır. “Vergi toplamak, askere alınacakları belirlemek, esnaf adedinin tayini” gibi konular sayımların amaçlarını oluşturmuştur. Ancak bu sayımlar medeni hal kayıtları için pek yararlı olmamıştır. Şer’i mahkemelerde veraset davaları şahit ve şahsi beyanla ispat olunabildiğinden devlet tarafından her şahsın düzenli kaydının tutulması düşünülmemiştir. Hıristiyanlığın vaftiz, nikah ve ölüm merasimi İslamiyet’te bulunmadığından, Avrupa’da olduğu gibi, yaygın ve düzenli bir şekilde kilise görevlilerince tutulan doğum, nikah ve ölüm kayıtları İslam ülkelerinde olmamıştı²⁰.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde, başta yeni fethedilen yerler olmak üzere ülke toprakları üzerinde yaşayan halkın sayım ve yazımı belli aralıklarla yapılmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti’nin yükseliş ve gelişme dönemlerinde reayanın iyi bir şekilde idaresi devlet için esas sayılmıştır. Bu esasa göre de devlet için bilinmesi gereken en önemli şey, reayanın elinde bulundurduğu toprak ve bu toprak ile reaya arasında var olan ilişkidir. Reaya ile toprak arasındaki bu ilişkiyi iyi bilmek için de öncelikle toprak ve nüfus sayımının yapılması gerekmektedir. Vergi ve askerlik işleri bu sayım ve yazım esasına dayandığından, devletin toprak düzeni ve

¹⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE]; *1990 Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara 1994, s. IX. Ratip Yüceuluğ, Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyılda 30 yılda bir sayım yapılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın sadrazamlık yaptığı yıllarda (1638-1643) Sultan İbrahim’e sunulan bir layihada sayımın 30 yılda bir yapılmasının kanun olduğu şu sözlerle açıklanmıştır: “Tahrir memleket yazımı demektir. Gayet lazımdır. 30 yılda bir kere tahriri memleket kanundur. Ama gayet Müslüman ve dindar adamlar tayin olunup cümle mahsure uğruna tahrir lazımdır”. Yüceuluğ, a.g.e., s. 10. Yine Yüceuluğ’a göre Defterdar Sarı Mehmet Paşa da 30 yılda bir nüfus sayımının kanun olması hakkında şöyle demektedir: “Reayanın defteri dahi, Divan-ı Ali Defterhanesi’nde mazbut olup, 30 yılda bir tahrir olunup mürde (ölen) ve merizleri (hastaları) ifraz ve hariç ezdefter olanları (defterden silinenleri) müceddeden (yeniden) kaydetmek lazımdır.” Bkz. Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye’de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 10-11.

²⁰ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Ankara’sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)”, *Ankara Dergisi*, Türk Matbaacılık Sanayi AŞ, Ankara 1991, s. 57.

yönetim sistemi bu sayım ve yazımı zorunlu kılıyordu²¹.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da, 30 yılda bir nüfus sayımının kanun olduğu hakkında şöyle demektedir:

19. yüzyılın başlarından itibaren ademi merkeziyet sistemi esas alınarak, merkezdeki tüm nezaretlerde ve taşrada vilayet ve kazalarda istatistik büroları açılarak bu büroların çalışmalarını kontrol etme görevi oluşturulan merkezi organa verilmiştir²².

19. yüzyıl Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan nüfusla ilgili mevzuat ve kurumsallaşmanın ana hatları şöyledir:

1826 yılında yeniçeri ocağı ile birlikte “devşirme” usulünün de kaldırılmasından sonra en kısa sürede yeni bir ordunun kurulması gerekiyordu. “Kur’a usulü”nün benimsenmesine kadar başvuru olan önlemler düzenli bir ordu oluşturmaya olanak vermedi. Kur’a usulü için ülkede eli silah tutanların sayısı ve niteliğinin bilinmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti’nde ilk nüfus teşkilatı bu ihtiyaçtan kaynaklandı. İstanbul’da Ceride-i Nüfus Nezareti, taşrada ise nüfus nazırları, memurları ve mukayyitleri atandı²³.

Bu birimlerin kuruluş amaçları orduya asker toplamak olduğundan bu yapılanlar erkek nüfusu kaydetmenin ötesine geçemedi. Sonraları kadınların da sayımına karar verilmiş, nüfus işleri emlak tespiti işlemleriyle birlikte yürütülmek istenmişti. Bu girişimin de sonuç vermemesi üzerine Nüfus İdare-i Umumiyesi, Daire-i Askeriyye’ye bağlandı. Ancak, Osmanlı ülkesinin sınırlarının son derece geniş oluşu, yeterli idari yapının noksanlığı ve sayımla ne yapılmak istendiğinin yeterince bilinmemesi somut sonuçlara varılmasını engelliyordu²⁴.

19. asırda yapılan sayımların en dikkate değer olanı 1831 sayımıdır. Bu sayım sonucunda elimizde kesin olmayan yaklaşık sayılar bulunmaktadır.

1831 sayımı Anadolu ve Rumeli’de yapılmıştır. Sayım, şer’i memurlarca yapılmıştır. Sayımda halk, İslam ve Reaya diye iki gruba ayrılmıştır. İslam

²¹ <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501349> (05.03.2010).

²² DİE; 1990 Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. IX.

²³ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Ankara’sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriiri-1927)”, *Ankara Dergisi*, s. 57.

²⁴ Toprak, a.g.m., s. 58.

grubundakiler de matluba muvafik ve matluba gayri muvafik diye ikiye ayrılarak sayılmıştır. Müslüman nüfus bazı bölgelerde; bir yaşından on altı yaşına kadar olanlar, on altı yaşından kırk yaşına kadar olanlar ve kırk yaşından yukarı olanlar diyerek yaş gruplarına ayrılmışlardır. Birkaç kazada ise bıyık ve sakal esas alınmış; ‘bıyıklı’ ve ‘ter bıyıklı’ ile ‘kara ve sarı sakallı’ ile ‘ak ve kır sakallı’ diyerek gruplara ayrılmıştır. Müslüman nüfusu bu şekilde gruplara ayırmanın nedeni hiç şüphesiz Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yeni kurulacak olan orduya elverişli asker toplamaktı. 1831 sayımında Hıristiyanlar nüfusa ‘Reaya’ denmiştir. Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler bu gruptan kabul edilmişlerdir. Hıristiyan Kıptilere ‘Kıpti’ denmiştir. Yahudiler de diğer grupların kategorisine dahil edilmeyip ayrıca işaret edilmişleridir. Sayım sonucu sayım defterlerindeki bilgiler ışığında kesin olmayan bir sonuca göre Anadolu ve Rumeli’deki erkek nüfusun toplamı 4 milyona yakındır.²⁵

Bu sayım sonucunda nüfusun kaydedildiği sayım defterlerine göre Anadolu’da 2.500.000’den biraz fazla, Rumeli’de de yaklaşık 1.500.000 erkek vatandaşın yaşadığı tespit edilmiştir²⁶.

Bu sayımdan sonra 1844 yılında kadınların da ilk defa sayıma dahil edildiği bir nüfus sayımı yapılmış, 1854 yılında sonuç alınamayan yeni bir girişimde bulunulmuştur. 1870 yılında yapılması planlanan genel nüfus sayımı ise uygulanama aşamasına getirilememiştir. 1874’te Tuna vilayetlerini kapsayan bir nüfus sayımı yapılmış, bu sayımdan sonra 1878 tarihli Osmanlı-Rus savaşını (93 Harbi) izleyen ve tamamlanabilmesi uzun süren bir sayım yapılmıştır. Bu sayımda İstanbul nüfusu sayılmış, Trablus ve Arabistan’ın nüfusu ise tahminlere dayandırılmıştır. Aynı dönemde Nüfus Sicil-i Nizamnamesi çıkarılmış ve ilk kez bir nüfus müdürlüğü kurularak nüfus tezkereleri ile doğum, ölüm, yer değiştirme olaylarının kaydına başlanmıştır. 1891 yılında Bab-ı Ali’de Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuş, istatistik hizmetleri yasal bir esasa bağlanmıştır²⁷.

Osmanlı Devleti’nde 1884 yılından önce sayımı yapılan kişilerin adlarının yazılı olduğu herhangi bir nüfus defteri bulunmadığından nüfus bilim ve istatistik

²⁵ Enver Ziya KARAL; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 17-21.

²⁶ Ahmet Seyrek; *Dünyaya Hükmeden Osmanlı Padişahları*, Kar Yayınları, İstanbul 2007, s. 166.

²⁷ DIE; *1990 Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, s. IX.

verileri için tarihsel kayıt bulmak olanaksızdır²⁸.

“Osmanlı nüfusuyla ilgili istatistikler, doğrudan veri kabul edilemez. Çünkü bu istatistikler bazı özel niteliklerinin anlaşılmasını gerektirdiği gibi giderilmesi ya da hiç olmazsa dikkate alınması gereken bazı hatalar da içerir”²⁹.

İlk nüfus sayımında şu hususlar kaydedilmişti: İsim ve şöhret; babasının ismi ile ikamet ettiği yer; doğum yeri; yaşı ve mesleği; mezhebi; işi, geçimini nasıl temin ettiği; seçme yetkisi; görünür hastalığı olup olmadığı, evli mi, sağ mı; askerlik görevindeki sınıf ve rütbesi; kayıt ve yazım tarihi.³⁰

Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak bölgelerinden olan Hicaz, Yemen, Musul, Bağdat, Basra vilayetleriyle, Cebel-i Lübnan, Asir ve Medine sancaklarında nüfus sayımı yapılmamıştı³¹.

1844'de kur'a usulünün getirilmesi üzerine nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiş ve birkaç ilde işe başlanmış ise de sayım başarıyla sona erdirilememiştir. 1854'te temettü (elde edilen kâr) vergisinin konulması üzerine emlakla beraber nüfusun da sayılması lüzumu nizamnameye konulmuş ise de bu da başarılı olamamıştır. 1856'da yalnız Anadolu ve Suriye'yi kapsayan bir sayım yapılmıştır. 1870'de, nüfus sayımı yapılması için İrade-i Seniye (Padişah buyruğu) çıkmış ise de, bu sıralarda memleketin karşılaştığı iç sarsıntılar ve harp dolayısı ile uygulamaya geçilememiştir³².

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, Mebusan Meclisi'nin toplandığı ilk yıl, ülkede düzenli bir istatistik ve doğru bir sicil oluşturulması ihtiyacı hissedilerek yeni bir nüfus kanunu çıkarılması gündeme gelmişti. Yürütme tarafından düzenlenen yasa tasarısı Meclis'te hararetli görüşmelere ve tartışmalara yol açmıştı. Özellikle Müslümanların sadece dini belirtilirken gayri müslim unsurların üçüncü madde hükmünce cemaatlere göre taksim edilişi Rum mebuslar tarafından şiddetli itirazlara neden olmuştu. Uzunca bir aranın ardından Balkan Harbi ertesinde toplanan Üçüncü

²⁸ Toprak, a.g.m., s. 57.

²⁹ Kemal H. Karpat; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 41.

³⁰ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)”, *Ankara Dergisi*, s. 58.

³¹ Toprak, a.g.m., s. 58.

³² Ratip Yüceuluğ; *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, s. 11.

Meclis'te 14 Ağustos 1922'de yasa kabul edilebilmişti³³.

Hiçbir sayımda Müslümanlar herhangi bir etnik ya da dilsel bir ayrıma tabi tutulmadan bir bütünlük içinde sayılırken, 19. yüzyıl sonlarında bazı Hıristiyan unsurların ayrılıkçı akımlara kapılması, devletin gayri müslim azınlığa olan güvenini sarsması sonucunu doğurmuş; bu yüzden 19. yüzyıl sonlarında gayri müslim unsurlardan biri olan Hıristiyanları etnik özelliklerine göre sayılmasını gerekli kılacak bir sitem yürürlüğü konmuştur.

Kemal Karpat, bu konuda şu bilgileri verir:

Hıristiyan topluluklar arasında yükselen ulusal bilinç, ulusal kiliselerin ve okulların kurulması ve bağımsızlık ve toprak talepleri biçiminde kendini gösteriyordu. Dolayısıyla belli başlı tüm Hıristiyan etnik topluluklarının tam nüfusunu bilme gereği doğdu. Bu düşüncelerle 1881/82-1893 yılları arasında yürürlüğe konan sayım ve kayıt sisteminde kendini belli ediyordu. Bu sayımda Hıristiyan nüfus için birkaç etnik-dini sınıflandırmadan yararlanılmasına karşın Müslümanlar, aralarındaki etnik ve dilsel farklılıklara karşın türdeş bir topluluk olarak sayılmaya devam edildi.³⁴

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bazı etnik ve dini toplulukların temsilcilerinin entrika amaçlı, hileli, gerçekleri yansıtmayan ve kasıtlı sayım sonucu yayımlamışlar ve bu sonuçları daha sonra Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhine kullanmaktan çekinmemişlerdi.³⁵

³³ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 59.

³⁴ Kemal H. Karpat; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 44.

³⁵ Nüfus istatistiklerinin çeşitli etnik ve dini topluluklar tarafından siyasal amaçlara alet edilmesi çok kurnazca ve yaygın bir tutumdur. Örneğin, 20. yüzyılın başında Rum Patrikhanesi, yayımladığı rakamlarla Batı Anadolu'daki Yunanlıların sayısını 1,7 milyon olarak göstermeyi amaçlıyordu. Raporu kaleme alanlar, bu rakamların resmi Osmanlı sayımlarından alındığını belirtmişlerdi. Gerçekten de Yunan ve Osmanlı istatistiklerinde verilen rakamların toplamı çakişiyordu. Yunan kaynaklı istatistikler nüfusu etnik kökene göre sınıflandırırken, Osmanlı sınıflandırmasını dikkate almayıp, onun yerine Yunanlılar için şişirilmiş rakamlar koymuşlardı. Bu yanlış istatistikler, Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından 1919 yılında Versailles'deki Barış Konferansı'nda, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da hak iddia etmesine temel oluşturmak üzere kullanılmıştır; Milletler Cemiyeti daha sonra Türkiye'den göç eden Yunanlıların sayısını hesaplamada bu rakamlardan yararlanmıştı. Ermeni Patriği ise Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin sayısını şişirmek için farklı bir yöntem uygulamıştı. 1878 yılında Berlin Kongresi'nde sunulan bu yanıltıcı rakam, o tarihten bu yana pek çok araştırmacı ve siyasetçi tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Patrik söz konusu eyaletteki Ermenilerin sayısına düpedüz bir veya birkaç komşu eyaletteki Ermenilerin sayısını eklemiş ve bulduğu sonuçtan Müslümanları, göçmenleri ve yerine göre Kürt ve Yörükleri çıkarmıştı. Bu hile,

1881 tarihli nizamnamenin yerine 1901 tarihli nüfus nizamnamesi çıkarılmıştı. Bu yeni mevzuatın eskisine oranla tek belirgin farkı sayım sırasında ana adının da kayda geçirilmesiydi. Ancak mevzuat yeni bir sayımın yapılmasına yol açmıştı. Cumhuriyet'in nüfus defterleri de bu sayım sonucunda ortaya çıkmıştı.³⁶

1918'de çıkarılan bir kanunla istatistik işleri Sadaret'e bağlı İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredilmiş, kanunun uygulamasına bir yıl devam edildikten sonra yürürlükten kaldırılmış ve eski sistem Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'nin karşılaştığı önemli ihtiyaçlardan biri de ülkemizde yaşayan nüfusun sayısının, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi olmuştur. Bu nedenle, ilki 1927'de olmak üzere, 1935'ten itibaren her beş yılda bir genel nüfus sayımları yapılmıştır.³⁷

4. NÜFUS SAYIMLARINDA KULLANILAN YÖNTEMLER

İnsanlık tarihi boyunca her alanda gözlemlenen değişim ve gelişim, pek tabidir ki nüfus sayımlarının amaç, kapsam ve uygulama şeklini de kapsadığından nüfus sayımı yöntemlerinde zamanla değişik yöntemle denenmiştir. Kullanılmakta olan eski yöntemlerin geçen zaman içerisinde beklentilere cevap verememesi, bilinmek istenen en doğru bilgiyi karşılamada yetersiz kaldığının anlaşılması kullanılan yöntemlerde yeni arayışlara gitmeyi zorunluluk haline getirmiştir.

20. yüzyıl nüfus sayımlarında dünya genelinde göze çarpan iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bunlardan ilki "De Facto", ikincisi "De Jure" yöntemidir. De Facto yöntemi gerek ülkemizde gerekse dünya genelinde 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca hatta ülkemiz başta olmak üzere 20. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır. De Facto yöntemi, diğer yönteme göre daha kapsamlı, kolay ve pratik olmakla birlikte sonuçları itibarıyla reel bir bilgiye ulaşmaktan uzak olduğu için uzun yıllar uygulanmasına rağmen yerini daha meşakkatli bir yöntem olan De Jure yöntemine bırakmıştır.

2000'li yıllardan itibaren adrese dayalı nüfus kayıt sistemine geçilmiştir.

doğu eyaletlerinde reformları yerine getirmekle görevli İngilizler tarafından ortaya çıkarılmış ve sonunda patrik hatasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Bkz. Kemal H. Karpat; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 30-31.

³⁶ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 59.

³⁷ DIE; *1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, s. IX.

Böylelikle halkın eve kapanması şartı getirilmeden veriler güncellenebilmektedir.

4. 1. DE FACTO YÖNTEMİ

Nüfus sayımlarında uzun yıllar kullanılmış olmasına rağmen günümüzde gelişmiş ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede geçerliliğini yitirmiş bir yöntemdir.

Kısaca özetlemek gerekirse De Facto yönteminde sayım anında bulunulan yerdeki nüfus büyüklüğünün belirlenmesidir³⁸. Yani bir ülkede yaşayan nüfusun ikamet ettikleri yer, hangi ülkenin vatandaşı oldukları dikkate alınmaksızın bulunduğu yerde sayılmasıdır. Sayım günü ülke sınırları içerisinde bulunan bütün nüfus sayıma dahil edilirler. Bu sisteme göre geçici bir süre yurt dışında bulunan vatandaşlar sayım dışı kalmakta, sayım günü kısa süreliğine de olsa ülkede bulunan bütün yabancı uyruklu kişiler o ülkenin nüfusu içine girmektedirler³⁹.

Bu yöntemin avantajları ve dezavantajları şu şekilde sıralanabilir:

4. 1. 1. De Facto Yönteminin Avantajları

i. Sayımın bir gün içerisinde bitirilebilmesi ve uygulama aşamasının daha kolay olması.

ii. Sayım memuru kayıt için gittiği kendi sayım bölgesinde o anda bulunanların tamamını yazmakla görevli olduğu için şüphe gerektirecek herhangi bir durumun söz konusu olmaması.

iii. Tanımının daha kolay olması.

iv. Kaydı yapılacak kişilere daha çok sorunun sorulabilir olması⁴⁰.

4. 1. 2. De Facto Yönteminin Dezavantajları

i. Bu sayım sistemi ile sayım anında orada bulunmayıp, il ya da ülke dışında olanlar sayılamadıkları için idari birimler düzeyinde illerin yerleşik nüfusu

³⁸ Özel İhtisas Komisyonu Raporu [ÖİK] Raporu; *Nüfus*, Yayın No: DPT: 2556-Ö.İ.K.: 572, Ankara 2001, s. 127.

³⁹ Mehmet Sezen; *Ülkemiz Açısından De Facto ve De Jure Sayımlarının Avantaj ve Dezavantajları*, s. 30.

⁴⁰ Sezen, a.g.e., s. 30 - 31.

belirlemek olanaksızdır.

ii. Bu sayım sisteminde eğitim birkaç aşamada yapıldığı için eğitimle elde edilmesi hedeflenen sonuca varılamamaktadır.

iii. Bu sayım sistemi ile yapılan plan ve programlar illerin gerçek nüfusu tam olarak belirlenemediğinden dolayı gerçeği yansıtmamaktadır.

iv. Sayımın maliyeti oldukça yüksektir⁴¹.

Nüfus esasına göre yapılan nüfus sayımlarının da, De Jure esasına göre yapılan nüfus sayımlarına kıyasla, nüfus miktarının daha doğru olarak tespitine imkan verdiği düşünülebilir. Ancak bu esasa göre yapılan nüfus sayımlarının sonuçları, bazı bölge nüfuslarının ve bu bölgelerin iki sayım arasında geçen devredeki artış oranlarının doğru olarak hesaplanabilmesine imkan vermemektedir. Özellikle sayım sırasında askeri birliklerin önemli bir kısmının, bazı siyasi veya askeri endişelerle yer değiştirmesi veya belli bir bölgeye toplanması, bu bölgenin nüfus artış oranının diğer bölgelerin artış oranları aleyhine yükselmesi sonucunu vermektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Trakya'ya geniş ölçüde asker yığılması, Trakya'nın yıllık nüfus artış oranını normal zamanlardaki nüfus artış oranını neredeyse iki katına yakın bir seviyeye (% 4,1'e) çıkarmıştır⁴².

Günümüzde yoğun bir şekilde yerli ve yabancı turist çeken bazı tatil yörelerinin nüfuslarının belli dönemlerde yerleşik nüfusuna oranla beş hatta on kat artabileceği, yüz binlerce öğrencinin il dışında eğitim amacıyla bulunduğu düşünülürse bu yöntemle ne denli hatalı sonuçlar elde edilebileceği göz önünde tutulmalıdır.

4. 2. DE JURE YÖNTEMİ

Bu yöntem, De Facto yöntemine bir alternatif oluşturmaktadır. Herhangi bir bölgenin nüfusunun daha sağlıklı bir şekilde istatistik verilerinin oluşturulmasında tercih edilen bir yöntemdir.

⁴¹ Mehmet Sezen; *Ülkemiz Açısından De Facto ve De Jure Sayımlarının Avantaj ve Dezavantajları*, s. 31.

⁴² Ratip Yüceuluğ, *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, DİE Kütüphanesi s.15.

De Jure yöntemi kısaca, sayım anında ikamet edilen yere göre hane halkı ve kurumsal nüfusun büyüklüğünün belirlenmesi olarak tanımlanabilir⁴³.

Farklı bir ifadeyle, bir ülkede yaşayan nüfusun tamamının ikamet ettiği bölgelerde sayılması yöntemidir. Nüfus sayımlarında sayıma dahil edilmesi gerekli kişiler ister yurt içinde, ister yurt dışında bulunuyor olsun, o ülkenin bütün vatandaşlarının sayıma tabi tutulmasını ve yurt içindeki yabancı uyruklu kişilerin sayım dışında bırakılmalarını esas alan bir yöntemdir⁴⁴.

Bu yöntemin avantaj ve dezavantajları şunlardır:

4. 2. 1. De Jure Yönteminin Avantajları

i. Bu sayım sistemi ile illerin, ilçelerin ve ilçelere bağlı köy, belde, kasaba ve mahalle gibi küçük yerleşim birimlerinin yerleşik nüfusunu tespit etmek mümkün olmaktadır.

ii. Eğitimde hedeflenen sonuç elde edilebilmektedir.

iii. Belli bir bölgenin yerleşik nüfusunu gösterdiğinden bu sayıma dayanılarak yapılan plan ve programlar gerçeğe daha yakındır ve diğer sisteme göre çok daha olumlu sonuçlar vermektedir.

iv. Sayımın maliyeti çok daha düşüktür⁴⁵.

4. 2. 2. De Jure Yönteminin Dezavantajları

i. Sayımın uygulama aşaması daha uzun dönemi kapsadığı için birçok aksaklıklar ve sorunlarla karşılaşılması ihtimali daha yüksektir.

ii. Sayım esnasında daimi ikametgahında bulunmayan hane halklarının cetvellere kayıt edilmesinde güçlükler çıkabilmektedir.

iii. Soruların oldukça kısıtlı olması, nüfusun karakteristik özellikleriyle ilgili daha az bilgi alınabilmesine neden olmaktadır⁴⁶.

Türkiye’de 1927 Nüfus Sayımı, De Facto yöntemi esas alınarak yapılmıştır.

⁴³ ÖİK Raporu; *Nüfus*, s. 127.

⁴⁴ Mehmet Sezen; *Ülkemiz Açısından De Facto ve De Jure Sayımlarının Avantaj ve Dezavantajları*, s. 31.

⁴⁵ Sezen, a.g.e., s. 31.

⁴⁶ A.g.e., s. 32.

Uzun yıllar kullanılan De Facto yöntemi, birçok ihtiyaca cevap veremediği için zamanla terk edilmiştir. Türkiye’de De Jure sistemine ancak 1997 yılında geçilmiştir.

I. BÖLÜM

1927 NÜFUS SAYIMI ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR

1. SAYIM İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Nüfus meselesi Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda önemli bir konu olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl başında nüfus sayımı yapılmış, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde o dönemde yaşayan nüfusun miktarı biliniyordu. Ancak aradan yaklaşık 20 yıl geçmiş, bu zaman zarfında çok fazla sayıda insan kaybına yol açan büyük savaşlar yaşanmış, bu savaşlar nüfus miktarında ve toplumun dengesinde önemli değişimlere yol açmış, mübadele sonucu göçler meydana gelmişti.

Öte yandan toplumun niteliklerinin belirlenmesine duyulan ihtiyaç, Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıl dahil yapılan sayımların nüfusun niteliklerini saptamaya cevap vermeyişi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde modern usullerle bir nüfus sayımı yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Sayımın hazırlıkları bir sene devam etti. Hazırlık için memleketin çeşitli bölgelerinde iklim, tabiat şartlarına bağlı olarak ulaşım, idari teşkilat durumunu yerinde incelemek, idare başkanlarıyla yakından temas kurarak tahrir yöntemlerinin uygulanabilme imkanları hakkında genel bilgi edinmek gerekiyordu. Bu amaçla Genel Müdürlük şefleri memleketin bazı bölgelerine araştırma maksatlı geziler yaptılar. İnceleme sonucunda her bölgenin nüfus miktarı ve mevki adedi hakkında halihazırda bir bilginin olmayışı, bazı bölgelerde sayımda görev alabilecek yeterli sayıda okur yazar kimse bulunmayışı, kırsal bölgelerden bazılarında yerleşim birimlerinin birbirine uzak oluşu, Doğu ve Güney Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe nüfusa rastlanması gibi sorunlarla karşılaşmıştır⁴⁷.

Bu tür sorunlar, sayımın aynı günde memleketin her tarafında bitirilmesi

⁴⁷ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929, s. 3.

şartını zorunlu kılan çağdaş tekniklerle yapılacak bir nüfus sayımının icrasını zorlaştıran, hatta sonucun beklenenden daha fazla oranda hatalı çıkmasına yol açabilecek en önemli etmenlerdi.

“Çağdaş tekniklerin kullanıldığı ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır”⁴⁸. Sayımda, Uluslararası İstatistik Enstitüsü’nün 1872 Petersburg Konferansı’nda kabul edilen ve önerilen ilkelere uyularak aile ismi (lakap ve şöhret, peder ismi ve isim), cinsiyeti, doğum tarihi ve yaşı, doğum yeri, medeni hali, ana lisanı, daimi ikametgahı, tabiiyeti, okuma bilip bilmediği, dini, sakatlığı soruları sorulmuştu⁴⁹.

Cumhuriyet’in barış ve iç iktidar savaşlarına yönelik ilk yıllardaki ağır sorunlar geride bırakıldıktan sonra yapılacak ekonomik ve toplumsal atılımlara temel oluşturmak amacıyla 1927 yılında üç sayım gerçekleştirilmişti: Nüfus, Sanayi ve Tarım Sayımları. Bu sayımların planlama ve uygulama görevi 1926 yılında kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü’ne verilmişti. O tarihte, sözü edilen Genel Müdürlüğün başına Camille Jacquart adlı bir Belçikalı istatistik uzmanı getirilmişti. Böylece istatistik çalışmalarının örgütlenmesinde en son teknik tatbik edilmişti⁵⁰.

28 Ekim 1927 Cuma günü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde yapılan nüfus sayımı, Cumhuriyet’in ilanından sonra yapılan ilk nüfus sayımı olması nedeniyle sonucu sadece Türkiye’de değil, Batı’da da ilgiyle izlenerek merak uyandıran, her aşamasına çok büyük önemin verildiği bir sayım olmuştur; sayım günü bir sıkıntı ve aksaklık yaşanmasının önüne geçmek amacıyla yurdun her köşesinde, sayımın aylar öncesinden başlatılan ve büyük faydalar sağlayan bir takım hazırlık ve çalışmalar yapılmıştır.

Sayım hazırlıklarını başlıca şu şekilde sıralayabiliriz:

- i. Sayım tarihinin belirlenmesi,
- ii. İstatistik çalışmalarını yürütecek bir kurum oluşturularak sayım için yeni kanun çıkarılması,
- iii. Sayımda görev alacak yeterli miktarda sayım ve kontrol memuru temini

⁴⁸ Tevfik Çavdar; “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul 1983, s. 1553.

⁴⁹ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Ankara’sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)”, *Ankara Dergisi*, s. 61.

⁵⁰ Çavdar, a. g. m., s. 1553.

ve bu memurların düzenlenen konferanslar yöntemiyle görevleri hakkında kapsamlı bir şekilde bilgilendirilmesi,

iv. Sokakların ve binaların isim ve numaralandırılması işlemi,

v. Tahrir cetvellerinin ve soru kağıtlarının hazırlanması,

vi. Sayımın ülkemiz ve Türk halkına sağlayacağı yararları konu alan propagandalar ve çeşitli etkinlikler yapılarak halkımızın nüfus sayımı hakkındaki kuşku ve önyargılarını gidererek bilinçlendirilmesi,

vii. Yurdun bazı yerlerinde deneme amaçlı mini sayımların yapılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi.

Cumhuriyet yönetimi istatistik sorununa bilinçli bir biçimde eğilmiş, 25 Nisan 1926 tarihinde 3517 sayılı kararname ile Merkezi İstatistik Dairesi kurulması için bir talimatname çıkarmıştı. Bu kararnameyle Başvekalet'e bağlı ve Başvekilin atayacağı bir müdürün yönetiminde bağımsız bir Merkezi İstatistik Dairesi kuruluyordu. Yine bu kararnameye göre 1927 Genel Nüfus Sayımı hazırlık ve uygulamaları Dahiliye (İçişleri) Vekaleti ve ilgili dairelerle birlikte, yürütülecekti⁵¹.

Bu kararnameden sonra Belçikalı istatistik uzmanı Camille Jacquart, bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmak üzere Ankara'ya davet edilerek İstatistik Genel Müdürlüğü görevine atanmıştı. İstatistik Genel Müdürlüğü'nün çalışma olanakları 25 Haziran 1927 gün ve 1153 sayılı yasayla daha da genişletildi⁵².

1. 1. CAMILLE JACQUART (KAMIL JAKAR)

Cumhuriyet döneminde istatistik alanında yetişmiş, tecrübeli bilim adamlarına henüz sahip olamayışımızdan dolayı nüfus sayımlarında en çok eksikliği hissedilen konuların başında modern usullerle yapılmasına karar verilen nüfus sayımlarını planlayıp, koordine edecek bilim adamına duyulan ihtiyaçtı.

Bu boşluğu doldurması için dönemin hükümeti İstatistik alanında dünyaca meşhur bilim adamlarından biri olan Belçikalı Camille Jacquart'a 1927 Nüfus Sayımı

⁵¹ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 60.

⁵² Toprak, a.g.m., s. 60.

için ÷lkemize davet ederek görev vermişti.

1867-1931 yılları arasında yaşayan ve Belçika İçişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan Genel İstatistik Dairesi'nde memurluktan genel müdürlüğe kadar çok uzun yıllar görev yapan Camille Jacquart, 20 yıl boyunca bu dairenin genel müdürlüğünü üstlenen bir hukuk doktoruydu. İstatistiğin Belçika'da etkinliğinin artırılmasında önemli görevler üstlendi. Belçika'da üç kez genel sayım yönetti. Nüfusbilim ve diğeri alanlardaki istatistiğin geliştirilip yayımlanmasına önayak oldu. Üniversitede istatistik dersleri verdi. 1926-1929 arası Türkiye'de İstatistik Umum Müdürlüğü görevinde bulundu. Bu görevin ardından 1929 yılında yurduna döndü ve bu tarihten, öldüğü yıl olan 1931'e kadar İçişleri ve Sağlık Bakanlığı Genel Sekreterliği görevini üstlendi⁵³.

Belçika'nın iki meşhur istatistik uzmanından biri olan Camille Jacquart, istatistik işlerinde büyük bilgi ve deneyime sahiptir. Üniversitede hukuk bölümünü bitirip, ardından doktora diploması alarak avukat olduktan sonra birkaç sene Brüksel barosunda çalışmış, daha sonra Brüksel'de halen yayınlanan gazetelerin en önemlilerinden biri olan Yirminci Asır gazetesinde müdürlük görevinde bulunmuştur. Camille Jacquart, demografi istatistiklerindeki bilgi ve deneyimiyle Belçika Hükümeti'nin yayınlamış olduğı çeşitli istatistiklerin büyük bir bütünlük oluşturmasında büyük katkı sağlamıştır. 62 yaşında olmasına rağmen Türkiye'yi karış karış gezmiş, özellikle Doğu illerimizde görevli memurları bilgilendirerek sayım sonucunun hatasız olması için elinden gelen her şeyi yapmıştır. ÷lkemize karşı iyi niyet beslediğı pek bellidir. İlerlemiş yaşına rağmen Türkiye'de kaldığı 1926 yılından 1929 yılına kadar birçok hizmeti takdirle karşılanmıştır⁵⁴.

1. 2. 2 HAZİRAN 1926 TARİHLİ UMUMİ TAHRİRİ NÜFUS İCRASI HAKKINDA KANUN

28 Ekim 1927 tarihinde Türkiye genelinde yapılan nüfus sayımını planlamak, koordine etmek, sağlıklı bir şekilde sonuçlandırabilmek için yapılmış olan düzenlemelerin temelini sayım kanunları teşkil etmektedir.

⁵³ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 60.

⁵⁴ Osman Nuri; "Nüfus İşleri", *Şehremaneti Mecmuası*, S. 34, İstanbul 1927, s. 598-599.

Ülkemizde, ilki 1926 yılında çıkarılmak üzere, 1950 yılına kadar yapılmış olan her nüfus sayımı için özel olarak sayım kanunları çıkarılmıştır⁵⁵.

1927 genel nüfus sayımı için 2 Haziran 1926 gün ve 893 sayılı Umum Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun çıkarıldı. Bu yasayla 1927 yılında genel nüfus sayımı yapılmasına, 1926 yılında Dahiliye Vekaleti'nce yurdun bazı yörelerinde deney niteliğinde nüfus sayımı yaptırılmasına, halkın yanıtlamaya zorunlu oldukları soruları belirleme ve hanelere numara verilmesi gibi Nüfus sayımı için gerekli çalışmaların İstatistik ve Nüfus Müdüriyet-i Umumiyelerince yapılmasına ve bu amaçla talimatnameler çıkarılmasına karar veriliyordu.⁵⁶

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu kanunla Başvekalet'e bağlı bir İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş, gerekli personellerin atamaları yapılarak tahrir için gerekli hazırlıklara büyük bir ciddiyetle hız verilmiştir. Kanunun ikinci maddesinde de belirtildiği üzere tahrire ön hazırlık olarak yurdun beş farklı bölgesinde tecrübe tahriri adı altında, deneme amaçlı nüfus tahrirleri yapılmıştır.

Yapılan bu deneme tahrirlerinin başarı ile sonuçlandığı görülmüştür. Kanun şu maddelerden oluşmaktaydı:

Numara: 893

1. Madde: 1927 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nde genel bir nüfus sayımı icra edilecektir.
2. Madde: 1926 senesinde memleketin bazı kesiminde nüfus sayımı tahsisatından deneme sayımı icrasına Dahiliye Vekili yetkilidir.
3. Madde: Halkın cevap vermeye mecbur oldukları sorularla tahrir ve hanelere numaralandırılması gibi nüfus sayımı neticesini temine mahsus bütün tedbirler İstatistik ve Nüfus Müdüriyet Umumiyelerince tespit ve bir talimatname ile tayin olunur.
4. Madde: Hükümlerden başka bütün devlet memurları, ordu mensupları, vilayet encümen-i daimileri azası, vilayetler ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurlar, öğretmenler, okul öğrencileri, bütün okur yazarlar, mülkiye memurları reisleri tarafından görevlendirilen tahrir memurluğunu kabul ve ifaya mecburdurlar. İcap ederse azami bir hafta müddetle okullar da tatil olunabilir. Ancak genel ve yerel hizmetlerin ve memleketin ekonomik hayatının zarar görmemesini teminen tahrir memurluğundan istisnası gerekenler İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin olunur.
5. Madde: Dördüncü maddede zikr olunan vazifeyi kabul etmeyenlerle nüfus sayımıyla ilgili talimatnameye aykırı harekette bulunanlardan beş liradan aşağı ve yirmi beş liradan yukarı, tahrir memurluğu vazifesine tayin edilen bir kimsenin o vazifeyi kabul etmesine mani olanlardan on liradan aşağı ve elli liradan yukarı olmamak üzere nakti ceza alınır, bu cezalar vali veya kaymakam tarafından hüküm olunur. Hükümün itiraz, temyiz ve zaman aşımı yoktur.
6. Madde: Beşinci maddede bahsedilen cezayı ödemeyenler her yüz kuruş için savcı

⁵⁵ ÖİK Raporu; *Nüfus*, Yayın No: DPT: 2556-ÖİK: 572, Ankara 2001, s.130.

⁵⁶ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 60.

tarafından yirmi dört saat müddetle derhal hapis olunurlar.

7. Madde: Nüfus sayımı ödeneği Dahiliye bütçesine verilir. Bu ödeneğin dağıtımı ve harcanması ve gerektiğinde görevli memurlarda da ücret ve zorunlu masrafı suretiyle ödeme yetkisi Dahiliye Vekaleti'ne aittir.

8. Madde: Bu kanun yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

9. Madde: Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur⁵⁷.

2 Haziran 1926 gün ve 893 sayılı Umum Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun ile sayımdan önce yurdun beş farklı bölgesinde yapılacak olan tecrübe tahriri için Dahiliye Vekaleti görevlendirilirken 28 Ekim 1927 tarihinde yapılması öngörülen sayımın icrasında İstatistik ve Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi görevlendirilmiştir.

Bu kanun ile sayımın icrasında görev alacak sayım memurları da tespit edilmiştir. Sayım memuru teminine öncelikle memurlar ve eğitimli kişilerden başlanmış olmakla birlikte bu sayı ihtiyacı karşılamadığı takdirde gerekirse okur yazar olan herkese bu sayımda görev verilebileceği belirtilmiştir. Okur yazar oranının son derece düşük olması nedeniyle görev verilen kişiler bu görevi kabul etmek zorundaydılar.

Çalışılmaması halinde ülkenin ekonomik hayatını olumsuz olarak etkileyecek olan tatil verilemeyen işletmelerde sayım günü de çalışmak zorunda olması gereken memurlar, sayım günü görev alacak olan ve toplum geneline hizmet veren polis, mahalle bekçisi, belediye zabıtası, jandarma gibi kolluk kuvvetleri, doktor, diş hekimi, hemşire, ebe, vb. sağlık memuru, gazeteciler gibi gelişmeleri halka duyurmakla görevli kişilere sayım günü sayım memurluğu görevi verilemeyecekti. Bu kişiler İcra Vekilleri Heyeti'nce tespit edilecekti. Bu kanun hükümlerinin icrası da İcra Vekilleri Heyeti'nce uygulanacaktı.

Bu kanunun 5. maddesinde sayımda görev alacak kişilerin bu görevi kabul etmemeleri, bu kişilerin görevlerini yapmalarına engel olan kişiler, nüfus sayımı ile ilgili talimatnameye aykırı harekette bulunan kişilere verilecek cezalar tespit edilmiştir.

⁵⁷ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 88.

1. 3. NÜFUS SAYIMI İCRASI İÇİN TARİH BELİRLENMESİ

Nüfus sayımlarının icrası ile mevsim ve dolayısıyla iklim şartları yakından ilgilidir. Çok aşırı sıcak bir havada ya da çok aşırı soğuk bir havada yapılan nüfus sayımları hem bu görevde çalışan nüfus memurunun çalışmasını güçleştirecek hem de nüfus sayımlarından önce yapılan numaralama işlemlerinde konar göçerlerin çadırlarının dahi numaralandırıldığı göz önünde bulundurulursa mevsime göre yer değiştiren yarı göçebe nüfusun tespit edilememesine sebebiyet verebilecektir.

Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarında memleketin genel durumu ve özellikle iklim şartları dikkate alınarak nüfus sayımları ekim ayının 20 ila 23’üne rastlayan tatil günlerinde yapılmıştır⁵⁸. Sayımlar tatil günlerine denk getirildiği için bazen bu zaman diliminden birkaç gün önceki ya da sonraki günlere tesadüf etmiştir.

Türkiye’de 1927 ila 1960 arasında yapılan nüfus sayımlarının tarihleri şöyledir:

“1927 Nüfus Sayımı	28 Ekim
1935 Nüfus Sayımı	20 Ekim
1940 Nüfus Sayımı	20 Ekim
1945 Nüfus Sayımı	21 Ekim
1950 Nüfus Sayımı	22 Ekim
1955 Nüfus Sayımı	23 Ekim
1960 Nüfus Sayımı	23 Ekim” ⁵⁹ .

Ekim ayının Türkiye’nin kahir ekseriyetinde ılık ve yarı kurak geçmesi, bir önceki ay olan eylül ayının nispeten sıcak, bir sonraki ay olan kasım ayının ise özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu’da nispeten soğuk geçmesi ekim ayını cazip kılsa da gerçek manada ekim ayı göçebe nüfusun sayılabilmesi için mükemmel bir ay değildir.

Türkiye’de Ekim ayı göçebe nüfusun önemli bir kısmının toplu veya dağınık bir şekilde yaylalardan gerçek ikametgahlarına döndükleri aydır. Bu nedenle sayım gününde bunların hatırı sayılır bir kısmının yollarda, ormanlık bölgelerde, ırmak

⁵⁸ Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, DİE, s. 3.

⁵⁹ Ratip Yüceuluğ, *Türkiye’de 1965 Nüfus Sayımlarından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 15.

kenarlarında konaklamış bulunmaları ve sayım dışı kalmaları muhtemeldir. Bu mahzuru önleyebilmek için muhtelif yerlerde konaklamak suretiyle kafiler halinde seyahat eden göçebelerin, sayımdan 15 gün önceden başlamak üzere, idare amirleri tarafından muhtarlar ve jandarma kuvvetleri tarafından yakından takip edilmesi; sayımlarının konakladıkları yerlerde yapılması uygun görülmüştür. Bu bakımdan Türkiye’de yapılacak nüfus sayımlarının ekim ayı içinde değil nüfusun daha toplu bir durum arz ettiği kasım ayı ortalarında yapılması düşünülebilir. Ancak bu takdirde kışın şiddetle başlaması, Doğu illerinde bazı yolların geçit vermeyecek duruma gelmesi ve sayımın akamete uğraması muhtemeldir⁶⁰.

Bütün bu koşullar göz önünde tutularak Türkiye’de, Cumhuriyet’ten günümüze kadar bütün nüfus sayımları ekim ayının 20’li günlerinde denk getirilerek aksaklıkların ve yaşanması muhtemel zorlukların en aza indirilmesi hedeflenmiştir.

1. 4. BİNALARIN NUMARALANDIRILMASI VE SOKAKLARA İSİM VE NUMARA VERİLMESİ

Sayımda ziyaret edilecek evlerin önceden numaralandırılması sayım sırasında ikamet edilen evlerden bir kısmının yanlışlıkla atlanıp nüfusa kaydedilmeme, aynı eve tekrar gidilerek gereksiz yere zaman kaybedilmesi risklerini en aza indirmesi bakımından sayım hazırlıklarının önemli bir safhasını teşkil etmektedir.

“Tahrirde görevli memurlarının içerisinde insan yaşayan bütün binaları teker teker ziyaret edebilmeleri için insan ikamet eden her yerin daha önceden tespit edilerek saptanması zaruri idi”⁶¹. Yani sokaklara isim ve binalara numara verilmesi işlemi, sayımda herhangi bir karışıklığa yer vermemek, hane halkı sayılan ve sayılmayan evlerin karıştırılarak bazı evlerin ve sokakların sayımı yapılmadan atlanması ihtimalini gidermek için yapılır.

Buna binaen isdar edilen (çıkartılan) 10/04/1927 tarih ve 1003 numaralı kanun memleket dahilinde mevcut bilumum meskun mevakide (oturulan bütün mevkilerde) binaların numaralanması ve belediye hudutları dahilinde sokaklara isim verilmesi ve sokak isimlerini sokakların mebde (başlangıcına) ve müntehalına (bitimine) ve numaraların da binaların kapıları üzerlerine maden levhalarla yazılmasını amir bulunuyordu. Bu kanun ile bunu izahen Dahiliye Vekaleti’nce ihzar edilen (hazırlanan) talimatname dairesinde her şeyden evvel binaların numaralanması ameliyesine (işine) başlandı. Yalnız belediye hududu haricindeki (dışındaki) mevkilerde numaralama ameliyesi (iş) yine bloklar teşkili ve blok dahilinde (içerisindeki) her binaya sıra ile numara verilmek sureti ile yapıldı⁶².

⁶⁰ Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s.4.

⁶¹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 4.

⁶² İUM, a.g.e., f. III, s. 4.

Böylece tahrir memuru elinde bulundurduğu tahrir cetvellerinde yazılı olan sokak isimlerine ve evlerin numaralarına göre sırayla her eve girer ve orada bulunan herkesi elinde bulundurduğu tahrir cetveline kaydeder.

Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarının hazırlık safhasını ilk olarak binaların numaralanması işi teşkil eder. Binaların numaralanması işi esas itibarı ile İçişleri Bakanlığı’nın temel görevlerindedir. Bununla beraber uygulamada, sayımlardan önce kabul edilen özel sayım kanunları ile birlikte bir de numaralama yönetmeliği hazırlanırdı. Bu yönetmeliğe dayanarak sayımın yapılacağı senenin ocak ayı başından itibaren her yerde, içinde insan oturan ve insan oturması veya bulunması muhtemel olan ev, apartman, okul, kışla, dükkan, resmi daire, karakol, sabit çadır, mağara, kovuk, hamam, cami, kilise ve benzeri yerler gözden geçirilerek bozuk ve yanlış numaralar düzeltilir ve numarasız yerler yeniden numaralanırdı⁶³.

Cumhuriyet döneminde, genel nüfus sayımları öncesinde sayıma bir ön hazırlık olması açısından deneme sayımları yapıldı. 28 Ekim 1927 Nüfus Sayımından önce de bazı il ve ilçelerde deneme sayımı yapılmış, bu deneme sayımı öncesinde, Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kez yapılacak olan binaların numaralandırılması işlemi yapılması gerekliydi.

Bunun için başlangıç olarak tecrübe sayımları yapılan yerlerde her şeyden evvel binalara numara verilirdi. Her mevkide mevcut binaları 30-60 binadan oluşan bloklar halinde ayırarak numaralamak ve her bloktan nüfus yoğunluğuna göre bir veya birkaç tahrir mıntıkası teşkil etmek suretiyle hareket edildi. Yapılan tecrübeler büyük merkezler veya şehirler hariç olmak üzere ekseri şehir ve köylerde sokak isimleri mevcut olmadığını gösterdi. Umumi tahrir (genel sayım) için belediye hudutları dahilinde (içerisinde) bulunan bilumum meskun mevakide (bütün oturlan mevkilerde) sokaklara isim veya numara ve binalara da sokaklar dahilinde numara verilmesi zarureti hasıl oldu⁶⁴.

10 Nisan 1927 tarihli ve 1003 numaralı bu kanun kapsamında belediye sınırları dahilinde bulunan binalar, bağlı bulunduğu belediye teşkilatınca; belediye sınırları dahilinde bulunmayan yerlerde ise vali ve kaymakamların görevlendirdiği memurlar tarafından binaların numaralama işlemi yapılmıştır.

Köylerde muhtarlık sınırları içerisinde bulunan evlere 1’den başlanarak sırayla numara verilir. Belediye teşkilatı bulunan yerlere ise, sokakların sağ tarafındaki binaların kapılarına, 2’den başlanarak “4” ve “6” diye sırayla çift numaralar ve sokağın sol tarafındaki binaların kapılarına da 1’den başlanarak, “3”, “5” diye devam edilerek tek numaralar verilir. Numarasız yerler yeniden numaralanırdı. Bu işler mayıs ayına kadar devam eder, mayıs ayında numaralama

⁶³ Ratip Yüceuluğ, *Türkiye’de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s.1.

⁶⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 4.

işinin sağlıklı olarak yürüyüp yürümediği idare amirleri ve görevlendirdikleri kimseler tarafından kontrol edilir. Haziran ayının başlangıcından itibaren numaralama işi İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından sayımın yapılacağı güne kadar sondaj şeklinde kontrol edilirdi⁶⁵.

Binaların numaralaması işlemi genellikle vali ve kaymakamlarca denetlendiği gibi zaman zaman İstatistik Umum Müdürleri tarafından da denetlenerek kontrol edilmiştir⁶⁶.

Numaralar, binaların kapılarına rahatlıkla görülecek ve sabit kalacak şekilde kırmızı veya siyah renkte boyayla yazılacaktı. Köylerde ya da numara yazılması mümkün olmayan yerlerde tahta veya saç levhalar üzerine numara yazılıp görünecek şekilde evlerin kapılarına asılacaktı⁶⁷.

Binaların kapılarına asılan numara yazılmış levhalar, binaların sokak kapısı pervazlarının üst kenar ortalarına konur. Kapıları, numara levhasının sokaktan görülmesine imkan olmayan yerlerdeki binalarda, aynı numaranın yazılı olduğu ikinci bir numara levhası, binanın sokaktan rahatlıkla görülebilecek herhangi bir yerine veya bahçe kapısına konulmalıdır⁶⁸.

Binaların numaralanma masrafı belediyece hane sahiplerinden karşılanır. Belediyesi olmayan mahallerde bu masraf ihtiyar meclisleri tarafından tahsil hane halkından tahsil edilir⁶⁹.

Sayımın icrası için halktan hiçbir ücret talep edilmemiş olmasına rağmen binaların numaralanması icrasında kullanılan levhaların ücretleri bütçeye büyük bir külfet getireceği düşüncesiyle bina sahiplerinden tahsil edilmişti.

Talimatnameye göre binaların numaralandırılması işlemine 1926 Eylül'ünde başlanıp en geç 1927 Nisan ayında bitirilmesi gerekiyordu. Oysa 'Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun' ancak 10 Nisan

⁶⁵ Ratip Yüceuluğ, *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 2.

⁶⁶ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 4.

⁶⁷ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 61.

⁶⁸ www.konak.bel.tr/includes/bilgiedinme/kanunlar/Numaralama.htm (13.06.2010).

⁶⁹ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/425.html> (13.06.2010).

1927'de yürürlüğe girmişti⁷⁰.

Talimatnameye göre 1927 Ağustos sonuna kadar bitirilmesi gereken numaralandırma işlemi, bazı yerlerdeki gecikmeler nedeniyle ancak sayım öncesinde tamamlanabilmişti⁷¹.

1. 4. 1. 10 Nisan 1927 Tarihli ve 1003 Sayılı Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Kanun

Bu kanunun amacı belli kurallar çerçevesinde yurt genelindeki bütün sokaklara isim ya da numara verilerek ve bütün binaların numaralandırılarak sayıma hazır hale getirilmesi, bina sayımının tespitine imkan sağlanması ve sayımın fiili olarak yapılabilmesine imkan sağlamaktır.

Sokaklara numara veya isim vermek sadece nüfus sayımı için değil, adres tespiti ve resmi devlet işleri için de kolaylık sağlayacağından gerekli bir durumdur.

Bu kanun maddeleri şöyledir:

Madde 1) Belediye teşkilatı bulunan yerlerde belediye hududu dahilinde bulunan mebanii resmiye (resmi binalar) ile ev, mağaza, dükkan, gazino, hamam ve cami gibi ikamete mahsus olsun olmasın bilcümle binalar belediyelerce numaralanır. Bu numaralar levhalara yazılarak binaların kapıları üzerine asılır. Belediye teşkilatı bulunmayan yerlerde bu gibi binaların numaralanması ve numaraların kapılara asılması vali ve kaymakamların tayin edecekleri memurlar tarafından yapılır.

Madde 2) Belediyelerce, hudutları dahilindeki her sokağa bir isim verilir. Bu isimler levhalara yazılarak sokakların başladığı ve bittiği noktalara asılır.

Madde 3) Binalar numaralandıktan sonra her sokak dahilinde:

i - İkamete mahsus evlerin adedi,

ii - İkamete mahsus olmadığı halde içerisinde insan yatıp kalkan binaların adet ve cinsleri,

iii - İkamete mahsus olmayan ve içerisinde insan yatmayan binaların adet ve cinsleri, hakkında numaralama işleriyle mükellef (sorumlu) olan heyetler tarafından örneğine uygun cetveller yapılır, bu cetvellerin musaddak (onaylı) birer nüshası mahallinin en büyük mülkiye memuru vasıtası ile nüfus, tapu, vergi ve belediye daireleriyle kadastro heyetlerine tevdi olunur. (verilir)

Madde 4) Bu kanuna göre konulan bina numaralarıyla sokak isimlerinin hükümet ve belediye işlerinde kullanılması mecburidir.

Madde 5) Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi Dahiliye Vekaleti'nce yapılacak bir talimatname ile tespit olunur. Sokaklara isim yerine numara da konulabilir.

Madde 6) Binaların numaralanma masrafı belediyece hane sahiplerinden tahsil olunur. Belediyesi olmayan mahallerde bu masraf ihtiyar meclisleri marifetiyle (tarafından) tahsil olunur.

Madde 7) 26 Şubat 1340 (1922) tarih ve 423 numaralı Belediye Vergi ve Resimleri

⁷⁰ Toprak, a.g.m., s. 61.

⁷¹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 4.

Kanununun onuncu maddesinde muharrer "hamal, kayık, vesaire gibi" bütün nakil araçlarına belediyelerce birer numara verilip, sayım ve dağıtım hakkındaki ahkam (hükümler) baki kalmak üzere mezkur (söz konusu) maddenin bütün ahkamı sairesi mülğadır. (hükümleri kaldırılmıştır)

Madde 8) Bu kanun neşrinden (yayımlandığı tarihten) itibaren muteberdir. (geçerlidir)

Madde 9) Bu kanunun hükümlerini uygulamaya Dahiliye ve Maliye Vekilleri memurdur⁷².

Bu kanun gereğince, resmi binalar, iş yerleri, camiler, hamamlar, evler ve bütün binalar numaralandırılacaktır. Numaralandırma işlemi için, binanın içerisinde insan yaşaması şartı aranmamaktadır.

Numaralama işleminin masrafı, ev sahibinden alınacaktır. Bu işlem, sadece bu iş için görevlendirilen kişilerce yapılacaktır. Binalar haricinde her sokağa isim ya da numara verilecektir. Verilen bu numara ve isimler, resmi işlerde kullanılacağından sayım sonrasında herhangi bir gerekçe olmadan değiştirilmeyecektir.

10 Nisan 1927 tarihli ve 1003 sayılı Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Kanun, 25 Nisan 2006 tarihli ve 5490 sayılı kanunun 71. maddesi gereğince yürürlükten kaldırılmıştır. Bu karar, çıkarılan 5490 sayılı kanundan 4 gün sonra, 29 Nisan 2006 tarihli ve 26 153 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır⁷³.

1. 4. 2. Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname

10 Nisan 1927 tarihli ve 1003 sayılı kanun gereğince binalara numara, sokaklara isim ve numara verilmesi zaruridir. Binaların numaralanması ve sokaklara isim ve numara verilmesinin kanuni çerçevesi bu kanuna yönelik olarak hazırlanan Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname ile belirlenmiştir.

Bu talimatname 17 maddeden ibarettir. Bu maddeler şöyledir:

Madde 1) Belediye teşkilatı mevcut olan mahallerde hanelere ve sair binalara numara vaz'ı (verilmesi) aynı zamanda bütün sokaklara isim verilmesi işi belediyelere aittir.

Madde 2) Diğer mahallerde yani belediye teşkilatı olmayan yerlerde vali veya kaymakamlar bu işle meşgul olacak memurları tayin edeceklerdir.

⁷² İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 89.

⁷³ Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/425.html>

Madde 3) Her mahallin hududu dahilindeki bütün binaların numaralanması lazımdır. Yalnız ikamete mahsus haneler değil aynı zamanda devairin (dairelerin) işgal ettiği binalar, mektepler, kışlalar, müzeler, hapishaneler gibi resmi mebani (binalar), hususi ve resmi hastaneler, dükkanlar, mağazalar, fabrikalar, camiler, hamamlar ve kahvehaneler velhasıl bütün binalar numaralanacaktır.

Madde 4) Her hane veya binanın ancak bir numarası olacak ve bu numara hanenin sokağa girilip çıkılan başlıca kapısı -cümle kapısı- üzerine vaz olunacaktır. (konulacaktır) Bir hanenin doğrudan doğruya aynı sokağa açılan iki veya müteaddit (birçok) kapıları olduğu takdirde bunlara da aynı numara mükerrer (tekrar) ve üçüncü defa konulabilir:

(Mükerrer 15 İkinci mükerrer 15 ilah) gibi. Şayet bir hanenin müteaddit sokaklara nazır kapıları bulunur ve hane halkının bir kısmı da bu kapılardan işlerse o zaman bunların her birine ayrı ayrı numara koymak icap eder. Derununda (içerisinde) bir çok aileler ikamet eden ve sokak üzerinde yalnız bir kapısı bulunan apartmanlı hanelere hanlara ve otellere ancak bir numara konulur.

Apartman, han ve otel dahilindeki kapılara da sokak numarasından müstakil olmak üzere bina dahilinde ayrıca 1'den itibaren hususi numaralar veyahut A, B... ilh. gibi harfler konulabilir.

Şehir ve köylerde; mutfak, arabalık, samanlık, ağıl, ahır gibi hane müstemilatından (eklerinden) olan bir sokağa açılır ayrı kapısı olmayan binalara numara vazına (verilmesine) lüzum yoktur. Ancak bir eve merbut (bağlı) ve müstakil (bağımsız) bina halinde olan fabrikalar, değirmenler, imalathanelerin numaralanması lazımdır. Bu numaralar evin sokak kapısı üzerine yazılır. Misal: 24-27 gibi.

Büyük bir çiftliğin aksamından (kısımlarından) olan binalar için ayrıca bir numara sırası takip edilir.

Madde 5) Birkaç evden ibaret bulunan çıkmaz sokaklardaki binalar, civarındaki sokağa merbut addedilerek (bağlı sayılarak) o sokaktaki haneler meyânında (arasında) numara alırlar. Fakat hususi (özel) bir ismi bulunan mühim çıkmazlardaki binalar, bir sokak adilde ayrıca numaralanırlar. Geçitler bir sokak addolunur ve sokaklar hakkında kaideye tabidir.

Madde 6) Bir meydanın veya bir sokağın takip ettiği hizalar haricinde bulunan kulübeler, köşkler, barakalar buldukları sokak veya meydanın binaları numaralandıktan sonra aynı numara sırasını yani sağda iseler sağ tarafın son numarasını ve solda iseler, sol tarafın son numarasını takiben numaralanırlar.

Madde 7) Bir şehrin belediye hudutları dahilinde ve fakat şehrin toplu bulunduğu saha haricinde bulunan ve muntazam sokakları bulunmayan yerlerdeki mebaniye (binalara) 1'den itibaren nihayete kadar sıra ile numara verilir. Eğer bu gibi mevakiin (mevkilerin) muayyen (belirli) bir ismi mevcut değilse bir isim izafe edilerek (verilerek) 18. maddede muharrer (tekrarlanan) cetvelde ve kayıtlarda o isim tahtında zikredilir.

Madde 8) Numaralanma ameliyesinin (işinin) teftişatı (kontrolü) neticesinde numaralanması unutulmuş binalara tesadüf edilir ve bütün numaraların değiştirilmesi müşkül (zor) bulunursa bu kabil (bunun gibi) binalara kendisinden evvelki binanın numarası suret olmak üzere kesir halinde numara verilir. 7-1, 7-2 gibi.

Madde 9) Meydanlar dahi sokaklar gibi bir isimle tevsim edilerek (isim verilerek) bu isimleri havi levhalar meydanın münasip mahallerine vaz ve talik olunacak (konacak) ve meydana nazır (bakan) binalar ayrıca sıra numarası alacaklardır.

Madde 10) İki bina arasında bulunan arsalar, arsanın vüsati (genişliği) ve mutasarrıflarının adedi nazarı itibara (dikkate) alınmayarak yalnız bir numara verilecektir. Bu numaralar duvar mevcut ise duvar üzerine eğer duvar yoksa hususi bir direk veya büyük bir taş üzerine yazılır.

Madde 11) Hane ve diğer binalara verilecek numara sırasını tayin için evvel emirde her binanın hangi sokağa ait olduğunu bilmek lazımdır. Binaenaleyh her şeyden

evvel sokağın güzergahı ve bu hattın mebbeinden müntehasına (başlangıcından bitimine) kadar ihtiva ettiği (kapsadığı) hane ve diğer binalar tespit edilir. Umumiyetle, sokağın merkeze en yakın kısmı veyahut büyük sokaklardan birine telaki noktası sokak mebbe'i addolunur. Sokağın sağ tarafında bulunan hanelere çift: 2,4,6,8 ilh ve sol tarafındaki hanelere tek 1,3,5,7 ilh numaraların verilmesi daha muvafık ve ameli olur. Büyük cadde ve sokaklar geçtikleri bütün mahallerde aynı ismi muhafaza edebilirler. Ancak güzergahlarındaki muhtelif aksam içinde kendilerini amuden kateden bir meydan veya veya sokaktan itibaren muhtelif isimler alabilirler. Büyük sokaklar tarafından katedilen ikinci derecedeki sokaklar için de ameliye aynıdır. Bunlar büyük sokağın her iki tarafı için aynı ismi muhafaza ederler. Yalnız her ayrılan kısım içinde muhtelif isim verilebilir.

Madde 12) Sokaklara isim vermek hususunda her şeyden evvel mahalli adata riayet ve mevcut münasip isimleri muhafaza etmek icap eder. Nadiren ismi bulunmayan veya yeniden inşa olunan sokaklar ya topoğrafi vaziyetine nazaran –aşağı sokak, yukarı sokak- veya sokağın hususiyetine göre çeşme, fırın, değirmen sokağı yahut da o mahallin tarihinden veya milli tarihinden istiane (yardım) edilecek isimlere tevsim (isim) olunurlar. Gülünç ve müstehcen isimler konulamaz.

Madde 13) Sokaklara isim yerine numara da verilebilir. Ancak bu takdirde sokaklara numara verilmesinde bir sıra takip edilmesi lazımdır. Mesela kasabanın merkezinden başlayarak şimalden cenuba, şarktan garba – bunun aksi de caizdir- giden sokaklar sıra ile numaralanır.

Madde 14) Bir belediye hududu dahilinde ya sokak ismi esası yahut sokak numarası esası tatbik olunur. Her ikisi birden tatbik edilemez.

Madde 15) Sokak numara veya isminin laakal (en az) 20 santimetre tulünde (uzunluğunda) ve 15 santimetre irtifaında (yüksekliğinde) saç veya demir levhalar üzerine büyük harufat ile ve gayet okunaklı bir surette yazılması lazımdır. Levhaların zemini kırmızı ve numaralar beyaz boyadan olacaktır. Rakam veya harflerin levhalar zemini üzerinde vazihen (açıkça) fark edilecek surette yazılması ve boyaların bozulmayacak nevilere intihap edilmesi (seçilmesi) lazımdır. Bu levhalar her yerde sokağın mebbeindeki (başlangıcındaki) ilk hane ile nihayetindeki son hane üzerine asılacaktır. Sokak uzun olursa bundan başka münasip görülecek diğer mahallere de bu levhalardan talik edilecektir. Levhaların duvarlara iyi tutturulmasına ve yolcular tarafından yetiştirilemeyecek derecede binanın yüksek mahalline astırılmasına dikkat olunacaktır.

Madde 16) Sokaklara isim verilmesi yalnız belediye teşkilatı olan mahallerde mecburidir. Ancak yukarıda üçüncü dördüncü maddelerde zikredildiği veçhile hanelere numara vaz'ı (verilmesi) bila tefrik (ayırt edilmeksizin) her mahalde kanunen mecburidir. Belediye teşkilatı olmayan mahallerde binaların numaraları 1'den itibaren nihayete kadar bila fasıla (aralıksız) yekdiğerine takip edecek yani her mahalde mebbani (binalar) adedi kadar numara verilecektir.

Umumiyetle numaralar bina kapısının üst pervazı ve geceleyin kapı önüne konulan tahtalar tarafından setredilmeyecek (örtülmeyecek) bir mahalline asılacak levhalar üzerine yazılacaktır. Köylerde haneler üzerine asılacak levhalar aynı ebatta ve aynı yazı ile tahtadan olabilir.

Her tarafta numaralar okunaklı yazılacak, boyalarda koyu ve bozulmayacak neviden olacaktır.

Madde 17) Bundan evvelki talimatname mucibince yalnız bir mıntika addedilerek 75 haneye kadar olan köylerdeki binalar numaralanmış ise buraların tekrar numaralanması icap etmez. Yalnız 18. madde mucibince cetvelleri yapılır. Ancak iki veya daha ziyade mıntıkaya -blok- ayrılmış olarak numaralanmış köy evleri işbu talimat mucibince numaralanır⁷⁴.

⁷⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 90-91-92.

Bu talimatname gereğince belediyesi bulunan mahallerde sokakların ve binaların numaralandırılması işlemi belediyelerin sorumluluğu altındadır. Belediyesi olmayan yerlerde vali ve kaymakamlar tarafından belirlenen kişilerce bu işlem yürütülecektir.

Her eve ait yalnızca bir numara olmalıdır ve bu numaranın yazılı olduğu levhalar sokaktan görülecek şekilde uygun bir yere asılmalıdır. İki bina arasında bulunan boş arsalar da numara verilecektir. Bu numara arsa çevresindeki bir duvara ya da duvar yoksa bir direğe asılacaktır.

Sokaklara isim yerine numara verilmesi halinde birbirini takip eden sokaklara belli bir sıra dahilinde numara verilmelidir. Bir sokağa hem isim hem de numara verilemez. Sokaklara isim verilmesi sadece belediyesi olan yerleşim yerlerinde zaruridir ancak bina numaralama işlemi belediyesi olan ya da olmayan her yerde zaruridir.

1. 4. 3. Bina Cetvellerinin Hazırlanması

Numaralaması biten binaların herhangi bir yanlışlık ya da karışıklığa yer verilmemesi için kaydının yapılabilmesi maksadıyla bu iş için özel olarak bina cetvelleri hazırlanır.

Binaların kapıları numaralandıktan sonra bunlar numara sırasına göre listelere geçirilir. Bu listelere binaların kapıları üzerine konmuş numaraların yanı sıra meskende oturanın ismi ve binanın cinsi yazılır. Bazı sayımlarda nüfusu 50 binin üzerinde olan şehirler için hazırlanan bina cetvellerinde binanın yüksekliği, kat sayısı, oda sayısı, hangi malzemeden inşa edildiği, suyu, elektriği ve havagazı bulunup bulunmadığı da sorulmuştur⁷⁵.

Nüfus sayımlarından önce yapılan hazırlıklardan birini teşkil eden bina cetvellerinin hazırlanmasında ülke genelindeki bina adetlerinin yanı sıra özellikle büyük şehirlerde bulunan meskun binalara ait çok çeşitli bilgileri de içerdiğinden dolaylı istatistiki açıdan büyük bir öneme haizdir.

Bu cetvellere esas alınarak nüfus sayımı ile birlikte bir de binalar istatistiği yapmak mümkün ve gereklidir⁷⁶. “Memleketin her tarafından gelecek olan bu

⁷⁵ Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 2.

⁷⁶ Yüceuluğ, a.g.e., s. 2.

cetveller üzerine tertip edilecek istatistikle Türkiye dahilinde ne miktar meskun mağaza, müessesat-ı resmiye-i hususiye olduğu anlaşılmiş olacaktır”⁷⁷.

Bu cetveller, Türkiye’deki binalar hakkında kapsamlı bilgi vermekle birlikte ayrı ayrı her ildeki mağazaların, resmi ve gayri resmi işletmelerin sayılarını, bu işletmelerin kapasitelerini ve çalıştırdığı personel sayılarını, kaçak yapılaşmaları ve bu kaçak yapılaşmaların nerelerde yoğunluk kazandıklarını, büyük şehirlerdeki gecekondulaşma oranlarını da göstermektedir.

Binaların numaralama işlemi sonrasında numaralanan binalar herhangi bir karışıklığa yer bırakmayacak şekilde bina cetvellerinde belirtilmiştir. Bu cetveller sayımda görev alacak olan sayım memurlarının mıntıklarının belirlenmesinde faydalanılmıştır.

Bununla beraber 1927, 1935 ve 1940 sayımlarında bir binanın aynı sokağa açılan birçok kapısı ‘8, 8/1, 8/2’ şeklinde numaralanırken, 1945 sayımında sonradan inşa edilen bu gibi binaların kapılarına ‘8, 8/A, 8/B’, 1960 sayımlarından önceki sayımların tamamında çıkmaz sokakta bulunan müstakil binaların kapılarına ‘8, 8/1, 8/2’ şeklinde numara verilmişti⁷⁸.

Numaralama işlemi bitiminde her sokak veya blok dahilinde bulunan mevcut binaların numaralarını ve cinslerini gösteren A cetveli tanzim edildi. Bu cetveller her sayım memurunun ziyaret edeceği binaları gösteriyordu⁷⁹.

1. 4. 4. Binalar Cetveli İle İlgili Talimatname

Bu talimatname, sadece binalar cetveli ile müstakil bir talimatname olmayıp yukarıda verilen Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname’nin devamı niteliğinde olduğu için 18. maddeden devam etmektedir.

Madde 18) Hanelere numara vaz’ı (verilmesi) ile muvazzaf (görevli) bulunan makamat, (makamlar) bu ameliyeyi (iş) ikmal ettikten (bitirdikten) sonra bu baptaki kanunun üçüncü maddesi ahkamına tevfikân (hükümlerince) binaların birer cetvelini yapacaklardır.

Bu cetvel belediye teşkilatı olan mahallerde her sokak için ayrı ve sokakların isimlerine -sokakların isim yerine numara verilen yerlerde- sokakların sıra numarasına göre binaların sıra numaralarını kamilen ve yegan yegan ihtiva edecektir. Belediye teşkilatı olmayan yerlerde bu cetveller yalnız, binaların sıra

⁷⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 3.

⁷⁸ Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 2.

⁷⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 4.

numarası itibarı ile yapılacaktır. Bu cetvelin numunesi olan -A- cetveli, işbu talimatnameye leffedilmiştir.

Belediye teşkilatı olmayan yerler için yapılacak cetvelin birinci sütunu bittabi boş kalacaktır. Her cetvelin balasına (üstüne) ait olduğu mahallin ismi behemehal yazılmalıdır. Cetvelin birinci sütununa sokağın ismi veyahut sıra numarası, ikinci sütununa binaya verilmiş olan numara, üçüncü sütununa her binanın numarası hizasına gelmek üzere o binanın ne cins bina olduğu yazılacaktır. Mesela binanın hane yani bizatihi mesken yahut hane olarak yapıldığı halde içinde insan yatan bir mektep, banka olduğu veyahut hiçbir veçhile içinde insan yatmayan bir cami, fabrika veya değirmen... ilh olduğu kayıt ve işaret edilecektir. Bu cetvelin bütün mebaniyi (binaları) ihtiva etmekle (kapsamakla) beraber mesken addedilemeyecek bir mahiyette fakat herhangi bir suretle içinde insan yatan mağaza, kulübe, kovuk, baraka ve ev haline getirilmiş vagonları da ihtiva etmesine bilhassa dikkat olunacaktır. Bu cetvellere bütün sokakların ve bütün binaların dahil edilmiş olmasına azami itina olunacaktır. Cetvelde sokakların kaydı sırası, şehrin taksimatı belediyesine ve eğer var ise planına uygun olacaktır.

Madde 19) Bu şerait (şartlar) dahilinde tanzim edilecek (A) cetveli beş nüsha olarak tertip edilecek, bunlardan bir tanesi belediye dairesinde kalarak mütebakisi (kalamı) mahallin en büyük mülkiye memuruna tevdi edilecektir. Mumaileyh de bunları nüfus, tapu, maliye ve kadastro dairelerine tevdi eyleyecektir.

Madde 20) Belediyeler veya numaralama ameliyesi ile muvazzaf heyetler bu cetvellere maada (başka) her mevki için (A) cetveli esas ittihaz olunarak (alınarak) modeli melfuf (ilişik) bir (B) cetveli doldurulacaktır. Bu cetvel binaların üç sınıf üzerine yekunlarını ihtiva edecektir.

Bu üç sınıf binalar şunlardır:

- a) Haneler yani ikamete mahsus binalardır. Leyli (yatılı) mektepler, hastaneler... ilh bu kısma dahildir.
- b) Mahiyetleri itibarı ile ikamete mahsus olmayan fakat derununda (içerisinde) bir veya birkaç kişi ikamet eden binalardır. Misal: Derununda müdürü ikamet eden bir mektep, odacısı bulunan bir daire-i resmiye, kapıcısı ikamet eden bir fabrika gibi.
- c) İkametten başka gayeye hadim binalardır. Misal: Maden, fabrika, müze, cami ... ilh gibi.

Birinci kısımda haneler adedinin bir rakamla gösterilmesi noktasına dikkat olunmalıdır.

İkinci ve üçüncü kısımlarda diğer binaların yekunundan gayri ayrıca bu binalar için kısım itibarı ile tafsilat verilecek ve neye mahsus oldukları işaret olunacaktır. Mektep, cami, mezbaha, değirmen, ağıl, ekmek fırını, kireç fırını ve mahiyetlerine göre maden, kömür, taş ocakları - istihsalatın nev'i gösterilecektir- gibi merbut cetvellerdeki şekil ve ebada da riayet edilecektir.

Madde 21) İşbu (B) cetvelleri ikişer nüsha olarak yapılacak, birisi mahalli belediye veya ihtiyar meclisinde kalarak diğer nüshası nüfus idarelerine verilmek üzere kazalarda kaymakamlara, merkezi vilayetlerde valilere gönderilecektir. Müteakiben nüfus idareleri (B) cetvellerinin sureti melfuf (C) modeline göre bir icmalini yapacaklardır. Bu icmal cetvelleri (B) cetvellerindeki malumatı şehir ve bütün köyler için iki yekun halinde ihtiva edecektir.

İki nüsha olmak üzere tertip edilen bu cetveller vilayetlere ve vilayetlerden de vekaletle gönderilecektir. Dahiliye Vekaleti bunlardan bir nüshasını İstatistik Müdüriyet Umumiyesi'ne gönderecektir.

Madde 22) Hanelerin numaralanması ameliyesi her mahalde işbu talimatnamenin ahzından (kabulünden) itibaren iki, İstanbul'da ise üç ay sonra ikmal edilmiş (bitirilmiş) olacaktır.

Madde 23) Vilayet ve kaza merkezlerinden gayri mahallerde hanelere numara vaz'ına memur edilen kimseler ya vali veya kaymakama bu ameliyenin hitam

bulduğunu ve yukarıda mevzu bahis edilen bina cetvellerinin de hazırlandığını müş'ir bir rapor göndereceklerdir.

Madde 24) Vali ve kaymakamlar hanelere ve binalara numara vaz'ı ameliyesinin muayyen müddet zarfında muntazaman ikmalinden mesuldürler. Bu ameliyeleri dikkat ve ehemmiyetle takip ederler. En geç olarak Eylül'ün birinci günü valiler Dahiliye Vekaletine gönderecekleri bir raporla işbu talimatname ile talep olunan hidematın, vilayetlerinin bütün mevakiinde tamamen ifa ve ikmal edildiğini bildireceklerdir.

Madde 25) Kanunun dördüncü maddesi sokak isimleri ile hane numaralarının bilumum hükümet ve belediye işlerinde istimalinin mecburi olduğunu göstermektedir.

Bu numaraların nüfus, tapu ve kadastro kayıtlarında sureti istimleri alakadar vekaletlerce bilahare tayin ve tebliğ olunacaktır⁸⁰.

Binalar cetveli, A ve B cetvelleri olmak üzere iki farklı şekilde hazırlanacaktır. B cetveli iki, A cetveli beş nüsha halinde hazırlanacaktır. Bina cetvellerinin hazırlanması nüfus sayımında kolaylık sağlayacağı gibi aynı zamanda Türkiye'deki kamu binaları da dahil olmak üzere tüm binaların ayrıntılı bir istatistiğini tutmaya yöneliktir.

Bu cetveller, belediyesi olan bölgelerde sokak numarası, belediyesi bulunmayan bölgelerde ise hanelerin sırası esas alınarak tertip edilecektir.

Cetvelin üzerine o bölgenin adı yazılacak, daha sonra ilk sütundan başlamak üzere sırasıyla sokağın numarası ya da adı, binanın numarası ve cinsi yazılacaktır. Binalar cetveline, barınma amaçlı yapılan ve içinde insanların barındığı evlerden başka, kulübeler, barakalar, ağaç kovukları, vagonlar, çadırlar, derme çatma yapılar, barınma amaçlı yapılmayan ancak içinde insan barınan yapılar, ayrıca okul, hastane, banka, müze, cami, askeri kışla gibi resmi binalar, fabrikalar, fırınlar, taş ocakları, hamamlar, iş yerleri, mağazalar gibi içerisinde insanların barınmasına olanak vermeyen yapılar belli bir düzene göre ve numaralandırma işlemi sırasında o yapılara verilen numaraları da yazılarak kaydedilecektir.

1. 5. NÜFUS SAYIMINDA GÖREV ALACAK SAYIM VE KONTROL MEMURLARININ TEMİNİ

1927 Nüfus Sayımı'nda görev verilen sayım memurları imkan nispetinde ikamet ettiği kendi bölgesinden ve devlet memurlarıyla, öğrencilerden temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak imkanların elverişli olmadığı bölgelerde bunun dışına

⁸⁰ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 92-93.

çıkılabılmıştır.

Sayım günü her sayım bölgesinde 250-300 nüfusu sayım cetvellerine kayıt etmekle görevlendirilen kişilere sayım memuru denir. Sayım memurlarının okur yazar ve halkı yönlendirerek cevap vermelerini sağlayacak, cetvellerde ardı ardına yazılı tüm soruların cevaplarını hane reisinden alarak kayıt edebilecek bir kabiliyette olmaları şarttır⁸¹.

Kontrol memurları ise tahrir memurlarının arkasından haneleri ziyaret etmekle görevli ve onların evlerde hane halkı ile ilgili bilgilerin doldurulduğu cetvelleri kontrol etmekle görevli memurlardır.

Nüfus sayımı için yapılan hazırlıkların en zorlarından biri de bu sayımda görev alacak sayım memuru ve diğer görevlilerin temininde yaşanmıştır. Yüzyılın başlarında yaşanan Balkan Savaşlarında ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda iyi eğitim almış genç ve dinamik erkek nüfusumuzun önemli bir kısmını cephelerde kaybetmemiz eğitilmiş nüfusta bariz bir sayısal azalmaya neden olmuştur. Bu durum da genç Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitilmiş nüfusa olan ihtiyacı bir kat daha artırmış olduğundan normal şartlarda eğitilmiş kişilerin yapması gereken nüfus sayımı gibi ciddi bir işi birçok mınıtkada imkansızlıklardan dolayı sadece okuma yazma bilen ancak eğitimsiz olan kişilere yaptırılmıştır. Dolayısıyla bu da beklenen verimi düşürmüştür.

Toplumun % 90'a yakın bir kısmının okur yazar olmaması dolayısıyla okur yazar olanlardan tahrir memurluğu için görev verilenler bu görevi reddetme hakkına sahip değillerdi. Aksi takdirde cezai işlem uygulanıyordu. Çalıştığı kurum, tahrir memurluğu görevi verilen kişiyi, tahrir icra heyeti tarafından çağırıldığında gitmesine izin vermediği durumda kuruma da cezai işlem uygulanmaktaydı.

Cezai yaptırım basın aracılığıyla çeşitli zamanlarda halka duyurulmaktaydı:

Beykoz, Büyükdere, Adalar, Bakırköy cihetlerinde tahriri nüfusa memur edilenlere dün gece polis müdüriyeti vasıtasıyla tebligat-ı lazımda bulunulmuştur. Bunlar bugün saat üçte İstanbul vilayetinde bulunacaklar ve kendilerine vazifeleri tebliğ edeceklerdir. Davete icabet etmeyenlerle bunlara müsaade etmeyen müesseselerden ellışer lira cezai nakdi ihzai lazım gelmektedir⁸².

⁸¹ İUM, a. g. e., f. III, s. 99.

⁸² *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 4.

Sayım görevi gerekli görüldüğü takdirde yapılması zorunlu vatan görevi olduğundan ücret verilmeyecektir⁸³. Bu açıdan bakıldığında sayım memurluğu gönüllülük üzerine kurulu değildir. Bu yüzden sayım işinde görev alan her memur bu işi en iyi şekilde yapmakla mükelleftir ve tayin edildiği bu işi reddetme hakkına sahip değildir.

1927 yılında 6 ve üzeri yaştakilerden okur yazar ve okuyabilen ancak yazamayan nüfusun oranının genel nüfusa oranı sadece % 11'dir⁸⁴. Bu oranın da önemli bir kısmının okur yazar olmakla birlikte belli bir eğitim görmeyenlerin, yine diğer bir kısmını ise kadınların oluşturduğu; buna rağmen sayımda eğitim almış erkeklerin bu görevlere getirilme zarurietü düşünülürse sayım ve kontrol memurlarıyla diğer görevlilerin temininde ne derece sıkıntı yaşanacağını anlamak güç olmayacaktır.

Sayım günü genellikle her sayım bölgesinde yeterli sayıda sayım memuru görev aldı. Ancak bazı il merkezlerinde bulunan mıntikalardan köylere, sayım memuru gönderildi. Bununla birlikte birbirine yakın bazı sayım bölgelerinde de nüfusu az olmak kaydıyla komşu olan birkaç köy için yalnız bir sayım memurunun tayin edilmesine müsaade edildi⁸⁵.

Sayım memurluğu için okur yazar ve eğitimli olmalarından ötürü genellikle her daireden ve her sınıftan devlet memurlarıyla, okul öğrencileri görevlendirilmişlerdir. Her bir mahalledeki okur yazarlara ait listeler gelmektedir. Özellikle Darülfünun, Mekteb-i Aliye ve Galatasaray Lisesi öğrencileri sayım işlerinde çalışacaklardır. Lisan bilenler Beyoğlu gibi azınlıkların fazlaca oturduğu mahallerde görevlendirileceklerdir⁸⁶.

Lise öğrencilerinin eğitim düzeylerinin toplumun büyük kesimine oranla yüksek olması, buna mukabil de yapılan icraatın sonucu itibarıyla kalitesini de artıracığından önemli sayıda lise öğrencisi bu vazife için görevlendirilmişlerdir.

Öğrencilerin sınavlarının olması ya da derslerinin bir süreliğine aksayacak olması ise geçerli bir mazeret olarak görülmemiş, tahrir memurlarına verilen ve katılımı zorunlu olan konferanslara diğer tahrir memurlarıyla birlikte bütün öğrencilerin de gelmeleri kesinlikle emredilmiştir.

⁸³ *Cumhuriyet*, 10 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

⁸⁴ Bkz. "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 6, Ankara 1983, s. 1560.

⁸⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s 5.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

23 Ekim 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde bazı öğretmenlerin sayımda görevlendirilen öğrencilerini sayım için ve eğitim amaçlı konferanslara göndermek istemeyişleri şu şekilde yer almıştır:

Bazı mektep müdürlerinin tahrir (sayıma) memur edilen talebeleri, imtihanları olduğunu vesile ederek konferanslara göndermemekte olduğu icra heyetince anlaşılmıştır. İcra heyeti tahrir memurlarının vazifelerini hüsn-ü surette ifa etmek için çok müfid olan ve bilnetice tahririn kusursuz olmasını temin edecek bulunan konferanslardan bu efendilerin de istifade etmelerini lüzumlu görmüş ve bu husus için resmen Maarif Eminliği'ne müracaat etmiştir. İcra Heyeti, maarif eminlerine yazdığı tahriratta imtihanların tahrirden sonraya tehirinin ve talebelerin konferanslara devamının teminini rica etmektedir⁸⁷.

Propaganda amaçlı olarak halka verilen konferansların yanında görevlerini layıkıyla yerine getirebilmeleri için tahrirde görev alacak tahrir ve kontrol memurlarına yönelik olarak da çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. Okur yazar oranının son derece düşük olması tahrirde görev alacak personel sıkıntısı da beraberinde getirdiği için tahrir memurlarının görevlerini reddetmek ya da görevleri hakkında verilecek konferanslara geçerli bir mazereti olmaksızın gelmemesi cezai müeyyideleri gerektiriyordu.

Basında bu konuda da tahrirde görev alacak memurları uyaran ve bu konuya dikkat çeken bazı yazılar yayınlanmıştır:

“Tahrir mıntıka memurluklarına davet edildikleri halde gelmeyen birkaç kişi haklarında icap eden muamele-i kanuniyenin ifası için müdde-i umumiliğe gönderileceklerdir”⁸⁸.

27 Teşrinievvel'de icra kılınacak umumi nüfus tahririne tayin olunan tahrir ve kontrol memurlarına evrak-ı tahririye teslim edilmek ve vazifeleri hakkında izahat ve talimat verilmek üzere kendilerinin şehri halin on dokuzuncu Çarşamba günü saat iki, sonra da ve konferans için dahi yirmi ikinci cumartesi ve yirmi dördüncü pazartesi ve yirmi altıncı çarşamba günü aynı saatte Kulüp sinemasında behemehal isbat-ı vücut etmeleri rica ve aksi takdirde haklarında takibat-ı kanuniye icrasına mecburiyet hasıl olacağı ehemmiyetle tebliğ olunur⁸⁹.

“Tahrir-i nüfusa sabahleyin saat sekizde başlanmıştır. Maalesef bazı noktalarda bir, iki memur vazifelerine gelmemişlerdir. Bunlar mahkemeye verileceklerdir. Memuru kafi gelmeyen yerlere ihtiyat olarak otomobillerle erkek

⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

⁸⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

muallim mektebi, Tıp Talebe Yurdu efendileri gönderilmiştir”⁹⁰.

Nüfus sayımı kanununun beşinci maddesine göre sayımla görevli bir memurun, görevini kabul etmesine engel olanlardan elli lira ceza alınacağı ve bu cezaya temyiz hakkının ve zaman aşımının olmadığı açıkça belirtilmektedir⁹¹.

1. 6. SAYIM BÖLGELERİNİN OLUŞTURULMASI

Sokakların isim ve numaralandırılması ile evlerin numaralandırılması işlemi tamamlandıktan sonra sayım bölgesi oluşturulacak ildeki evlerin sayıları esas alınmak kaydıyla o ilde teşkil edilen sayım büroları tarafından sayım bölgesi teşkil edilmiştir.

Tahririn tarihi tespit edilip, kaymakam ve valiler idareleri altındaki bölgeleri, şehirlerde sokak ve köylerde blok esaslı üzerine 30-60 evden oluşan sayım bölgelerine ayırdıktan sonra 1 Ekim’de her sayım bölgesine bir sayım memuru ve 4 sayım memuruna da bir kontrol memuru tayin etmeleri ve ayrıca ihtiyat tahrir memurları bulundurmaları emredildi⁹².

Türkiye’nin her ilinde oluşturulan bu mıntikalarda hane sayısı o ilde görev alacak sayım memurlarının sayısına göre değişebilmekteydi.

İstanbul tahrir için 2476 mıntıkaya ayrılmıştır. Bu mıntikalar kamilen şehremaneti hududu dahilindedir. Onun için bu miktar sayım memuru istihdam edilecektir. Ayrıca dört sayım memuruna bir kontrol memuru verilecektir. Bu miktarın yüzde yirmisi nispetinde de ihtiyat memuru istihdam olunacaktır. Bundan dolayı heyet-i umumiye itibarıyla 3 555 memur istihdam edilecektir⁹³. Yedek memurlarla birlikte nüfus sayımına memur edilenlerin miktarı dört bin kadardır⁹⁴.

Genellikle her mevkide yeterli sayıda sayım memuru bulundu. Yalnız bazı mıntikalarda, köylere merkezlerden tahrir memurları gönderildi. Ve bazı yerlerde de diğerine yakın ve nüfusu az olan birkaç köy için yalnız bir tahrir memuru tayin edilmesine izin verildi. Bu suretle tayin edilen tahrir memurlarının adedi 52 276’dır⁹⁵.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

⁹¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1927, s.2.

⁹² İUM; 28 Teşrinievvel 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 5.

⁹³ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

⁹⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 5.

Dönemin Cumhuriyet gazetesi, İzmir'in bin iki yüz küsür mıntıkaya ayrıldığını, her dört mıntıkaya bir kontrol memurunun ayrıldığını ve sayım günü 1500 küsür memurun görev yapacağını bildirmektedir⁹⁶.

Türkiye genelinde 53 673 mıntika teşkil edilmiş olup istihdam edilen toplam memur sayısı 52 276'dır. Bu mıntıkların % 29.37'si merkezlerde, % 70. 63'ü köylerde. İstihdam edilen 52 276 tahrir memurundan % 33.52'si merkezlerde, % 66. 48'i köylerde istihdam edilmişlerdir. Köylerde çalışan 34 754 tahrir memurunun % 30.52'si merkezlerden gönderilmiş, % 69. 48'i mahallinden tayin olunmuştur⁹⁷.

1. 6. 1. Tahrir Mıntıklarının Teşkili

Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatname'de Tahrir Mıntıkları Teşkiliyle İlgili Bölüm 17 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler şöyledir:

Madde 1) Hane ve bilumum binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkındaki kanun genel hizmetin icrasını ve genel nüfus sayımı işini kolaylaştırmak için konulmuştur. Nüfus sayımının başarıyla icrası için her mevkiin genişliğine göre tahrir mıntıklarının ayrılması ve her bölgenin de sayım memurlarının bir günde ve birkaç saat zarfında dolaşabileceği genişlikte olması lazımdır. Her mevkiin bu suretle mıntıklara taksimi numara konulmuş birçok hane ve binalardan mürekkep gruplar teşkili sureti ile olur.

Bu hane gruplarının her birine sayım bölgesi denir. Bir sayım bölgesi bir diğerine devamlı binalardan oluşabileceği gibi dağınık evlerden de oluşabilir.

Madde 2) Her sayım bölgesi 25-60 binadan ibaret olabilir. Fakat bu miktarlar bu evlerde sakin aile ve nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Yani her bölgeyi teşkil ederken içinde sakin nüfus adedinin tahminen üç yüzden fazla olmamasına dikkat etmek lazımdır. Bina adedi 75'i geçmeyen köyleri bir tek sayım bölgesi kabul ederek bu gibi köylerde yalnız birer bölge temini yeterli gelebilir.

Madde 3) Dağlık arazi sahalarındaki dağınık binalarla şehirlerin hariç ve etrafındaki münferit binalardan da bir bölge teşkili mümkündür. Bu gibi vaziyetlerde dikkat edilecek nokta bu tarz yerlerdeki binaların sayım memurlarının bir günde dolaşabileceği derecede bir diğerine yakın olmalarıdır.

Madde 4) Bazen de bir diğeriyse sürekli ve bir sokak üzerindeki birçok binalar bir ada teşkil ederler. Bu gibi yerlerde de yukarıda izah edildiği şekliyle sayım memurlarının bir günde dolaşabilmesini teminen birçok bölge teşkil edilmek lazım gelir.

Madde 5) Her sayım bölgesi sayım nüfus nokta-i nazarından bir parçayı tam teşkil eder. Bu yüzden sayım bölgesi adedi kadar sayım memuru istihdam edileceği nazarı itibara alınmalıdır.

Madde 6) Nazarı dikkate alınacak bir nokta dahi her binanın mutlaka bir sayım bölgesine dahil olması ve bir binanın yalnız bir bölgeye dahil olarak diğer bir bölgeye tekrar dahil edilmemesidir. Bunun için de her bölge hududunun tamamen açık bir şekilde tespiti ve tahrir memuruna verilecek cetvel üzerinde açıkça gösterilmesi icap eder.

⁹⁶ Cumhuriyet, 29 Eylül 1927, s. 2.

⁹⁷ İUM, a.g.e., f. III, s.5.

Madde 7) Sayım bölgeleri teşkilatı, sokak isimleri veya sokak numaraları mevcut olan ve numaralama işlemi sokak esası üzerine yapılan belediye merkezleri ile numaralama işlemi sokak üzerine yapılmamış olan yerlerde birbirinden farklıdır.

Madde 8) Kanunen sokak isimleri verilmesi mecburi olan ve numaralandırma işlemi sokak esası üzerine yapılan yerlerde sayım bölgesi teşkili için esas sokaklardır. Böyle yerlerde sayım bölgesi teşkil ederken ikinci madde hükümlerine uymak şartı ile her sayım bölgesi bir sokaktan veya birçok sokaktan teşkil edilebileceği gibi eğer sokak dahilindeki haneler adedi pek fazla ise bir sokak üzerinde birçok sayım bölgesi de teşkil edilmesi lazım gelir. Mesela: Altmıştan fazla bina bulunan sokaklar binaların numarasına göre birçok sayım bölgesine ayrılır. Şöyle ki sokağın tek numaralar ile bir sayım bölgesi, çift numaralar ile de diğer sayım bölgeleri teşkil edilir. Veyahut bir numaradan elli numaraya kadar bir sayım bölgesi, elli birden yüze kadar diğer bir sayım bölgesi, yüz birden yüz elliye kadar da üçüncü bir sayım bölgesi teşkil edilir.

Madde 9) Büyük şehirlerde sayım bölgesi taksimatı yaparken her şeyden evvel şehri büyük semtlere ve daha sonra bu semtleri de küçük mahallelere ayırmak ve bunlara birer sıra numarası veyahut harf vererek – a, b, c, gibi – daha sonra bu semtler ve mahalleler dahilinde sayım bölgesi teşkilatı yapmak lazımdır. Bu suretle hareket edilirse genel sayım sonrası her semtin veya mahallenin nüfusunu tespit etmek mümkün olur.

Bununla beraber mahalle sınırlarının sokak taksimatı ile uygun olmadığı yerlerde mahalle taksimatını sayım bölgesi teşkiline esas itihaz etmek doğru olamaz.

Madde 10) Sayım bölgesi teşkilatı yaptıktan sonra her sayım bölgesine bir sıra numarası vermek lazım gelir. Aynı zamanda sayım bölgeleri için de ilişikteki örnek vasıtasıyla bir cetvel yapılacaktır. Bu cetvelin birinci sütununa sayım bölgeleri sıra numarası, ikinci sütununa o sayım bölgesine dahil sokakların isimleri ile bu sokaklardaki binaların birinci ve sonuncu numaraları yazılacak –1-32, 1-50 gibi– ve üçüncü sütuna bilahare her sayım bölgesi sayım memurunun ismi kaydolunacaktır.

Madde 11) Her sokağın ismi veya sıra numarası mevcut olur ve bütün binalar sokak esası üzerine numaralanmış bulunursa izah edilen şekilde sayım bölgesi taksimatının icrası kolaylıkla mümkündür. Yalnız bilhassa dikkat edilecek bir nokta her binanın bir sokağa bağlı olması ve bir numarası bulunması meselesidir. Bir sokağa bağlı olmayan veyahut numarası bulunmayan binaların sayım günü sayım memurunun ziyaretinden hariç kalarak nüfusunun tespit edilmemesi ihtimali vardır. Bilhassa şehrin toplu bulunduğu merkez kısmında sokak taksimatı yapılırken şehrin muhitinde ve etrafında arsalar, bahçeler, bağlar arasındaki ayrı binaların nazarı itibara alınmamış bulunması ve bu gibi binalarla bir sokak teşkil edilmemesi ve hatta bu binaların numaralanmamış olması ihtimali söz konusudur. Bu ihtimal şehirleri hariçle birleştiren yollar üzerindeki binalar için de söz konusudur. Bu gibi yolların da bir ismi olması icap ettiğine nazaran bunların mevkiin hududuna nazaran bir sayım bölgesine bağlanması ve bu suretle tahririnin temini lazım gelir.

Sayım bölgesi teşkilatı yaparken numaralı veya numarasız bir binanın herhangi bir sokakla bağlantısı olmadığı görülürse, numarası yoksa tekrar bir numara verilerek bir sokağa bağlanarak, en yakın sayım bölgesinin binaları arasında gösterilmesi icap eder.

Madde 12) Belediye teşkilatı olmayan yani sokak ismi bulunmayan yerlerde sayım bölgesinin teşkilatı aşağıdaki gibi yapılır.

Madde 13) Hane ve bina adedi 75'i geçmezse taksimat icrasına lüzum yoktur. Bütün binalar bir sayım bölgesi addolunur.

Madde 14) Bu miktardan fazla bina bulunan yerlerde iki veya birçok sayım bölgesi teşkil edilir. Mesela; birinci sayım bölgesi bir ila elli numaraya kadar olan binaları, ikinci sayım bölgesi 51 ila 100, üçüncü sayım bölgesi 101 ila 150 numaraya kadar olan binaları kapsar. Ve her sayım bölgesi bir numara verilir.

Madde 15) Bu gibi mevkileri numaralayanlar yukarıdaki şekilde sayım bölgesine ayırırken aynı zamanda onuncu maddede tekrar şekilde bir cetvel tanzim ederek onun birinci sütununa sayım bölgesi sıra numarasını, ikinci sütununa sayım bölgesine dahil binaların ilk ve son numaralarını - 1 ila 50, 51 ila 100 gibi – üçüncü sütuna da daha sonra o sayım bölgesi sayım memurunun ismini yazacaklar ve bu cetveli vali veya kaymakama bırakacaklardır.

Madde 16) Vali veya kaymakamlar bu cetveller vasıtası ile ne kadar sayım memuru tayini lazım geleceğini tayin ederler. Birkaç sayım bölgesinden oluşan uzak köylerin sayımına yalnız bir sayım memuru tayin edilebilir. Hatta bu bölgeler muhtelif mevkilerde bulunsun bile yine bunların sayımı bir tek memur ile mümkündür. Bu hususta ileride izah verilecektir.

Madde 17) Belediye teşkilatı olmayan ve binalar adedi fazla olan yerlerde sayım bölgesi teşkilinde mevkiler birkaç kısma ayrılarak sonra her kısım dahilindeki numara sırasına göre ve 12'nci maddede izah edildiği şekilde sayım bölgesi teşkilatı yapılır. Yani mevkiin ayrıldığı kısımlara birer sıra numarası verilerek her biri dahilinde mevcut bina adedine göre 1, 2, 3, gibi sayım bölgeleri teşkil olunur⁹⁸.

Bu talimatnameye göre her bölge, kendi içerisinde bölünerek her evin ve binanın numaralandırıldığı sayım bölgelerine ayrılmış, bu bölgelerin sayım memurunun bir gün içerisinde kolaylıkla bitirebileceği genişlikte taksim edilmesine özen gösterilmelidir. Bir sayım memuruna düşen bina sayısının genellikle 25 ila 60 arasında olması kararlaştırılmıştır ancak istisnai durumlarda hane halkı sayısı dikkate alınarak bu rakam artırılabilir azaltılmalıdır. Örneğin bir sokakta 60'tan fazla bina bulunması halinde o sokak birden fazla sayım bölgelerine ayrılmıştır. Ya da iki sokaktaki toplam bina sayısı 60 ya da 60'ın altında ise 2 ya da 2'den fazla sokak bir sayım bölgesi şeklinde teşkil edilmelidir. Belediyesi olmayan bölgelerde bu sayı 75'e çıkarılabilir.

Dağlık bölgelerdeki ve şehir merkezlerinin dışındaki dağınık evler de bir sayım bölgesi şeklinde ayrılıp, bu gibi yerlerin sayım memurunun bir günde bitirebileceği genişlikteki bir alanı kapsamasına önem verilmelidir.

Büyük şehirlerde ise, şehirler öncelikle büyük semtlere, daha sonra mahallelere ayırarak sayım bölgeleri oluşturulmalıdır. Bu oluşturulan sayım bölgeleri için cetveller hazırlanmalıdır. Bu cetvellerden faydalanılarak o ilin valisince ildeki bütün sayım bölgelerinin sayımı için kaç tane sayım memurunun gerekeceği tespit edilmelidir.

Her ev ve binanın yalnızca bir sayım bölgesi içerisinde kalması, aynı ev ya da binanın yanlışlıkla iki bölgede kalmamasına da dikkat edilmelidir.

⁹⁸ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 101-102-103.

1. 7. NÜFUS SAYIMININ SAĞLADIĞI ULUSAL FAYDALAR KAPSAMINDA 1927 NÜFUS SAYIMININ AMAÇLARI

Nüfus olayları sağlık, eğitim gibi sosyal ihtiyaçlar, sanayi ve sınai üretim gibi ekonomik ihtiyaçlar, istatistik gibi birçok konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıdır. Bu nedenledir ki modern usullerle nüfus sayımının yapılmasındaki amaç bir ülkenin sadece nüfusunun tespiti ile sınırlı olamaz. Eski dönemlerde yapılan nüfus sayımları her ne kadar devlet eksenli amaçlarla yapılmış olsa da günümüzde demokrasinin ve insan haklarının evrensel boyutlarda dünyayı kuşatması bu amacı insan eksenli amaçlara taşımıştır.

Günümüzde nüfus sayımlarının yapılmasındaki amaçlardan biri de istatistiksel verilere ulaşılmasıdır. Bir toplumda okur yazar nüfusun tespiti, öğrenim çağındaki çocukların ve gençlerden öğrenim görenlerin oranı, doğum ve ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, ortalama yaş, kadın-erkek oranı, özürlü nüfusun oranı, meslekler, bina sayıları, kirada oturanların oranları gibi konular istatistiğin belli başlı konularını oluşturur. Bu verilerin bilinmesi, hükümetlerin halkın ihtiyaçlarına çözüm üretmesine yardımcı olurlar. 1927 Nüfus sayımı, bu amaca yönelik tarihimizdeki modern usullerle yapılan ilk sayım olması bu açıdan önem taşımaktadır.

Nüfusun farklı bir bakış açısıyla açıklamasını yapacak olursak;

Nüfus; doğum ve ölümlerle, yurt dışından ve yurt içinden yer değiştirenlerle, yaş, evlenme, tabiiyet, meslek vb. değişimler dolayısıyla, şahsi vasıflarda meydana gelen daimi değişimlerle sürekli şekil değiştiren karmaşık bir insan kütesidir Nüfusu milyonlarca olan memleketlerde sayım, hükümetin yaptığı istatistik işinin en önemlisini oluşturan, yaygın bir girişimdir. Sayımın tespit edilmiş olan günde tereddütsüz ve müşkülatsız yapılabilmesi için evvelden dikkat ve itina ile düşünülmüş ve hazırlanmış olması lazımdır. Büyük miktarda personeli harekete geçirdiği ve fevkalade yüksek masrafı badi olduğu cihetle sayım sık sık tekrar edilemez. Bunun içindir ki umumiyetle beş veya on senelik devreler kabul edilmiştir. Daha fazla bir fasıla nüfusun teşekkülünde ve mevcudunda zamanla husule gelen

değişimleri yeteri derecede bir doğrulukta takip etmeye imkan vermez⁹⁹.

Nüfus sayımı bütün diğer idari istatistikler gibi her şeyden evvel bir takım idari amaçlara hizmet etmekle mükelleftir. Bununla birlikte nüfus sayımının başlıca kuralı, hükümete memleket nüfusunun önemini ve yaş, meslek, medeni hal ve diğer açılar itibarıyla nüfusu teşkil eden unsurları tanıtmaktır. İdari taksimata göre nüfus miktarının bilinmesi, bir takım idari görevlerin, ordu için asker toplanması, bilinçli davranmaya, genel eğitime önem verilmesine ve toplumsal sorunların çözümüne bir takım önerilerin değerlendirilip hayata geçirilmesi lazımdır¹⁰⁰.

Avrupa ve Amerika memleketlerinin olduğu gibi Japonya'nın dahi yüz seneden beri, Fransa ve Almanya gibi bazı memleketlerde her beş senede bir tekrar edilen nüfus sayımı uygulamasına vakıf ettikleri çok mühim harcamalar, bütün bu devasa mesainin hedeflenen amaçlara ulaşarak sonuçlarından faydalanmak için yapılmakta olan yaygın ve pahalı neşriyat, medeni hükümetlerin genel sayıma attıkları sınırsız önemi belirgin bir tarzda ispat ederler¹⁰¹.

Fakat ilim ve alimler, özellikle sosyal hadiseler ilmi ve sosyologlar, idari istatistikçilerin yayınları içinde, toplumun tetkiki için lazım olan belgelere ait kıymetli kaynaklar bulabilirler ve bulmuşlardır. Bununla birlikte sayımlar yalnız idari bir esas için gerekli değildir; belki aynı zamanda ilim için ve özellikle sosyoloji, halk bilimi ve siyasi iktisat için çok önemli bir faydayı da kapsar¹⁰².

Genel sayımlar, halk bilimi için yani halkın ve halka ait hareketlerin ilmi için doğuma, vefata ve evliliğe ait olayların, coğrafi bir tarzda ve bazı sosyal çevrelerdeki araçlarını tespit etmek suretiyle bu olayların tasvirini izah etmek imkanını bahşederler. Hiç şüphesiz burada genel sayımların, nüfusun durumu hakkındaki temin ettikleri bilginin bitirilebilmesi için senelik istatistiklere de ihtiyaç vardır. Fakat hakikatte bu senelik bilgi, eğer bir taraftan nüfus adetiyle ve diğer taraftan da genel sayımın, aile miktarı ve evliler ile bekarlar adedi hakkında temin edeceği bilgi, tahmin imkanı sağlamayacaksa, pek az fayda sağlar. Bir milletin yapısı ve genel durumu hakkında en fazla dikkat çeken gözlemleri ihtiva eden mesela vefat miktarı,

⁹⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 5.

¹⁰⁰ Camille Jacquart, "Tahriri Nüfus ve İçtimaiyyat", *Felsefe ve İçtimaiyyat Mecmuası*, C. 1, S.4, İstanbul 1928, s. 309.

¹⁰¹ Jacquart, a. g. m., s. 310.

¹⁰² Jacquart, a. g. m., s. 310.

ortalama ömür hesabı, ancak müteakip nüfus sayımları vasıtasıyla öğrenilebilir. Yaş sınıfları her nesilden arta kalanların miktarı hakkındaki malumatımız olmaksızın tespit edilemezler. Nüfus sayımları, aynı zamanda müşahhas temelini ancak halk biliminin vücuda getirebileceği toplumsal özellikler, şimdiye kadar ettiği şekilde katiyen izah edilememiş ve birleştirilememiş sayısız bir takım bilgileri ve gözlemlerin teminini sağlar¹⁰³.

1927 Nüfus Sayımı'nda Türkiye'de yaşayan insanların sayımındaki amacı yukarıdaki hususlar da dikkate alınarak incelendiğinde toplumsal faydayı gözetmek bakımından fayda sağladığı söylenebilir. Osmanlı toplumundan yeni kurulan bir Cumhuriyet toplumuna geçilmesi, ekonominin temel yapının da değişimini zorunlu kılıyordu. Büyük şehirlerdeki alt yapı tesisleri, yeni sanayi tesislerinin açılması, sanayi üretimi, tarımsal üretim, hastane ve sağlık personeli ihtiyacı, okul ve öğretmen ihtiyaçlarının belirlenmesi, imar planları, yeni yollarının yapımı gibi toplumu ilgilendiren birçok konuda nüfus sayımından faydalanılmıştır.

İlmi istatistik usullerle yapılan bir sayımda kuşkusuz en temel gaye o ülkenin zirai, ekonomik, askeri, beşeri, sosyal, kültürel, sağlık, eğitim gibi zaruri bir takım ihtiyaçlarını coğrafi nüfus nispetinde tespit edip bunların teminini sağlamak, ülkenin o alanlardaki açığını ve halkın temel gereksinimlerini gidermektir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımındaki en önemli amaçlardan biri de bu alandaki eksikliği gidermek gayesini taşımaktaydı. Bu istatistiki verileri elde edebilmek içinse tüm ülke genelinde büyük bir gayret, titizlik ve ciddiyetle yorucu bir çalışma yapmak kaçınılmaz olacaktır.

Beynelmilel İstatistik Enstitüsü kriterlerine göre, kapsamlı bir sayım yapmak, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yılların son derece kısıtlı imkanları göz önünde bulundurulursa oldukça zahmetli ve bir o kadar da masraflı ancak çok zaruri bir iş olacağı herkesçe malumdu.

Sayımın bir diğer önemli gayesi nüfusumuzu bilmiyor oluşumuzun, Avrupa'da aleyhimize kullanılıyor olmasıydı. Bu konu Sevr Anlaşması'ndan beri başımızı oldukça ağrıtan bir konuydu ve Anadolu'nun bazı geniş aksamında Türk nüfusu çoğunluk teşkil etmesine rağmen görmezden gelinerek ve kasıtlı olarak yok sayılıyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu kozu İngilizler özellikle Musul ve Kerkük konularında oldukça mahir bir şekilde kullanmışlar ve o coğrafyalarda Türklerin azınlık oldukları iddialarını ortaya atmışlardı. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfusumuzun sayısının hala bilinmiyor olması ise büyük bir eksiklik teşkil etmekteydi.

Yeni Türkiye Devleti, Anadolu ve Doğu Trakya'yı içeren bir alanda kurulmuştu. Bu alanda, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki nüfusun 10 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Tahmin sözünü kullanmamızın temel nedeni, o dönemde yapılmış bir nüfus sayımının olmayışındır. Eldeki bilgilerin temel kaynağı vilayet salnameleridir. Bu arada, mütareke döneminde azınlıkların durumu ile ilgili olarak, başta kiliseler olmak üzere, çeşitli kurumların tahminlerine de rastlanmaktadır.

¹⁰³ Camille Jacquart, "Tahriri Nüfus ve İctimaiyyat", *Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası*, s. 310.

Bağımsızlık savaşı ertesinde bir tahmin yapma açısından kullanılabilir bir başka kaynak da 1923 seçimleri için yapılan seçmen listeleridir. Bu listelerde seçme hakkına sahip erkek nüfus kayıtlıdır. Eldeki bilgilere göre söz konusu erkek nüfusun toplamı 5.473.891'dir. Demografinin kurallarına göre erkek nüfusun savaş sonunda toplam nüfusun % 40'ı dolaylarında olduğu varsayılırsa (bu iyimser bir varsayımdır) Türkiye'nin genel nüfusunun 11-12 milyona ulaşabileceğini kabul etmemizde büyük bir hata payı olmayacaktır. 1923'te durum bu görünümde¹⁰⁴.

Cumhuriyet'ten sonra 1927 yılı sonlarına kadar gerçek nüfusumuzun miktarı hem Avrupa'da hem de Türkiye'de büyük bir merak konusu olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde zaman zaman nüfus sayımları yapılmış olsa da bu sayımlar hem gerçek anlamda bir nüfus sayımı olamayacağı gibi hem de Birinci Dünya Savaşı öncesiyle Lozan Konferansı sonrası sınırlarımızda meydana gelen küçülme, çok sayıda insan kaybına yol açan uzun savaşlar, mübadele, iç ve dış göçler nüfusumuzun miktarıyla bölgeler bazında yoğunluğunu değiştirdiği gibi merak edilen diğer bir unsur olan Türkler ve diğer etnik gruplarla, Müslim ve gayri Müslim unsurların oranlarını bir hayli etkilemişti. Bu konu Avrupa'da nüfusumuzun azlığı ya da Türkiye'de homojen bir yapının olmadığı gibi asılsız şayialara neden olmaktadır.

Bu tür söylentilerden rahatsızlık duyulduğu için 28 Ekim'de yapılan ilk nüfus sayımına Türkiye'de devlet ricali tarafından oldukça büyük önem arz edilmiş, nüfusumuzun söylentilerin aksine iftihar edilebilecek düzeyde ve homojen bir yapıda olduğunun kanıtlanması gerekliliğine inanılmıştır. Zira, Avrupa'da Türkiye nüfusu gerçeğin çok altında gösterilmeye çalışılıyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse:

1924 senesine atfen Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisinde yaşayan nüfus miktarını British Foreign Office 9.000.000 ve Fransa Hariciye Nezareti memurlarından birisi de 8.000.000 olarak tahmin etmekteydi

Türkiye nüfusu hakkında verilen rakamlardan en dikkate değerine, G. K. Scalieri isminde bir Yunanlının, Yunanlıların Anadolu'daki mağlubiyeti öncesinde, yayınladığı eseri örnek verilebilir. Türk toprakları üzerinde yaşayan saf Türk ırkından oluşan nüfusu, diğer ırklara göre mümkün merteye az göstererek, Türk milletinin anavatan topraklarındaki yaşamak hakkını yok sayma çabasındaki bu Yunanlının vermiş olduğu rakamlar aşağıda gösterilmiştir.

¹⁰⁴ Tefik Çavdar; "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1552.

Tablo 1. G. K. Scalieri’ye göre Kurtuluş Savaşı Yıllarında Anadolu Nüfusu

IRK	NÜFUS	%
Türk	1.802.697	18.2
Türk Olmayan Müslümanlar	4.382.374	44.4
Rum	2.660.316	26.9
Ermeni	637.268	6.4
Musevi	56.970	0.8
Diğer Gayri Müslimler	329.081	3.3
TOPLAM	9.868.706	100.0

Aynı düşünceler içerisinde bulunan İtalya’nın eski diktatörü Mussolini de 1926 yılındaki nutuklarının birinde Türkiye nüfusunun 6 milyondan fazla olamayacağını ileri sürmüştür¹⁰⁵.

Lozan Antlaşması’nda muhatap devletler, Türkiye’nin savunduğu tezleri yeterli miktarda nüfusu olmadığını öne sürerek karşıt görüşler ileri sürerek Türkiye’yi köşeye sıkıştırmak istemişler ve bu amaçla Kürt nüfusu Türkiye’den ayrı tutmak istemişlerdi. Türkiye ise, ulusal birlikten ve savaşta elde ettiği başarının bir karşılığı olarak kazanılmış vatandan ödün vermeyeceğini savunmuştu¹⁰⁶.

1927 nüfus sayımı öncesinde pek çok kimse Türkiye nüfusunu 8.000.000 olarak tahmin etmekteydiler. O sırada Türkiye’de bulunan Belçikalı İstatistik Uzmanı Camille Jacquart dahi Türkiye’nin nüfusunun 10 milyonu aşamayacağını iddia etmişti. Sayımdan sonra Türkiye nüfusunun 13. 648. 270 olduğu meydana çıkınca bazıları bu sonucun gerçekte örtüşmediği savıyla şüphe etmiş ve sayımın hatalı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Fakat 1935 ve 1940 nüfus sayımlarının sonuçları bu kişilerin 1927 nüfus sayımı hakkındaki asılsız şüphe ve söylentilerini silip süpürmüştür¹⁰⁷.

28 Ekim 1927 tarihinde yapılan sayım sonuçlarının Avrupa’da genel kabul gören bir takım söylentilerin aksine 10 milyonun altında değil, beklendiği üzere bu rakamın üzerinde çıkması başta devlet ricali olmak üzere tüm halkta sevinç ve güven duygusu tesis etmiştir. Üstelik halkın kahir ekseriyetini ana dili Türkçe olanların oluşturması Türkiye’de homojen bir yapının ve sağlam bir ulus bilincinin

¹⁰⁵ Ratip Yüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri, Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler*, İUM, Ankara Basım ve Ciltvi, Ankara 1944, s. 38.

¹⁰⁶ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 118.

¹⁰⁷ Ratip Yüceuluğ, a.g.e., s. 39.

oluşturduğunun açık bir nişanesi olarak ayrı bir gurur kaynağı olarak kabul görüyordu. Bunu, Roma Büyükelçiliğimizden gelen 19 Kasım 1927 tarihli belge doğrulamaktadır:

Roma Büyükelçimizden Mevrud (gelen) 715 / 9100 Nümerolu Tahrirat Suretidir. 27 Teşrinievvel 927 tarihinde memleketimizde bir suret-i mükemmele ve fenniyede (mükemmel surette ve ilmi olarak) icra olunan umumi tahrir-i nüfus muamelesinin yar-u ağıyara (yabancılara) karşı bahşettiği şayan-ı iftihar (gurur verici) neticenin suret-i telakkisi (söylentileri) hakkında bazı matbuat erkanıyla görüştüm. İtalyan matbuat ve ajansları yalnız umum-u nüfus hakkında elde edilen on beş milyona karib (yakın) rakamı ve tahrir muamelesinin İstanbul'da icra kılınan şeklini tespit ederek bu babda bir güne mütalaa serd etmemişlerdi (görüş bildirmemişlerdi). Roma matbuatı erkanından bir zat hasıl olan neticeyi hiç ümit etmedikleri cihetle kendilerinde husule gelen intibain (oluşturduğu fikrin) pek mühim ve derin ve bilhassa on beş milyon nüfusun heman yüzde doksan beşi tamamıyla Türk ırkına mensup olması memleketimizin yekpare (tek kısım) ve müttehit (birleşik) bir milletten terkip etmek (oluşmak) gibi mühim bir kuvvet ira'e eylediği (oluşturduğu) ve gerek Avrupa'da gerek Balkanlar'da bu rakamlara yakın hatta daha fazla nüfusu olan devletlerin bir ırttan terkip etmemesi binaenaleyh homojenite (tek yapıda) bulunmaması o memleketlerin esbabı zaafını (başarısızlık sebeplerini) göstermekte olduğunu şu itibarla Türkiye'nin Avrupa'nın kuvvetli devletlerinden madudiyetine hükmetmek lazım geleceğini söyledi. İtalyanların bu tarzdaki telakkilerinin (düşüncelerinin) kıymeti ve ehemmiyeti aşikar bulunduğundan arz-ı keyfiyete müsaraat eylerim efendim¹⁰⁸.

1. 8. TAHRİR KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI

Nüfus sayımı hazırlıkları aşamasında İstanbul ve Ankara'ya özel ve bu illerdeki kalabalık nüfustan ötürü sayımı kolaylaştırmaya yönelik olarak sayım komisyonları oluşturulmuştu.

Bu komisyonların görevi, sayımda bu iki ile özgü güçlükleri en alt seviyeye indirerek, sayım öncesinden sayımla ilgili bütün hazırlık çalışmalarını sürdürmek ve bu konularda tedbir almaktır.

İstanbul ve Ankara şehirleri, nüfus yoğunluğu ve özel şartları itibarı ile sayımın hazırlığı ve uygulama aşamasında bazı zorluklar arz ediyordu. Bunun için bu iki şehirde sayım bölgelerinin ayrımı, sayım memurlarının seçimi ve tayini, propaganda icrası ve diğer tedbirleri incelemek üzere ayrı bir talimatname ile komisyonlar oluşturuldu. Komisyonların kararları komisyona bağlı bir icra dairesi

¹⁰⁸ BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 24.134.11.2.

tarafından tatbik olunmuştur¹⁰⁹.

Genel nüfus sayımı hazırlıkları için Ankara ve İstanbul'da oluşturulacak olan özel komisyonların yapısı ve görevleri hakkında Dahiliye Vekaleti Celilesi'nce düzenlenerek ilişige eklenen talimatnamenin yürürlüğe girmesi, Dahiliye Vekaleti'nin 18/19 Temmuz 1927 tarih ve 5514/578¹¹⁰ numaralı tezkeresi ile teklif yapılması üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 11 Ağustos 1927 tarihinde kabul edilmiştir¹¹¹.

1. 8. 1. Ankara ve İstanbul'da Genel Nüfus Sayımı İçin Özel Komisyon Teşkili Hakkında Talimatname

İstanbul ve Ankara şehirlerinde nüfusun fazlalığı ve doğabilecek bir takım güçlükleri önceden çözmek gayesiyle bir komisyon oluşturulması düşünülmüş, bu komisyonun kurulabilmesi için de bir yetkili merci tarafından 11 maddelik bir talimatname yayımlanmıştır.

Talimatnameyi oluşturan 11 madde aşağıda verilmiştir:

Madde 1) Ankara şehremaneti hudutları ile İstanbul şehremaneti hudutları ve civarındaki nüfus yoğunluğu ve sayım esnasında karşılaşılması muhtemel bazı zorluklara binaen Ankara ve İstanbul'da mevcut bütün devlet teşkilatlarının genel sayımda yardım temin ve nüfusun sağlıklı bir şekilde sayılması ve tesbitini yardımcı tedbirler hakkında işbu teşkilatın oylarından istifade etmek üzere Ankara ve İstanbul'da birer –nüfus sayımı komisyonu- teşkil edilmiştir.

Komisyonlar toplantılarını vilayet-i hükümet konaklarında yapacaklardır.

Komisyonların yapısı ile yetki ve görevleri aşağıdaki gibidir;

Komisyonun Yetki ve Görevleri

Madde 2) Ankara'da şehremaneti hududu dahilinde ve İstanbul'da Çatalca ve Şile kazaları hariç olmak üzere İstanbul vilayetinin hudutları dahilinde genel nüfus sayımı için hükümet tarafından verilecek talimatnamelerin tamamı ifasını yardımcı tedbirleri müzakere ve ittihaz etmek.

Madde 3) Bu gayeyi teminen komisyonlar bilhassa aşağıdaki hususları tetkik edecektir:

i. Halkımızın vatani bir ehemmiyet-i hususiye haiz olan nüfus sayımı işlerini tam bir disiplin ve itaat ile karşılamasını temine her yerde ve her muhitte propaganda teşkilatı yapmak

ii. Hükümet-i idariye esaslarına göre sayım memurları mntıklarını teşkil etmek.

Komisyon hane ve binaların numaralanması ile iştilgal etmeyecektir. Bu görev sadece şehremanetlerine aittir.

iii. Sayım ve kontrol memurları tedariki.

Sayım ve kontrol memurlarını komisyonun tertip edeceği listeye göre valiler temin edecektir.

¹⁰⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 6.

¹¹⁰ Belgenin orijinalinde 3514/578 numara yazılıdır.

¹¹¹ İUM, a.g.e., f. III s. 95.

- iv. Sayım ve kontrol memurları için konferanslar tertip etmek¹¹².
- v. Sayıma ait cetvel ve talimatnameleri sayım ve kontrol memurlarına dağıtmak.
- vi. Hiçbir ferdin sayım dışı kalmaması, sayımın mümkün olduğu derecede doğru olarak sükunet ve disiplinle yapılabilmesi için yetkili makamlar tarafından alınması icap eden zabıta tedbirlerini tetkik ve teemmül eylemek.
- vii. Komisyonların karar verecekleri ve icrasına azalarından birini özel bir surette memur etmedikleri tedbirleri tatbika memur olmak üzere birer (icra dairesi) teşkili...
- Madde 4) Komisyon Ankara'da şu kişilerden oluşmuştur:
- i. Vali
 - ii. Şehremini
 - iii. Maarif Emini
 - iv. Merkez Kumandanı
 - v. Ankara Vilayeti Polis Müdürü
 - vi. Ankara Vilayeti Nüfus Müdürü
- Komisyon İstanbul'da şu kişilerden oluşmuştur:
- i. İstanbul Valisi
 - ii. İstanbul Şehremini
 - iii. Kolordu Kumandanı
 - iv. Darülfünun Emini
 - v. İstanbul Maarif Emini¹¹³
 - vi. Bakırköy Kaymakamı
 - vii. Üsküdar Kaymakamı
 - viii. Beyoğlu Kaymakamı
 - ix. İstanbul Polis Müdürü
 - x. İstanbul Vilayeti Nüfus Müdürü
 - xi. İstanbul Ticaret Bahriye Müdürü
 - xii. İstanbul Şehremaneti Nümerotaj Heyeti Reisi
- Nüfus Müdür-i Umumisi ile Merkezi İstatistik Müdür Umumisi Komisyonların mesai ve görüşmelere iştirak¹¹⁴ edebilirler.
- Madde 5) Komisyon hususi meseleleri tetkik ve sonuçlarını bir raporla kendisine bildirmek üzere kendi üyesi arasından tali komisyonlar teşkil edebilir.
- Madde 6) Komisyon muayyen bir mesele hakkında sayımla oyunu bildirmek üzere veya oy istişaresi ile görüşmelerine teşrik suretiyle herhangi bir memuru veyahut herhangi bir şahsı davet edebilir. Bu suretle davet olunan kimseler komisyonla birlikte çalışmaya mecburdurlar.
- Madde 7) Komisyon üyelerine celselere iştirak şartıyla her celse için nüfus sayımı tahsisatından onar lira hakk-ı huzur verilir.
- Madde 8) Komisyonun reisi vali ve reis vekili şehreminidir. Komisyonun katibini vali tayin eder.
- Madde 9) Komisyonun kararları bütün tahrir işleri ile çalışan bir icra dairesi tarafından tatbik olunacaktır.
- Madde 10) Dairenin müdür ve çalışanları sonradan tayin edilecektir. Dairenin masrafı ve çalışanlarına verilecek ücretler Dahiliye Vekaleti bütçesine mevzu nüfus sayımı tahsisatından Dahiliye Vekaletinin tasvibi şartıyla ödeme yapılır...
- Madde 11) Komisyonların ve icra dairelerinin vazifesi tahriri nüfus ile hitama erer. Mahaza komisyon ve icra dairesinin kat'ı surette ne zaman tatil-i faaliyet etmesi lazım geleceğini nüfus ve istatistik müdüriyet-i umumiyeleleri tespit edeceklerdir¹¹⁵.

¹¹² BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 25.145.21.4.

¹¹³ Belgenin orijinalinde 5 numaraya önce "Bakırköy Kaymakamı" yazılıp sonra üzeri çizilerek "İstanbul Maarif Emini" yazılmıştır.

¹¹⁴ BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.21.5.

¹¹⁵ BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.21.6.

Bu komisyonunlar vali başkanlığında ve şehremini, polis müdürü, nüfus müdürü, maarif emini gibi kişilerden oluşur. Başlıca görevi, diğer illerde yapıldığı gibi halkı sayım konusunda bilinçlendirerek görevlilere sayım esnasında kolaylık göstermelerini sağlamak, şehri mıntikalara ayırıp sayım memurlarını temin etmek, sayım memurlarının görevlerini daha iyi yapabilmeleri için konferanslar düzenlemek, kimsenin sayım dışı kalmamasını temin etmek, sayımda kullanılacak cetvelleri görevli memurlara dağıtmak vb. dir. Sayımın başlamasından itibaren bu komisyonların görevi sona ermektedir.

2. SAYIM ÖNCESİ HALKI BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİ

28 Ekim 1927 Nüfus Sayımı'nın ülkemizde yapılan ilk ilmi nüfus sayımı olduğu için halkımıza bu sayımın önemi anlatılmalıydı. Bu sebeple sayım öncesinde halkı bilgilendirme faaliyetlerine özel bir önem verilmişti. Bu kapsamda gerek Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, gerekse Beynelmilel İstatistik Enstitüsü azası ve İstatistik Umum Müdürü Belçikalı Mösyö Camille Jacquart'ın beyannameleri vardır.

Halkın bu konuda bilgilendirilmesi kapsamında devletin hemen bütün imkanları kullanılmıştır. Basın ve yayın organlarından gazete ve mecmualarda konuyla ilgili haberler, makaleler, güncel yazılar yayınlanmış, radyolardan konuyla ilgili programlara yer verilmiş, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın bu konudaki nutukları okunmuş, sinemalarda nüfus sayımına yönelik gösterimler düzenlenmişti.

İstatistik Umum Müdürü Camille Jacquart sayımdan yaklaşık 1 ay önce İstanbul Darülfünunu'nda ve sayım hazırlıkları için gittiği yerlerde halka ve sayımda görev alacak memurlara yönelik çeşitli konferanslar düzenlemiştir.

Sayımlar hakkında halkın bilgilendirilmesi faaliyetlerine bu derece önem verilmesinin nedenlerinin başında hiç kimsenin sayım harici kalmaması gelmekteydi. Sayımdan önce Avrupa'da nüfusumuzun 10 milyonu bile bulamayacağı ve Türk unsurunun büyük bir çoğunluğu teşkil edemeyeceği ve Türkiye'de nüfusun kozmopolit bir yapısının olduğu propagandası yapılmaktaydı.

Kimsenin sayım harici kalmaması, istatistiki verilerin sağlıklı olmasının ön koşulu olduğu kadar Avrupa'da aleyhimize yapılan propaganda cereyanının önüne geçebilmek için de gerekliydi.

2. 1. SAYIM ÖNCESİ YAPILAN BİLGİLENDİRME FAALİYETLERİ

Nüfus sayımı için yapılan en önemli hazırlıklardan biri de hiç kuşkusuz halkın sayım konusunda bilgilendirme faaliyetleridir. Yapılan sayımda belirlenen hedef mümkün olduğunca en az hatalı sonucu elde edebilmek olduğuna göre; vatandaşın sayım memuruna yardımcı olması ve istenen bilgileri en doğru bir şekilde vermesi hedefi yakalamada en önemli etken olmaktadır.

Zira, halkın bir kısmı yapılan bu sayımın amaçlarından birinin halktan yeni vergiler toplamak olduğunu düşünebileceğinden, nüfus memurundan saklanması ya da kasıtlı olarak yanlış ve eksik bilgiler verebilmesi muhtemel bir durumdur. Halktaki bu ve bunun benzeri yanlış kanaatlerin önüne geçebilmek için bilgilendirme faaliyetlerine özel bir önem verilmiştir.

Bilgilendirme faaliyetlerinde kullanılan yöntemlerden en önemlisi, yazılı basın yöntemi kullanılarak yapılan halkın bilgilendirilmesi faaliyetleri teşkil etmiştir. Bu konuda basında çok sayıda yazılar yazılmış, tanınmış simalar tarafından makaleler kaleme alınmıştır. Basında çıkan bilgilendirme amaçlı o günkü yazılara şöyle bir göz atarsak:

Milletçe kuvvetimizi, sayımızı bilelim. Bunu 27 Teşrin-i Evvel (Ekim) Cuma günü öğreneceğiz. O gün memlekette nüfus sayımı vardır. Hepimiz yazılmaya mecburuz. Nüfus sayımından dolayı hiç kimseden yeni vergi alınmayacaktır. nüfus sayımı için ücret, masraf verilmeyecektir. Bütün masrafı devlet hazinesi ödemiştir. Memleketi iyi idare etmek için hükümetin her köyde, her şehirde ne kadar nüfus olduğunu bilmesi lazımdır. Bu suretle devlet işleri daha iyi, daha muntazam yürür. Hükümetin nüfus mevcudunu bilmesi katiyetten lazımdır. Nüfus bilmeyen hükümet karanlıkta yürüyor demektir. Hükümetimizin bütün maksadı, gayreti ahalinin saadetini, rahatını temin etmektir. Sayım işi memleketin idaresini daha fazla mükemmelleştirmek, vazifesini hakkıyla görebilmek içindir. 27 Teşrin-i Evvel (Ekim) Cuma günü hepimiz bulunduğumuz yerlerde kalacak, sayım memurlarının gelmesini bekleyeceğiz. Memurlar gelince çoluk çocuğumuzu bir eksiksiz yazdıracağız, isterse o saat doğmuş küçük bir bebe olsun, yine yazılacaktır. Sayım memurları herkese son derece nezaketle davranacaklar, biz halk da onlara karşı elimizden geldiği kadar yardım, kolaylık etmek mecburiyetindeyiz. 27 Teşrin-i Evvel (Ekim) Cuma günü milletin mizan günüdür. Bütün dünya bize bakıyor, sayımın, kuvvetimizin derecesi o gün belli olacaktır. Hükümetin sayım için ilan ettiği emirlerine noktası noktasına riayet etmek vatan borcudur¹¹⁶.

1927 Türkiye'sinin cılız basını halkı sayımın faydaları konusunda bilgilendirmekle birlikte sayımın aynı günde ve belirlenen saatte bitirilebilmesi için halkın sayımda görev alacak kişilere mümkün mertebe yardımcı olmaları konusunda

¹¹⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinievvel/Ekim1927, s.2.

uyarmaları dikkat çekmektedir.

Bir başka gazetede şu ifadeler rastlanmıştır:

28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1927 Cuma günü nüfus sayımı günüdür. O gün her yer kapalıdır. Evinizden çıkmayınız. Memurları bekleyiniz. Ve kapınıza geldiklerinde kendilerini bekletmeyip soracakları şeylere hemen açık ve doğru cevap veriniz. Bu bir vatan borcudur. Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Fakat o gün saklanılıyorsa, memurlara yanlış malumat veriliyorsa cezası ağırdır. Sinemacılar bunu Türkçe ve Fransızca olarak perdede göstereceklerdir. Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla da Türkçe'den başka lisanlarla yayınlanan gazetelerde bildirimler yapılacak ve nüfus sayımına ait propaganda icrası temin edilecektir¹¹⁷.

Gazeteler aracılığıyla yapılan bilgilendirmede halkın bu sayıma gereken önemi vermesi, sorumluluğunu yerine getirmesi ve sayım gününde nasıl davranması gerektiğinin anlatılması, maaşı fazla olandan fazla vergi alınması korkusuyla halkın sorulacak sorulara doğru cevaplar vermesi, yazılmamak için saklanmaları gibi konularda halkı cezai işlemlerle uyarması dikkati çekmektedir.

Aynı gazetenin 29 Eylül 1927 tarihli baskısında şu ifadeler rastlanmıştır:

Nüfus sayımı 28 Ekim'de icra edilecek ve o gün herkes bulunduğu yerden dışarı çıkmayacaktır. Memurlar her haneye müracaatla on beş soru soracaklar ve bunların cevabını deftere kayıt edeceklerdir. İstanbul'un nüfusunun çokluğu nazar-ı dikkate alındığından sayımın çok uzun sürmemesi için halkın bu sorulara derhal, uzun müddet düşünmeden cevap vermesi ve bunun için de şimdiden sorulacak soruları ve verilecek cevapları bilmesi lazımdır. Bu on beş soru yakında gazetelerle ilan ve verilecek cevapların tarz ve şekli izah edilecektir. Geçenlerde yapılan bir tecrübeye göre gazeteci bu suallerin cevabını anlaşılır bir şekilde iki dakikada kaydetmiştir. Bu itibarla halk şimdiden soruları bilmez ve vereceği cevapları evvelinden düşünmüş olmazsa sayım tahmin edilen vakit ve saatte bitirilmiş olmaz. Bununla birlikte herkesin yakında neşredebileceğimiz bu soruları bilmesi ve sayım memurlarının vazifesini kolaylaştırması hem lazımdır hem bir vazifedir¹¹⁸.

Aslında gazetelerde halkın sayım gününde nasıl davranması gerektiği, sayım görevlilerine yardımcı olmaları gerekliliği konularına ağırlık verilmişti. Çünkü sayım öncesi yapılan hazırlıklar, sayımın aynı günde bitmesini gerektiriyordu. Bunun için sayım memurları her evde asgari süre zarfında işini bitirip diğer eve geçmek ve işini en kısa sürede bitirmesi zorunluluğu vardı. Aksi takdirde kalabalık bölgelerde sayım memurlarının bazı evlerde bir takım zorluklarla karşılaşması ya da aynı günde bitirilemeyen sayım bölgelerinin olması sayımın itibarına gölge düşürebilecek türden gelişmeler olabilirdi.

¹¹⁷ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1927, s. 2.

Ağustos 1927 tarihli “Aydın Tarihi Mecmuası” nüfus sayımı konusu hakkında şunları yazmıştı:

Hükümetimiz geçen sene Büyük Millet Meclisi’nin kabul eylediği nüfus sayımı kanununa tevfikan bu sene Cumhuriyet hudutları dahilinde genel bir nüfus sayımı yapacaktır. Bu görevin Teşrin-i Evvel (Ekim) sonunda icrası tekerrür etmiş ve bu hususta bir seneden beri hazırlıklar yapılmıştır.

Nüfus sayımının konusu, bu memlekette mevcut yerli ve yabancı genel nüfus miktarını ve bunun oluşturduğu unsurları, arazi üzerindeki dağılımını, cinsiyet, yaş, sanat, tabiiyet ve sair mühim vasıflar itibarıyla ve belirli bir gün içerisinde sağlıklı olarak tayin etmektir

Nüfusun miktar ve vasıflarının bilinmesindeki fayda ve ehemmiyet çok aşikardır. Vatan ve devlet mefhumlarının (kavramlarının) ilk unsuru nüfustur. Memleketin idaresine doğrudan veya dolaylı olarak iştirak eden (katılan) herkes bu lüzum ve ehemmiyeti zaten idrak etmiştir. Çünkü ülkenin kaynaklarını ve ihtiyaçlarını tanımadan bir memleketin tam ve kamil bir başarıyla idare edilebileceğini iddia etmek zordur

Nüfus, bir memleketin ilk anasırı (unsurları), kuvvet menbalarının kaynağıdır. Hükümet makinesi de ancak nüfusun emniyet ve asayişini sıhhat, maarif, (eğitim) adalet muvasıla (varma) ve münakala (taşımaya) gibi ihtiyacatını temin için işler¹¹⁹.

Basın aracılığı ile yapılan halkı nüfus sayımları konusunda bilgilendirme çalışmaları, halkın okur yazar oranının çok düşük olması ya da ekonomik durumlarının kötülüğü, radyonun sadece seçkin kişilerin evlerinde bulunması gibi nedenlerle yeterli olamayacağı düşünülse de bu çalışmalar sadece basın yoluyla yapılmadığı, bu konuda birçok farklı yol denendiği unutulmamalıdır. Genel itibarıyla bakılırsa bu faaliyetlerin oldukça yerinde ve faydalı olduğu söylenebilir.

Nüfus sayımı öncesinde yapılan bilgilendirme faaliyetleri kısaca aşağıda belirtilmiştir:

1) Halkın bilgisinin artırılarak şüphesinin giderilebilmesi amacıyla gazetelerde tanınmış yazarlar tarafından sayımın gerekliliği ve önemini belirtecek makaleler yazılmıştır.

2) Okullarda öğrencilere nüfus sayımının önemini belirtecek şekilde konferanslar verildi ve filmler gösterildi.

3) Duvarlar ve vasıta araçları üzerine sayımın önemini belirtecek ve soruların nasıl cevaplandırılacağını izah eder şekilde afişler asıldı.

4) İstatistik teşkilatında çalışan ve sayım hazırlıkları işlerinde

¹¹⁹ “Umumi Nüfus Tahririnin Ehemmiyeti ve Faideleri”, *Aydın Tarihi Mecmuası*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, C. XIV, S. 41 (Ağustos) Ankara 1927, s. 2375.

görevlendirilmiş bulunan daire şefleri il ve ilçe merkezlerinde dolaşarak halka sayımın önemini belirtecek şekilde konferanslar verdiler.

5) İdare üstleri, yöneticiler il ve ilçe merkezlerinde dolaşarak halk ile temas etmişler ve halka sayımın önemini anlatmaya çalışmışlardır.

6) Sayım memurlarının yetiştirilmesi ve halka sayımın önemini anlatarak sorulan sorulara doğru olarak cevap vermelerini temin gayesiyle soru kağıtlarındaki soruların nasıl cevaplandırılacağı radyolarda açıklanmıştır¹²⁰.

Halkı sayım çalışmalarına yönelik bilgilendirme faaliyetleri, İstatistik Umum Müdürü Belçikalı Camille Jacquart ve yardımcıları Celal Bey ve Selim Sabit Bey tarafından Türkiye'nin birçok yerinde düzenlenen konferans ve gezilerle desteklenerek halka genel sayımın önemi ve faydaları anlatılmışlardır. Gazeteler tahrirde sorulacak soruları sayfalarında sayım günü öncesinden yayınlarak sayımın normal süresinde tamamlanabilmesi için halkın sayım memurlarına vermeleri gereken cevapları önceden hazırlamalarını öğütlemişlerdir. Okur yazar oranının düşüklüğü ve halkın kahir ekseriyetinin yoksul ailelerden teşekkül ettiği göz önünde bulundurularak yapılan bu faaliyetlerin yetersiz kalarak toplumun çok küçük bir kesimine hitap edeceği düşünülerek devlet dairesinde görev yapan memurlardan yakın çevrelerini bu konularda bilgilendirmeleri istenmiş, okullarda öğretmenler sayım hakkında öğrencilerini aydınlatmıştır.

Mösyö Camille Jacquart, Ankara'da devlet reislerine, milletvekillerine ve daire şeflerine verdiği konferansta sayımın ehemmiyet ve faydalarından bahsetti. Aynı günde Başvekil İsmet Paşa Hazretleri hükümetin sayımdaki gaye ve düşüncelerden ve istatistik dairesinin kurulması gerekliliğinden bahsetti. Mösyö Kamil Jakar (Camille Jacquart) bu konferansını sayımdan bir ay evvel İstanbul Üniversitesi'nde tekrarladı. Memleketin her tarafında çeşitli dillerde yayınlanan gazeteler sürekli makaleler, hikayeler ve resimlerle sayımın faydasını ve gayesini halka anlattılar. Birçok mecmualar sayım haftasında sadece sayımdan bahseden özel nüshalar çıkardılar. Sayımdan iki hafta evvel bütün okullarda İstatistik Müdüriyeti Umumiyesiyle, Maarif Vekaleti, Talim ve Terbiye Dairesi'nin tespit ettiği ilmi ve terbiyevi bir program dairesinde bütün öğretmenler, öğrenciye sayımdan bahsetti.

¹²⁰ Ratip Yüceuluğ; *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 18-19.

İstatistik Genel Müdürlüğü, bütün Türk Ocakları ve benzeri kurumlar zaman zaman halka sayımın faydasını anlatan konferanslar tertip eylediler. Sinemalar nüfus sayımına rastlayan hafta her gün sayımın faydasını izah eden yazı projeksiyonları gösterdiler. Şehirlerde belli yerlerde duvarlara sayım gününü ve sayımın faydasını bildiren afişler yapıştırıldı. Bunlardan başka Başbakan, halka ve memurlara hitaben önemli iki beyanname neşretti. Bütün bu propaganda çalışmaları halkın bir kısmında sayımın askerlik veya vergi almak maksadıyla yapıldığı hakkındaki fena inançları silmeye yönelikti. Bu mesai çok iyi neticeler verdi. Halk sayımı sükunetle ve itaatle kabul etti. Sayım memurları, görevlerini azami bir gayret ve özenle vatansever bir surette yaptılar¹²¹.

Halkı bilgilendirme faaliyetleri sadece Türkler için ve Türkçe değil, Türkiye’de yaşayan yabancılar için ve yabancı dillerde de sinemalarda ve gazeteler aracılığıyla yapıldığını dönemin gazeteleri bildirmişlerdir.

Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Fakat o gün saklanıyorsa, memurlara yanlış malumat veriliyorsa cezası ağırdır. Sinemacılar bunu Türkçe ve Fransızca olarak perdede göstereceklerdir. Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla da Türkçe’nin gayri lisanlarla intişar eden (yayınlanan) gazetelere tebligat (bildiriler) yapılacak ve tahriri nüfusa (nüfus sayımına) ait propaganda icrası temin edilecektir¹²².

Yapılan bütün propaganda faaliyetlerine rağmen aşağıda verdiğim birkaç misalden de anlaşılacağı gibi ilk sayımlarda birçok kimseler sayım dışı kalmışlardır:

1) Malatya’daki evinden İstatistik Umum Müdür Muavini’nin evine misafir olarak gelen bir hanım, Malatya’daki ailesine bir mektup yazıyor ve mektupta yetişkinlerin nüfus sayımına girmemesini, eğer girecek olurlarsa herkesten baş vergisi alınacağını mektubunda bildiriyordu.

2) Bir sayım memuru, ziyaret edip sayımını bitirdiği bir evden çıkmak üzereyken, kaydı yapılmayan kimsenin bulunup bulunmadığını soruyor. Herkes yazıldı cevabı üzerine tam evden ayrılacağı esnada içeriden bir bebek ağlaması duyuluyor Aile reisine bebeğin kaydını neden yaptırmadıklarını sorunca; aile reisi bebek için; “canım sen de, onu da adamdan mı sayıyorsun” cevabını veriyor.

3) Bir sayım memuru, kendi sayım bölgesindeki bir aşiretin sayımını yapmak

¹²¹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 6.

¹²² Cumhuriyet, 25 Eylül 1927, s. 2.

için aşiret üyelerinin yaşadığı köye gidiyor. Sayım sonrasında aşiretin 120 kadın ve 3 erkekten ibaret bulunduğunu görüyor. Sayım memuru erkeklerin nerede olduğunu soruyor. Aşiret içinde başka erkek olmadığı cevabını alıyor¹²³.

2. 2. BAŞVEKİL İSMET PAŞA'NIN BEYANNAMELERİ

Tahriri Nüfus konusunda Başvekil İsmet Paşa biri halka yönelik ve nüfus sayımlarının faydalarına değindiği propaganda amaçlı olmak üzere nüfus sayımına atfen iki adet beyanname yayınlamışlardır.

Basın yayın kanallarıyla halkın ve sayımda görev alacak memurların ilgisine sunulan beyannameler şöyledir:

UMUMİ TAHRİR-İ NÜFUS;

Ehemiyeti ve Şümulü (kapsamı) Hakkında
Başvekilimizin Beyannameleri

Teşrinievvelin (Ekimin) 28'inci Cuma günü memleketimizin her tarafında yapılacak olan umumi tahriri nüfusun (genel nüfus sayımının) ehemmiyeti ve şümulü hakkında muhterem başvekilimizin ahalimize neşr olundukları iki beyannameden birincisidir:

Memleketimizde 28 Teşrinievvel 927 Cuma günü umumi tahriri nüfus yapılacak ve muayyen (belirli) bir günde Türkiye hudutları dahilinde mevcut bulunan her fert tahrir ve tadad (sayım) edilecektir. Bunun için de her tarafa tayin edilecek tahrir memurları aile reisleri nezdine giderek nüfusu bire bir tahrir cetveline kayıt edeceklerdir.

Hükümet tahriri nüfus işine fevkalade ehemmiyet izaf etmektedir. Tahririn muvaffakiyetle icrası için icap eden her tedbir ittihaz edilmiş ve memleketin tahrir mntıklarına ayrılabilmesi için her tarafta bütün binaların numaralanmasına başlanmıştır.

Aynı zamanda tahrir ve tadad amelîyesinin tanzim ve idaresi ile tahrir memurlarının tayin ve tahrir cetvellerinin tevzi hakkında vali ve kaymakamlara talimatnameler gönderilmiştir.

Bütün bu ciddi ve itinalı hazırlıklar umumi tahririn hizmet-i umumiye için ne kadar ehemmiyetli ve lüzumlu bir iş olduğunu göstermektedir. Nüfus miktarlarının doğru olarak bilinmesi bütün idari faaliyetlerin ruhunu ve esasını teşkil eder.

Tahrir; memleketin maddi, manevi itila ve terakkisi (ilerlemesi) için her mevkiin kesafet (yoğunluk) ve hal-i nüfusuna nazaran intihab (sayım) ve istimal olunacak tedabirin (alınacak tedbirlerin) isabetle tayin ve ittihazında (isabetle alınmasında) devlete en kıymetli rehber olacaktır. Bunun için tahririn hükümet-i teşkilatının vezâifini (görevlerini) kolaylaştırmaktan başka bir gaye ile yapıldığını zannetmek hatadır. Tahrir halk için çok müfiddir. Çünkü iyi bir hükümet idaresinde en evvel fayda görecektir halktır. Vergilerin adilane esaslar üzerine tevzi (dağıtım) tarafından en ziyade (fazla) istifade edecek (faydalanacak) olan yine halktır. Bu esaslar da ancak nüfusun hal ve evsafının (vasıflarının) bilinmesi, faal insanların tanınması ile kabil (mümkün) olabilir. İşte tahriri nüfus gerek halkımızın ve gerek hükümet teşkilatının şiddetle ihtiyaç duyduğu bu eksiği tamamlayacak bize sahih malumat

¹²³ Ratip Yüceuluğ; *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 19.

(bilgi) verecektir.

Milletlerin birçok kahramanlıklar ve fedakarlıklarla kendisine yarattığı bu vatanı kaç nüfus vardır? Hal-i istikbalde (gelecekte) yurdumuzun emniyetini temin edecek olan hakiki kuvvet ve kudretimiz nedir?

Vatan hudutları kardeşlerimizin kanlarıyla, milletimizin vatanperverane azmiyle tespit edildiği günden beri şüphesiz her Türk vatandaşı kendi kendine bu suali sormuştur. Bu suale en doğru cevabı ancak tahriri umumi verecektir. Aynı zamanda tahriri umumi yürüdüğüümüz terakki (ilerleme) yolunda el birliğiyle devam ve en asri itila vasıtalarını tatbik (medeni araçlarla uygulama) için milletimizin beslediği müşterek (ortak) arzusunun bir ifadesi olacak ve idare edenlerle edilenler arasında rabitanın (bağlantının) ulvi (yüce) bir surette müzaheretini (yardımını) gösterecektir. Tahriri nüfus her memleket için asri vesait-i umran (medeni bayındırlık araçları) ve terakkinin başlıcalarından biridir. Bu itibarla hükümet bu işte sade tahrir memurluğuna tayin olunacak vatandaşların değil, nüfus hakkında tahrir memurlarına malumat (bilgi) verecek olan aile reislerinin ve bütün vatandaşların yardımına muhtaçtır. Her Türk vatandaşı, Türkiye’de sakin olan her fert bu işe bütün kalbiyle sarılmalı, tahrir-i nüfus meselesini vatani bir vazife telakki ederek umumi tahrir günü hanesinden ayrılmamalı ve kendisine sorulacak suallere doğru olarak cevap vermelidir. Bütün Türkler ve misafirperver memleketimizde yaşayan bütün ecnebler tahriri nüfus cetvellerine dahil olacaklardır. Nüfus başlıca servet-i milliyemiz demektir. Bunun tadad (sayım) ve tahririnin sıhhatle yapılması yüksek bir ehemmiyeti haizdir. Bu sebeple tahrir amelîyesinin tam ve doğru olarak yapılmasını temin için her ferdin hükümet tarafından bu babda ittihaz olunacak tedabire (alınacak tedbirlere) hüsn-ü niyet, intizam ve inzibat (düzen) ile inkıyad (itaat) etmesi lazımdır.

Tahririn her hususta mükemmel olabilmesi için bilhassa dikkat edilecek bir nokta vardır. Bu da bütün aileler yaşları ne kadar küçük olursa olsun erkek ve kız çocuklarını tamamen kayıt ettirmelidirler. Aile reisleri bu ciheti katiyen ihmal etmemelidirler.

Türk toprağı üzerinde bulunan ve milli ailemizin bir cüz’ünü (bölümünü) teşkil eden küçük çocukların da büyükler gibi tahrire dahil olması icap eder. Ailelerin bütün doğum vakaini (vakalarını) hükümete haber vermeleri de bu sebeple ehemmiyeti haizdir. Halkımız bütün doğum vakaini nüfusa kayıt ettirerek gelecek nesillerin hal-i medeni ve hüviyetlerini tesise alışmalıdır. İsimsiz ve kayıtsız, medeni bir hüviyete sahip olmayarak yaşayanlar ancak esir insanlardır. Böyle resmi bir kayda ve medeni bir hüviyete malik olmaksızın yaşayan kimselerde yurtlarının menafî (menfaatleri) ve vatandaşlarının miktarı hakkında malumatdar olmak kaygısı bulunmaz. Halbuki hür milletler kendine mahsus kanunu ve manevi bir şahsiyeti olan fertlerden müteşekkil olur. Böyle insanlar vatandaşlık menafî ve vakarını tanırlar. Ve vatandaşlığın icap ettirdiği vezaifî (vazifeleri) müdriktiler.

Medeniyetin refah ve terakkinin yüksek seviyelerine varmak için her şey hakkında hakiki malumat istihsal etmek, teşkilat yapmak ve milli tesanüdü (dayanışmayı) takviye etmek lazımdır.

Hükümetin tahriri umumiyeden gayesi de yeni Türkiye’nin kudret ve kuvvetini tanımak, bu suretle onu medeniyeti yüksek milletler seviyesine çıkarmak çarelerine tevessüldür. Bu itibarla hür insanların evsafını haiz olan bütün Türklerin de vatandaşlık menafî, vezaif ve vakarını müdrik olarak (idrak ederek) tahrir işinin sıhhat ve katiyetle icrasında hükümete bütün kuvvetleriyle müzaheret (yardım) edeceklerini ümit ediyorum¹²⁴.

¹²⁴ İsmet (İNÖNÜ), “Umumi Tahrir-i Nüfusun Ehemmiyeti ve Şumulü”, *Ayın Tarihi Mecmuası*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (MMU), C. XIV, S. 42 (Eylül) Ankara 1927, s. 2481-2482.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uzunca yıllar nüfusumuzun azlığından kaynaklanan olumsuzlukların yakın bir gelecekte giderilebilmesi için nüfusu artırmaya yönelik politikalar izlenmişti. Başvekil, radyodan da okunan bu beyannamesinde Türk halkına nüfusun ekalliyeti ve nüfus sayımının önemi ile faydaları üzerinde durmuştur.

Bu noktadan hareketle nüfusun önemine dikkatleri çektiği beyannamesinde nüfus faktörü için servet-i milliyemiz demek kaydıyla ülkemiz açısından nüfusun ehemmiyetine vurgu yaparak halkımızın bu konuda daha hassas düşüncelerini teşvik etmiştir.

Ayrıca bir ülkenin çağdaşlaşıp ilerleyebilmesi ve halkına faydalı hizmetler sağlayabilmesi için nüfusun miktarının bilinmesinin zaruriyet olduğunu belirttiği beyannamesinde nüfus sayımının sağlıklı bir şekilde ve noksansız olarak yapılabilmesi için sayımda görev alacak memurlar kadar vatandaşın da yardım ve iyi niyet beklemektedir.

Özgür insan olabilmenin şartının ülke topraklarında yaşayan bir vatandaş olarak bütün bireylerin kendini nüfusa kaydettirerek bir hüviyet sahibi olmasına bağlandığı beyannamede aile reislerinden gelecek neslin istikbali için tüm çocuklarını nüfusa kaydettirmeleri de istenmektedir.

2. 2. 1. Başvekilin Sayımda Görev Alacak Memur ve Hizmetlilere Yönelik İkinci Beyannamesi

Başvekil İsmet (İnönü) Bey'in ikinci beyannamesi sayımda görev alacak olan memur ve görevlilere yöneliktir.

Sayımda görevli memur ve hizmetlere yönelik olarak İsmet (İnönü) Bey'in ikinci beyannamesinin sadeleştirilmiş şekli aşağıda verilmiştir:

Başvekilimizin Bütün Memur ve Hizmetlilere Yönelik Beyannamesi

Önümüzdeki 28 Teşrinievvel (Ekim) Cuma günü memleketimizde ilmi usullerle ilk defa olarak genel bir nüfus sayımı yapılacaktır. Genel sayımın mutlak surette doğru ve tam olarak yapılmasına özel bir önem veren hükümet, bu gayenin elde edilebilmesi için hiçbir tedbiri ihmal etmemeye karar vermiştir. Bunun için her sınıf devlet memurlarıyla, ordu mensupları, muallimlerin, her kurumdaki memurlar

ve hizmetliler hükümetin bu işe verdiği ehemmiyeti ve gayeyi kavrayarak genel sayım uygulamasını desteklemeleri lazımdır. Devlet teşkilatına mensup memurlardan özellikle vali ve kaymakamlar, genel sayıma çok büyük ilgi duyacaklarına hükümet emindir. Diğer memurlar da genellikle sayım memurluğu görevini ifa edeceklerdir. Bu gibilerin tayin edecekleri sayım memurluğu görevini herkesin derhal kabul etmeleri lazımdır. Genel sayımda görev almayacak memurların ise sayımın faydalarını halka ve ailesine anlatarak onları aydınlatmaları gerekmektedir.

Genel sayımın faydasının her ferde anlatılması ve bazı kimselerde mevcut olması muhtemel olan yanlış kanaatlerin tamamıyla giderilmesi lazımdır. Halkı aydınlatma hususunda hükümet bütün vatandaşların ve bilhassa ahali ile teması olan memurların yardım ve gayretine güvenmektedir.

Nüfusumuzun kahir ekseriyetinin okuyup yazmak bilmemesi nedeniyle gazete ve risalelerle, resmi neşriyat ile halkın kafi derecede bilgilendirilmesi mümkün olamamaktadır. Halkı aydınlatma konusunda en emin yöntem, memurların halkı aydınlatması ve bu konuda kısa sohbet etmeleridir. Genel sayımın gerçekçi ve tam olmasına mani olabilecek yanlış bir kanaat vardır ki o da bu sayım neticesinde hükümetin güya yeni vergiler çıkaracağı zannıdır. Bu kanaatin yok edilmesi lazımdır. Her yerde her zaman böyle bir fikrin yanlış olduğunu söylemeli, hükümetin genel sayımın yapılmasından tek gayesi nüfusumuzun miktarını tespit ederek hükümet işlerini kolaylaştırmak ve Türk milletinin gelecekteki kuvvetini tanımaktan ibaret bulunduğunu daima tekrar etmelidir. Bu fikir ve gayenin halka tamamen anlamak ve halkın sayım işine alıştırılması hususunda hükümet bütün memurunun, ordu mensuplarının ve öğretmenlerin yardım ve gayretine güvenecektir.

İş bu tebligatın ehemmiyetle anlaşılacak bütün vatandaşların Cumhuriyet'imizin menfaatlerini bu hususta da derin bir ilgi ve gayret ile karşılayacaklarından eminim¹²⁵.

Başvekil, sayımda görev alacak memur ve müstahdeme yönelik olan bu beyannameinde halkımızın büyük bir ekseriyetinin okuma yazma bilmemesinden dolayı sayım için tayin olunan memurlara büyük bir görev düştüğünü beyan etmiştir.

¹²⁵ İsmet (İNÖNÜ), “Umumi Tahrir-i Nüfusun Ehemmiyeti ve Şümülü”, *Ayın Tarihi Mecmuası*, s. 2482-2483.

Halkta nüfus sayımı konusunda yanlış bir kanaatin oluştuğunun belirtildiği beyannameinde sayımda görev alsın ya da almasın her memura bu yanlış kanaatin düzeltilmesi hususunda büyük görev düştüğü belirtilmiş ve halka iletişim halinde olan her memurdan halkı aydınlatarak nüfus sayımının gayesini halka anlatmaları istenmiştir.

Bütün memurlara düşen bu görev, halkı bilgilendirme kapsamında yapılacak en önemli yöntem olduğundan bu görevin bir vatanseverlik olduğu, her memura bu konuda büyük görevler düştüğü ve hükümetin memurlara bu konuda güveninin tam olduğu vurgulanmaktadır.

2. 2. 2. Camille Jacquart'ın Nüfus Sayımı Hakkındaki Makalesi

Çeşitli zamanlarda konferanslar veren ve gittiği illerde halkı bu konuda bilgilendirmeye büyük önem veren Belçikalı İstatistik Uzmanı Mösyö Camille Jacquart'ın Hayat Mecmuası'nda yayınlanan makalesi şöyledir:

Hayat mecmuasının sekizinci nüshasında tahriri nüfus meselesine tahsis edilen iktisadi musahibe beni çok alakadar etti. Makale izah ve bir tarz-ı hal bulunması faydalı olan bir çok mesaili (meseleleri) mevzu' bahsetmektedir. Makale tahririnin nokta-i nazarına (görüşlerine) tamamen iştirak edemezsem bile bu adem-i iştirak esbabını (görüşlerine katılma sebeplerini) izahını faydalı buluyorum.

Fikirlerimi beyanda daha ziyade vuzuh (açıklık) ve katiyet (kesinlik) temini için makale tahririnin muhtelif noktalar hakkındaki mütalaalarını (görüşlerini) birer birer mevzu bahs edeceğiz:

1) Makale muharriri (yazarı) Sivas tecrübe tahriri (sayımı) neticesinde umumi bir tahriri nüfus icrası lüzum ve zaruretinin daha ziyade tebarüz ettiğini (belirdiğini) ve Türkiye'de nüfus hakkında vücud-u malumatın iflasını gösterdiğini beyan etmekte pek haklıdır. Ankara tecrübe tahriri de bu fikri teyid etmiş ve başlıca mühim merakizdeki nüfus miktarı hakkındaki efkâr ve tahminatın ne kadar hatalı olduğunu meydana çıkarmıştır. Ankara nüfusunun yüz bin olduğunu tahmin ve iddia edenler vardı. Böyle mübalağalı (abartılı) tahminat (tahminler) şehrin fevkalade bir süratle büyümesinden ve bu inkişafın muhayyileleri yüz bin gibi yuvarlak erkama (rakamlara) kuvvetle ümit ediyoruz.

Gazetelerin neşriyatı daha evvel nüfus kayudatına (kayıtlarına) göre Ankara'nın 1923'te 28 000 sakineyi (meskun halkı) ihtiva ettiğini (kapsadığını) bildirmişti. İşte bu nev'i neşriyat ve beyanat fikirleri taklit ederek tahrir neticesinin hakikatin pek dununda (altında) olduğu hissini tevellüd etmiştir.

İşte böyle şüphe ile dolu fikir ve malumat yerine riyazi esaslarla yapılmış müşahadat (gözlemler) neticelerinin kıymeti ve matlub (istenen) gayelere mutabakatı bütün medeni memleketlerdeki tecrübeyle tayin eden ilmi usullerle müstahsil erkamın (elde edilen rakamların) ikamesi pek zaruridir.¹²⁶

Mösyö Jacquart, Hayat Mecmuası'nda rastladığı bir makaleyi tahlil ederek

¹²⁶ Camille Jacquart, "Nüfus Tahriri Hakkında", *Hayat Mecmuası*, s. 233-234.

nüfus sayımının gerekliliğine vurgu yaptığı bu makalesinde Ankara’da tecrübe tahrirleri öncesinde yapılan tahminlerle çıkan sonucu karşılaştırarak sonucun beklenenin çok altında çıktığını ifade etmiştir.

Bu yanılığının kaynağını şehrin çok hızlı büyümesine paralel olarak tahminlerin çok mübalağalı yapılmasına bağlamakla birlikte Ankara’da yapılmış olan tecrübe tahririnin de gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu fikrine kapıldığını belirtmiştir.

Makale şu şekilde devam etmektedir:

2) Makale, tahriri halen müstamel (kullanılan) tahrir cetvellerimizde muharrer (yazılı) evsafın gayri kafi olduğunu beyan ediyor. Muharrer (yazılı) makaleye nazaran tahrir ameliyesini yalnız nüfus miktarını tayine hasretmeyerek bu fırsattan bilistifade (faydalanılarak) mesken şeraiti, işsizlik, ziraat ve saire hakkında da sualler sorularak müşahedatı, memleketin iktisadi ve içtimai vaziyetlerine de temas ettirmek lazım. Bu fikir müdafaası kolay ve istatistikçiler için pek caziptir. Muharrer makaleye bu hususatı teemmül eylemiş olduğumu söylersem zannederim hayret etmezler. Bu tahriri nüfus neticesinde hükümete mümkün olduğu kadar fazla malumat cem’ ve temin etmek benim için şüphesiz bir bahtiyarlıktır. Nazar-ı dikkatten uzak tutulmamalıdır ki merkezi istatistik dairesi için istenildiği kadar vasi’ (kapsamlı) ve istenildiği kadar mütenevvi (çeşitli) bir tahrir cetveli tertip etmek hiçbir müşkülata mucip değildir. Ve ihtimal ki tahrir cetveline makale muharririnin zikrettiği nev’ide (türde) sualler derc olunabilecektir. Fakat bu ana kadar istatistik dairesi cetvellere muhtevi oldukları (içerdikleri) ve beynelmilel (uluslar arası) istatistik enstitüsünün tavsiye ettiği suallerden fazlasını ilaveyi mümkün görmemiştir. Bunun esbabını (sebeplerini) bervech-i zir (aşağıda) arz edebilirim:

1) Türkiye’de ilmi usullere tevfikân (göre) ilk defa olarak tahrir yapılıyor. Tahriri nüfusun başlıca neticesi olan nüfus miktarı hakkında neticeyi sıhhatle elde edeceğimizden katiyen emin olmadıkça tahriri ameliyeyi uzatacak, iğlak (üstü kapalı konuşma) edecek ve ihtimal netice-i umumiyenin sıhhatini bozacak suallerle iştilal etmek istemiyoruz.

2) Tahrir meselesinde dikkat edilecek en mühim bir nokta da tahrir memurlarının iş kabiliyeti meselesidir. Bu kabiliyet derecesi memleketin muhtelif menatıkında (bölgelerinde), köylerde, şehirlerde pek farklı olacaktır. Bunun için tahrirde ancak bunların en az kabiliyetlerinin böyle anlayıp kolaylıkla tatbik edebilecekleri sualler irad edilebilir.¹²⁷

Nüfus sayımlarının sadece nüfus miktarını saptamaktan ziyade sayımın işsizlik oranlarını saptamak, ülke tarımı konusunda bir takım veriler elde etmek gibi bir çok konulardaki nüfus istatistiğinin çıkarılmasına yönelik olarak yapılması fikrini taşımakla birlikte bunun Türkiye’nin 1927 yılında yapacağı sayımın çok da kolay olmadığını bir istatistik uzmanı olarak gerekçeleriyle birlikte ele almıştır. Çünkü, bu

¹²⁷ Camille Jacquart, “Nüfus Tahriri Hakkında”, *Hayat Mecmuası*, s. 234.

tür istatistikler, yetmişmiş eleman gerektirmektedir. Nüfusunun çok büyük bir kısmı köylerde yaşayan ve eğitim imkanından uzak olan bir ülkede bu işleri yapabilmek zaman ve emek gerektirmektedir. Bu açıdan, bazı bölgelerde ülke için çok gerekli bu istatistikleri tutabilmek için Uluslar arası İstatistik Enstitüsü'nün tavsiye ettiği soruları anlayacak kapasitede yetmişmiş sayım memuru bulmak imkansızdır. O açıdan sorulacak sorular en kabiliyetsiz sayım memurunun anlayabileceği cinsten olmalıdır.

Makale şu satırlarla devam etmektedir:

Aynı zamanda tahrir cetvelleri aile reisleri tarafından doldurulacak değildir. Çünkü memleketin heyet-i umumiyesi itibarıyla aile reislerinin ekserisi bu kabiliyeti haiz değildir. Tahrir cetvellerini bizzat tahrir memurları mahalinde birer birer ve aynı günde dolduracaklardır. Eğer arzu olduğu vecihle işsizlik, mesken hususati hakkında da sualler ilave edilecek olursa tahrir memuru adedinin ne kadar tezyidi (fazlalığı) icap edeceği teemmül buyurulsun. Bilhassa tarifi, hudut ve şümülünün (kapsamının) tayini tahsil görmüş kimseler için bilamüşgöl (kolay) olan iktisadi ve içtimai suallere halktan sahih cevap istihsali pek güçtür.

3) Tahrir cetvellerine ziraat ve sınaie dair sualler ilavesi hususunda bizi tereddüde sevk eden diğer bir nokta da tahrir meselesinde umumiyetle ve bittecrübe anlaşıldığı üzere halkta yeni bir vergi ihdası veya hod (kendi) mevcut vergilerin tezyid olunacağı (artırılacağı) tarzında kendilerini yalan söylemeye sevk edecek bir kanaat tevliid etmek endişesidir. Böyle bir kanaatin tahrir ameliyesini ne kadar bozacağı aşıkardır. Halkta şayet böyle bir fikir hasil olursa birçok kimseler tahrirden hariçte kalmak, sanlarını, mesleklerini yanlış söylemek gibi hilelere sapacaktır. Halk arasında süratle zuhur ve intişar edebilen bu gibi intibaat (izlenimler), tahriri teshil edecek (kolaylaştıracak) muti (itaat eden) ve yardımcı bir mahiyet yerine bütün ameliyeyi sarsan bir mukavemet ve hatta husumet cephesi doğurur. Tetkik seyahatlerimiz esnasında fikirlerine müracaat ettiğimiz birçok zevat böyle bir kanaat tevliidi ihtimalinde şiddetle sakinmamızı söylediler.

4) Tahririn her tarafta aynı günde yapılmasına çok ehemmiyet veriyoruz. Memleket hakkında daha vasi' (yaygın) malumat edinmek için bu prensipten fedakarlık yapılması lazım geldiğini muharrer makale ediyor. Kanaatime göre tahrir ameliyesi için tadadın (sayımın) her yerde aynı zamanda yapılması en esaslı bir zarurettir. Memleketin bütün aksamının nüfusu aynı günde tespit edilmeli ve mesela yekun umumi 1 Eylül gece yarısına ait olmalıdır. Böyle yapılmadığı takdirde birçok tebdil-i mekanlar (değişik yerler) araya girer ve nüfus mütemadi tahvilata (değişime) tabi' bir kitle olduğu için birçok mükerrer (tekrarlanan) kayıtlar ve noksanlar olur. Bu hususta memlekette ilk defa tahrir yapılmış olmasıyla daha evvelce müteaddit (birçok kereler) tahrirler yapılmış olmasının tesiri yoktur. Ameliyenin her yerde aynı günde icrası her iki itibarla da zaruri ve faydalıdır.

Tahriri nüfus neticesinde sanat ve meslekleri hakkında elde edilecek malumata istinaden memleketin iktisadi ve içtimai vaziyetini gösterecek hususi tahrirler icrası ayrı bir mesele teşkil eder. Bunu yapmak mümkündür. Ve zaten başka memleketlerde tahriri nüfus müteakip az veya çok bir fasıla ile bu gibi tahrirler yapılmaktadır. Fakat bunun için elde gayet müsteid (kabiliyetli) tahrir memurları bulunması ve bunlardan talep edilecek nispeten uzun ve müşkülâtli saiy (çalışma) için kendilerinin icraatla istihdam edilmeleri lazımdır. Arz ettiğim esbaba binaen şimdiye kadar memleketimizde tahriri ancak en zaruri malumatın istihsaline hasretmek fikrinde idim. Mahaza sahib-i makalenin arzusu vecihle aile ve hane halkı

miktarına ait malumatta bu tahrirde nazar-ı dikkate alınacaktır. Deruhde ettiğimiz (üstlendiğimiz) müşkül (zor) ve ince amelîyenin sahasını tavsiyeyi teklif etmeden evvel arz eylediğim esbabın (sebeplerin) vahamet (tehlike) ve ehemmiyeti nazar-ı dikkate alınmalı ve evvel emirde bu müşkülât-ı hal edilmelidir. Tahrir-i nüfus meselesinde düşündüklerimi arz ve izah için bana yazılılarıyla bir zemin ve fırsat hazırladıkları için sahib-i makaleye ve mecmuaya çok teşekkürler borçluyum. İzah eylediğim nokat (noksanlar) memleketin tahriri için arz ettiği şerait hakkında yaptığım ciddi tetkikat neticesinde elde edilmiş şahsi kanaatlerdir. Bu kanaatime memleketin idari teşkilatını, menabi' (kaynaklar) kuvvasını ve tahrir memurlarını vazifesi tevdi'(görev verme) olunabilecek kimselerin derece-i tahsilini ve memleketin muhtelif menatındaki (bölgelerindeki) halkın halet-i ruhiyesini tanıyan zevatın fikirleri de müessir olmuştur.

Tahrir amelîyesi programının nihai bir surette tespitinden evvel sair salahiyetdar zevatın (görevli kişilerin) fikirlerini almak şüphesiz kaideli olur. Arzu ederim ki bu satırlar bu hususta vukufi (bilgili) olan zevatın bu mesele hakkında san-ı rey etmelerine vesile olsun. Yalnız her şeyden evvel ve ehemmiyetle arz etmek isterim ki müşkülât bir tahrir programının tespitinde değil tatbikindedir¹²⁸.

Camille Jacquart, bu makalesinde halkın, devletin kendilerinden yeni vergiler alacağı ya da alınan vergilerin miktarını artıracığı yönünde bilgisizlikten kaynaklanan bir takım vehimlere kapılmasından ve bunun sonucunda ya sayılmak istemeyip kendini gizlemeye çalışacağından ya da yanlış ve eksik bilgiler verebileceğinden yakınmaktadır. Bunun için sayım öncesi mümkün olduğu kadar yurt gezilerine çıkmış ve mümkün olduğu kadar bu yanlış kanıyı yok etmeye ve halkı bilgilendirmeye gayret etmiştir.

Mösyö Jacquart, nüfus sayımına memleketin her tarafında aynı günde başlanarak aynı günde bitirilmesinin gereğine de vurgu yapmıştır. Doğanların, ölenlerin ve göç edenlerin süreklilik arz etmesinden dolayı nüfusun hareketliliğinin mütemediyen sürdüğünü ve aynı günde yapılmayan nüfus sayımının gerçeği yansıtmayacağını belirtmektedir.

Gelişmiş ülkelerde nüfus sayımlarının bir amacının da toplumun sosyal ve iktisadi konulardaki istatistiğinin çıkarılması olduğunu vurgulayan Camille Jacquart, bunun için yetişmiş tahrir memurlarına gerek duyulduğunu ancak bunun Türkiye için henüz pek mümkün görünmediği düşüncesindedir. Zira yapılacak olan nüfus sayımının kati sonuçlarının doğru çıkıp çıkmayacağından emin görünmemektedir.

¹²⁸ Camille Jacquart, "Nüfus Tahriri Hakkında", *Hayat Mecmuası*, s. 234.

2. 3. 1927 NÜFUS SAYIMINDA SORULAN SORULAR

Modern nüfus sayımlarında amaç ülkede yaşayan kişi sayısının yanında bu kişilerle ilgili ve çok önemli bir takım bilgilerin öğrenilmesi olduğundan sayımda sorulan sorular ve vatandaşların bu sorulara verdiği cevapların doğruluğu sayımın sonucu ve hedefleri bakımından büyük öneme sahiptir. Yapılan sayım propagandalarında halka sorulacak sorular ve bu sorulara verilmesi gereken cevaplar hakkında gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Halktan bazılarının yeni vergiler alınabilir ya da hali hazırda alınan vergi miktarları yükseltilebilir endişesiyle bazı sorulara kasıtlı olarak yanlış bilgi verebileceği düşünülerek sorulacak soruların vergilerle hiçbir alakasının olmadığı, hükümetin halkın yararına olarak bu konulardaki eksiklik ve aksaklığı gidermek amacıyla bu bilgileri öğrenmek istediği gazetelerde defaatle yazılmıştır. Soruların halka bildirilmesinin bir amacı da vatandaşın vereceği cevapları önceden hazırlayarak tahrir memurlarını gereksiz yere oyalamayıp işlerin bir an önce bitmesine yöneliktir.

Sayımda halka sorulacak olan 15 soru, halkın her kesiminin rahatlıkla anlayabileceği kadar kolay olarak hazırlanmıştır. Buna rağmen sayımda bir takım sıkıntı yaşanmasına sebebiyet vermemek için halkın cevapları önceden hazırlaması ve sayım memurlarına zaman kaybettirmeyip, güçlük yaşatmaması için 16 Ekim 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de şu şekilde yer almıştır:

Tahrir memuru herkese on beş soru cevaplarını deftere yazdıracaktır. Bu on beş suali şimdiden öğrenip hazırlamak faydalıdır. Sualleri buraya naklediyoruz:

- 1) Hane veya o binanın numarası.
- 2) Aile, lakab, peder ismi ve isim.
- 3) Yazılan erkek midir, kadın mı?
- 4) Doğduğu tarih. (Eğer bu tarihi bulup söylemek imkanı olmazsa sadece kaç yaşında olduğu yazılacaktır.)
- 5) Doğduğu yeri yazdıracaktır.
- 6) Hal-i medeni yani bekar mı, evli mi, dul mu, boşanmış mı, boşanmamış mı? (Evlenip ayrılanlar bekarım demeyecekler. Boşanırsa boşadığını söyleyerek dul erkek yahut dul kadın diyecekler. Tekrar evlenmişse evli diye yazdıracaklar.)
- 7) Ana lisanı. Aile arasında ne lisanla konuşulduğunu yazdıracaklar.
- 8) Daimi ikametgah. (Mesela doğduğu yer başkadır. O gün orada herhangi bir yerden muvakkat bulunuyor fakat asıl daimi surette başka yerdedir.)
- 9) Hangi tabiiyetten olduğu. (Türkse Türküm, Fransızsa Fransız, Sırp tabiiyetinde ise Sırp.)
- 10) Mesleği, sanatı, eğer yoksa ne ile geçindiği.
- 11) Okuyup yazmak bilip bilmediği. Yalnız okumak biliyorsa onu da söyleyecek.
- 12) Hangi dinde olduğu.
- 13) Vücutça sakatlığı, noksanlığı varsa nelerdir?

14) Evvelce nüfusa kaydedilmiş midir? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?

15) Elinde nüfus tezkeresi veyahut hüviyet cüzdanı var mıdır?

Herkes bu on beş suali şimdiden okuyup cevaplarını hazırlarsa o gün memur gelince yazdırması hem kolay hem tahrir işi çabuk bitmiş olur¹²⁹.

Bu sorulardan cinsiyet; şimdiye kadar yapılan her sayımda sorulmuştur. Yaş; 1927 sayımında doğum yeri ve yaşı, müteakip sayımlarda yaşı ve bir yaşından küçükse kaç aylık olduğu şeklinde sorulmuştur. Doğum yeri; Türkiye’de doğanlar doğdukları yer, yabancı memleketlerde doğanlar doğdukları ülkenin adını doğum yeri olarak göstermişlerdir¹³⁰. 1927 sayımında anadil sorulmuş, konuşulan ikinci dil sorulmamıştır. Din; 1927 sayımında dini nedir şeklinde sorulmuştur. Daimi ikametgah; 1927 sayımında daimi ikametgahı, 1950 sayımında devamlı olarak nerede ikamet eder şeklinde sorulmuş, diğer sayımlarda sorulmamıştır. Tabiiyet; 1927 ve 1960 sayımlarında tabiiyeti, diğer sayımlarda hangi devlet tebaasındandır şeklinde sorulmuştur. Eğitim; 1927 sayımında her ferde yalnız okumak bilip bilmediği sorulmuş ve basılı bir kağıdı mesela bir kitap veya gazeteyi okuyabilenler okuma biliyor sayılmıştır¹³¹.

Dönemin Cumhuriyet gazetesinde de bu sorular hakkında izahat vardır:

“Medeni hali için; “hiç evlenmemişlere bekar, kocası veya karısı ölmüş olduğundan dolayı evli bulunmayanlara dul, karısıyla arasındaki nikah resmen bozulmuş olanlara boşanmış derler. Aralarındaki nikah resmen bozulmuş olmamakla beraber birbirlerinden ayrı yaşamakta olanlar evli demektir”¹³².

Türkiye’de 1927 senesinden itibaren yapılan sayımlarda ferdi mesleğin tespiti için sorular vardır. Fakat ortada 1927 senesi için kullanılan ferdi meslek şeması mevcut değildir.¹³³ 1927 Nüfus Sayımında herhangi bir işte çalışanlar için meslek konusunda teferruata girilmemiş, hangi müessesede, hangi unvan taşıdığı sorulmamıştır.

1927 sayımında ikinci lisan bilip bilmediği sorulmamasına rağmen dönemin

¹²⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹³⁰ Türkiye Cumhuriyeti’i hudutları 1927 sayımından 10 yıl önce o günkü hudutlardan farklı olduğu göz önünde tutulursa, Balkanlar’dan mübadele ile gelenler ya da Halep, Musul, Kerkük, Bağdat ya da Filistin, Lübnan, Mısır gibi ülkelerde doğup o toprakların kaybindan sonra Anadolu’ya göç eden hayli fazla bir nüfus vardı.

¹³¹ Ratip Yüceuluğ, *Türkiye’de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 3-4-5-6-7.

¹³² *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹³³ Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri, Tahlil Usulleri*”, Eğitim Merkezi, *Demografi Dersleri*, s.16.

Cumhuriyet gazetesine göre okumak biliyorsa hangi lisanda bildiği sorusu da sorulacak sorular arasındadır. Gazete ayrıca nüfus tezkeresi, hüviyet cüzdanı, pasaport veya ikamet tezkeresi bulunmayanlarla daha önceden nüfusa kayıtlı olmayanlara cezaya tabi tutulacaklarını düşünüp gerçeğe aykırı cevaplar vermemeleri için ceza uygulanmayacağını okurlarına duyurmaktadır.¹³⁴

2. 4. DENEME SAYIMLARI

Bir günde sayımı yapılabilecek olan kişilerin ve sayım esnasında ihtiyaç duyulacak sayım memurlarının sayılarını tespit etmek, sayım safhasında kullanılacak soru kağıtlarını ve yönetmelikleri düzenlemek amacıyla denemeler yapıldı¹³⁵.

2 Haziran 1926 tarihli ve 893 numaralı Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun'un 2. maddesinde 1926 senesinde memleketin bazı aksamında tahriri nüfus tahsisatından tecrübe tahriri icrasına Dahiliye Vekili mezundur¹³⁶ denerek bu görevin icrası Dahiliye Vekaleti'ne verilmiştir.

1927 Nüfus Sayımı yapılmadan önce beş ilçede,¹³⁷ 1935 yılında da 7'si ilçe ve biri il olmak üzere memleketin muhtelif 8 yerinde denemeler yapıldı. Bu denemelerde çalışan idare amirleri, sayım ve kontrol memurlarının sayısı 411'dir. Denemeler neticesinde vali ve kaymakamlarla sayım ve kontrol memurlarının da fikirleri alınarak kati sayım safhasında kullanılacak soru kağıtları ve yönetmelikler herkesin anlayabileceği şekilde hazırlandı¹³⁸.

Deneme sayımları, henüz 4 sene önce kurulmuş genç Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı Devleti'nde daha önceleri yapılmış nüfus sayımlarından farklı olarak Avrupa'daki usuller örnek alınarak ilk defa yapılması planlanan ilmi nüfus sayımlarının bir nevi provası olması bakımından önemliydi. Sayımda karşılaşılabilecek güçlükler, noksanlar, sayımın sonucunun beklenileni verip

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1927, s.3.

¹³⁵ Ratip Yüceuluğ; *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s.16-17.

¹³⁶ Bkz. *Şehremaneti Mecmuası*, S. 30, Şubat 1927, s. 360.

¹³⁷ Ratip Yüceuluğ; 1927 Nüfus Sayımında 5 ilçede deneme sayımı yapıldığını bildirmiştir. 5 farklı merkezde deneme sayımı yapıldığı bilgisi doğru olmakla birlikte bu merkezlerin tamamı yazarın bildirdiği gibi ilçe olmayıp 4'ü il merkezi, 1'i ilçe merkezidir. Bkz. Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s.6.

¹³⁸ Yüceuluğ, a.g.e., s. 6.

veremeyeceği, sayımın genel bir değerlendirmesi daha önce böyle bir tecrübe yaşamamış bir ülke için 28 Ekim 1927 tarihinde yapılacak ilk nüfus sayımında alınması gereken tedbirler bakımından gerekliydi.

Sayım öncesi hazırlık devresinde muhtemel zorluklara karşı alınması gereken tedbirleri almak, sayım için memur tayini ve geçici talimatnameleri düzenlemek için memleketin sosyal yapısı, iklimi ve idari bakış açısından muhtelif şartlar arz eden beş yerinde tecrübe tahrirleri yapıldı.

Deneme sayımlarının yapıldıkları yerler ve tarihleri sırasıyla şöyledir:

Birincisi 1 Aralık 1926'da Sivas'ta, ikincisi 14 Ocak 1927'de Ankara'da, üçüncüsü 29 Şubat 1927'de Mersin'de, dördüncüsü 12 Nisan 1927'de Tekirdağ'da, beşincisi 22 Nisan 1927'de Ödemiş ilçesinde ve bazı köylerinde gerçekleştirilmiştir. Deneme sayımları, sayım memurlarının evleri ziyaret ederek sorulan soruların cevabını ellerindeki bültenlere doldurularak yapılmış ve çıkan sonuçlar memnuniyetle karşılanmıştır¹³⁹.

İlk deneme sayımının yapıldığı yer olan Sivas'taki deneme sayımında sorulan sorular 28 Ekim 1927'de yapılan Genel Nüfus Sayımında sorulan sorularla hemen hemen aynıdır. Deneme sayımında 14 soru sorulmuştur.

Sivas tecrübesinde tevzi'i olunan varakalarda münderic sualleri gazetelerde okuduk:

- 1) Hane numarası
- 2) Şöhret ve isim
- 3) Cins (Erkek, kadın)
- 4) Veladet tarihi
- 5) Mahal-i veladet
- 6) Hal-i şahs (Bekar veya evli)
- 7) Ana lisanı
- 8) Daimi ikametgahının bulunduğu yer
- 9) Yerli olarak nüfus siciline yazıldığı mahallin kazası, mahalle veya karyesi, sokağı, nüfus defterinde mukayyed hane numarası
- 10) Tabiiyeti
- 11) Meslek veya sanatı
- 12) Malumat yani okur yazarlığı
- 13) Dini
- 14) Araz-ı bedeniyesi¹⁴⁰.

Ankara'da sayım 14 Ocak 1927 Cuma günü yapıldı. Sabah saat sekizde başlayan sayımda sayım memurlarıyla bunları denetleyecek olan memurlar

¹³⁹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 3.

¹⁴⁰ "Tahriri Nüfus Tecrübeleri Münasebetiyle", *Hayat Mecmuası*, C. 1, S. 8, Ankara 1927, s. 157.

kendilerine gösterilen görev bölgelerinde işe başlamışlardı. İlk saatte sokağa çıkma yasağı uygulanmış, polis cadde başlarında kimseyi geçirmemiş ancak sonradan verilen bir emirle nüfusa kaydedilenlere sokağa çıkma izni verilmişti¹⁴¹.

Sayımda zorluk çekilen yörelere kontrol memurunun isteği üzerine yedek memur gönderilmişti. Sayımı Vali yanı sıra Camille Jacquart, muavini Celal Bey ve Nüfus Müdür-i Umumisi Abdullah Bey de denetlemişti¹⁴².

Deneme sayımlarından birinin de İstanbul'un Adalar ilçesindeki Büyükkada, Heybeli, Burgaz, Kınalı adalarında yapılması düşünülmüşse de daha sonraları bundan vazgeçildiğini dönemin Cumhuriyet gazetesinde yer almaktadır.¹⁴³ Adalardaki yerleşimin toplu olduğu ve dolayısıyla sayımın Türkiye geneline nazaran daha kolay geçeceği, bunun da bir fayda sağlamayacağı düşünülerek burada bir tecrübe sayımı yapılmasından vazgeçilmiştir.

2. 5. DENEME SAYIMLARI ÜZERİNE ELEŞTİRİ

Yapılan eleştirilerin başında başlangıçta tahrir memurlarının sayacakları kişi sayısı için öngörülen sayının çok üzerinde kişileri kaydetmek zorunda kalması gelmekle birlikte bu da Türk aile yapısından kaynaklanan bir sorundur. Zira tahrir memurlarına mıntkaları dağıtılırken kişi değil ev sayısı esas alınmıştır. Ortalama bir ailenin ikamet ettiği düşünülen birçok evde evlenmiş oğullarla birlikte birden fazla aile birlikte oturabilmektedir. Bu da tahrir memurunun işinin birkaç kat artmasına neden olmaktadır. 14 Ocak 1927 günü Ankara'da yapılan deneme sayımlarına yapılan bir eleştiri şöyledir:

Bağlar gibi uzak yerlere sayım memurları araba ve otomobillerle gönderilmişlerdi. Vali Atıf Bey, yedek kontrol ve sayım memurlarıyla vilayette kalmış, günlük çekilen yörelere ilave olarak yardımcı memur gönderilmişti. Sayım memurlarına ortalama 50 ila 56 arası ev verilmişti. Ancak bazı yörelerde her evde üç dört aile bulunması sayımı zorlaştırmıştı. Diğer bir deyişle sayım memurlarına düşen

¹⁴¹ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 62.

¹⁴² Toprak, a.g.m., s. 62.

¹⁴³ 25 Eylül 1927 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Adalarda yapılması düşünülen deneme tahririnin tarihini 7 Teşrinievvel/Ekim 1927 olarak vermektedir.

sayılacak kişi adedi farklıydı. Bazı memurlar 700 nüfus saymak zorunda kalmış, bu nedenle sayım gece saat on bire kadar sürmüştü. Oysa sayım memurlarının sayacakları nüfus miktarı 200'ü geçmeyecekti. Ankara'da sayım için gerekli olan numaralama çalışmalarının pek başarılı olduğu söylenemezdi. Öte yandan yalnız bina sayısına göre sayım memuru belirlemek doğru değildi. Bu binalarda sakin aile ve nüfus yoğunluğu da göz önüne alınmalıydı¹⁴⁴.

Ayrıca sayımda sorulan soruların eksikliği ve yetersiz oluşunu dillendiren, sonuçları itibarıyla da ilmi bir nüfus sayımının sağlayacağı faydalardan uzak olduğuna dair yorumlara da rastlamak olasıydı. Örneğin 20 Ocak 1928 tarihli Hayat mecmuasında Sivas tecrübesinin yorumlandığı bir yazıda sonra şu tarz bir eleştiri yapılmıştır:

Eğer gazetelerde gördüğümüz bu malumat doğru ise şunu derhal itiraf ve tesbit etmeliyiz ki bu sual kağıtları çok eksiktir. Binaenaleyh bu kadar büyük bir alaka ile beklediğimiz ve bir çok zahmet ve masrafla elde edilecek olan ilk ilmi istatistiğin bize neticede vereceği malumat pek sınırlı olacaktır. Türkiye'de yapılacak ilk ilmi istatistiği böyle sadece bir nüfus tahririne inhisar ettirmek doğru değildir. Nerede kaldı ki bu sual varakası bize, yapılan tecrübenin tam bir nüfus istatistiği bile olmadığını belli etmektedir. Mesela; bu sual kağıtları şahsi kağıtlardır. "Aile" kavramını kapsamamaktadır.. Halbuki ayrı ayrı fertlerin aile fertleri belli edilerek kaydedilmesi çok mühim ve çok lüzumlu bir noktadır. Bize bu cihet ihmal edilmiş gibi görünüyor¹⁴⁵.

Anlaşılacağı üzere Sivas'ta yapılmış olan deneme sayımının sonuçlarının ilmi bir nüfus sayımında alınan sonuçlarla kıyas bile edilemeyeceği, Sivas tecrübesinde sorulmuş olan soruların kapsamının bir istatistik için çok dar olduğundan yakınılarak bu tecrübe sayımıyla sadece basit bir nüfus sayısı elde edilebilir denilmektedir. Makalede şu yorumlara da yer verilmiştir:

Hiçbir esaslı ve ilmi istatistiğe malik (sahip) olmayan memleketlerde yapılacak ilk istatistiğin böyle sadece bir nüfus istatistiği olması büyük bir inkisar-ı hayale (hayal kırıklığına) sebebiyet verir. Gelecek umumi tahrir-i nüfus neticeleri tebeyyün edince (belirince) memleketimize ait birçok içtimai (sosyal) ve iktisadi suallerin yine

¹⁴⁴ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 62.

¹⁴⁵ "Tahriri Nüfus Tecrübeleri Münasebetiyle" *Hayat Mecmuası*, C. 1, S. 8, Ankara 1927, s. 157.

cevapsız kalmaya mahkum bulunduğunu göreceğiz. İstatistik tecrübeleri ise sık sık tekrar olunamaz. Çünkü hem mesariflidir (masraflıdır) hem de halk üzerinde sıkıcı bir tesir yapar. Bir nev'i istatistik laubaliliği peyda olur. Halbuki Sivas'ta yapılan ilk tecrübe esnasında bütün vilayet merkezi bir bayram günü manzarası arz etmiş. Eğer bu tecrübeler kısa fasılalarla (aralarla) tekrar ediliyorsa o vakit bu seremonil tesirini kaybederler.¹⁴⁶

Bunun için sayımda sorulacak sorular iyi belirlenmeli, sayım hazırlıkları ve icrasında çıkabilecek olası aksaklıkları gidermeye yönelik önlemler alınmalı, yapılan işe gereken ilgi gösterilerek büyük gayret sarf edilmelidir. Sayım sonucunda elde edilen bilgilerden azami derecede faydalanma yoluna gidilmelidir. Zira, sayım sonucunda elde edilen istatistiki bilgiler yeterli düzeyde olmazsa ve toplumun genelini ilgilendiren faydalı alanlarda kullanılmazsa ileriki yıllarda sayımın gerekliliği halka yeterince inandırıcı gelmeyecektir.

Ancak içtimai hayatın bütün teferruatını (ayrıntısını) muntazaman hususi istatistiklerle takip edebilen memleketlerde ki böyle dar sahalara ait istatistikler yapılabilir. Halbuki biz daha hiçbir şey bilmiyoruz. Onun için sualleri mümkün olduğu kadar tenevvü' ettirmek (çeşitlendirmek) icap eder.

Hazırlanan istatistik bize yalnız demografik malumat verecektir. Halbuki iktisadi ve içtimai istatistiklere de şiddetle ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh bu sual varakalarına (kağıtlarına) şehirlerde mesela mesken meselesini, işsizlik meselesini, meslekler dahilinde içtimai sınıflara inkisam (taksimi) meselesini gösterecek sualler ilave olunabilirler. Köylerde ise arazi meselesi (mülkün büyüklüğü, ziraat edilen kısmı), hayvan miktarı, alet ve makine meselesi, arazinin ziraat nev'ine göre taksimi, aile efradının (fertilinin) yalnız kendi toprakları üzerinde ziraatle mi yoksa sair ve hangi işlerde ve nerede meşgul oldukları, ziraatte işçi meselesi gibi birçok mühim noktalara da cevap verilmelidir. O vakit Türkiye nüfusunun içtimai ve iktisadi hayatta oynadığı rolleri de gayet iyi öğrenebileceğiz. Aynı zamanda memleketin iktisadi bünyesi hakkında oldukça sarıh (belirli) malumat (bilgiler) edineceğiz ve bu günkü karanlıktan biraz kurtulacağız.¹⁴⁷

Temel bir takım toplumsal sorunların çözümünde nüfus sayımlarından olabildiğince yararlanılmalıdır. Gelişmiş ülkelerde nüfus sayımlarının en önemli amaçlarından biri de budur. Örneğin işsizliğin en fazla hangi şehirlerde yaşandığı bilinirse o bölgelerde işsizliği azaltacak tedbirlere gidilebilir. Sanayi yatırımlarında mümkün olabildiğince en fazla payı o bölgeler alır, o bölgelerde faaliyete geçecek özel teşebbüse devlet eliyle bir takım özel ayrıcalık ve imkanlar tanınabilir. devlet eliyle bir takım özel ayrıcalık ve imkanlar tanınabilir. Ya da eğitim düzeyinin en düşük olduğu bölgelere daha fazla sayıda okul yapılabilir ve o bölgelerdeki öğretmen sayıları artırılabilir. Bu örnekler çoğaltılabilir. İstatistik yapılmadan, tahmine dayalı verilerle yapılan değerlendirmelerin yanıltıcı olması muhtemeldir. O açıdan, bütün

¹⁴⁶ "Tahriri Nüfus Tecrübeleri Münasebetiyle" *Hayat Mecmuası*, s. 157.

¹⁴⁷ A.g. m., s. 157.

bu bilgilere ancak sağlıklı bir istatistik çalışmasıyla ulaşılabilir.

Fakat şunu da ilave edelim ki bütün bu mesele şamil bir istatistik böyle bir günde başırlamaz. Bilhassa köylerde yapılacak aksam (kısmılar) için hiç olmazsa bir mevsim müddeti lazımdır. Gazetelerdeki beyanatlarından gerek Mösyö Jacquart'ın gerekse muavinlerinin (yardımcılarının) bu bir gün prensibine büyük bir ehemmiyet verdikleri görünüyor. İçtimai hayatın en küçük teferruatını istatistikle tespit edebilen medeni memleketlerde nüfus tahriri için bu bir gün prensibi ilmi bir zarurettir. Fakat hiçbir şey bilemediğimiz Türkiye'de nüfus tahririni diğer içtimai ve iktisadi sahalara ait suallerle tenevvü' ettirmek (çeşitlendirmek) mecburiyetinde olduğumuzdan bu prensipten biraz fedakarlık etmek zaruri olacağı kanaatindeyiz.¹⁴⁸

İstatistik çalışmalarına uzun yıllar önce başlayan ve bu alanda büyük ilerlemeler kaydeden gelişmiş ülkelerde nüfus sayımları bir gün içerisinde yapılsa da istatistik tecrübesi olmayan ülkelerde sayımın bir gün içerisinde bitirilmesi zorunluluğu, sayımdan beklenen verimi düşüreceği için istatistik alanında belli bir ilerleme sağlanıncaya kadar bir gün içerisinde sayımı bitirme zorunluluğundan vazgeçilmesi, istatistik verilerinin niteliği ve sıhhati açısından faydalı olacaktır.

Herhalde umumi tahriri nüfusa (genel nüfus sayımına) başlanılmadan evvel Mösyö Jacquart'ın ve muavinlerinin bu mesele için hazırladıkları planı ve programı umumi bir münakaşaya vaz' etmeleri (tartışmaya açmaları) zannediyoruz ki çok iyi olurdu. Çünkü kendileri de pekala bilirler ki bu umumi istatistik mesaisinde program en mühim rolü oynar. Bunun bütün teferruata (ayrıntıya) varıncaya kadar ve memleketin ihtiyaçlarına tamamıyla mutabık (uyumlu) bir tarzda tanzim edilebilmesi (düzenlenebilmesi) için bütün alakadarları (ilgilileri) temsil eden bir komisyon tarafından ihzar-ı mesaisinin (hazırlanan çalışmanın) muvaffakiyeti (başarısı) için ilk şarttır. Mösyö Jacquart'ın tasavvuratu (düşünceleri) hakkında daha ziyade malumatdar (daha fazla bilgi sahibi) bulunmadığımız için hiç şüphesiz ki bütün bu düşüncelerimiz temenni makamındadır¹⁴⁹.

Bu derece önemli bir konunun, uygulama safhasına geçilmeden önce her yönüyle ele alınıp tartışılması, farklı kişilerin görüşlerinin dinlenmesi yapılan programın ve hazırlıkların eksiklerini ortaya çıkaracak ve bu alanda yapılması gerekenlerin daha ayrıntılı bir şekilde planlanmasına olanak sağlayacaktır.

Böylelikle sayım sonrası elde edilen sonucun ve bu sonuca dayandırılarak hazırlanan istatistik verilerinin daha sağlıklı olması sağlanabilir, ülkemizin bu alandaki gelişimine hız kazandırılabilir.

¹⁴⁸ "Tahriri Nüfus Tecrübeleri Münasebetiyle" *Hayat Mecmuası*, s. 157.

¹⁴⁹ A.g.m., s. 157.

II. BÖLÜM

SAYIM HAKKINDAKİ TALİMATNAMESLER VE SAYIMIN İCRASI

1. 1927 NÜFUS SAYIMINI TANZİM EDEN TALİMATNAMESLER

Türkiye genelinde yapılacak olan 28 Ekim 1927 tarihli ilk nüfus sayımı icrasında sayım işlerinin aksamadan düzenli bir şekilde yürütülebilmesi, sayımın öngörülen vaktinde bitirilebilmesi ve sayım esnasında karşılaşılabilmesi muhtemel problemleri mümkün olan en az seviyeye indirebilmek için sayım vazifesinde görevli, İçişleri Bakanlığı'na bağlı birimlerle ve valiliklerce bazı talimatnamesler yürürlüğe konulmuştur.

Bu talimatnamesler; nüfus sayımının amacı, kapsamı, faydası ve icrası hakkında malumat, sayım memurlarının görevli oldukları mıntikalara ulaşımının ne şekilde olacağı, sayımın başlangıç saati, beklenmedik veya acil durumlarda alınacak tedbirler, sayım esnasında görevli personelin ve halkın dikkat etmesi gereken konular, sayımdaki olası hataların önüne geçilmesi ve eksikliklerin telafisi, sayım günü uyulması gerekli durumlar ve sayım günü yasakları, oluşturulan komisyonların teşkili, görevleri, sayımın bitiminin halka ne şekilde ilan edileceği gibi pek çok hususu içermekte olup sayımda görev alan bütün memurlar ile halkı uyarmak ve bilgilendirmek amaçlı tebliğ edilmiştir.

Yukarıda sayılan genel amaçlar doğrultusunda yetkili kurumlarca yayımlanan talimatname ve tebligatlar ile içerdiği maddeler şunlardır:

1. 1. TAHRİRİ NÜFUS İCRA DAİRESİ'NİN ANKARA VİLAYETİ İÇİN TEBLİGATI

Tahriri Nüfus İcra Dairesi, Ankara ilinde 28 Ekim 1927 Nüfus Sayımı için hazırlamış olduğu ve sayım esnasında alınacak ihtiyati tedbirlerle sayım günü tahrirde görevli ihtiyat memurları da dahil olmak üzere bütün memurları kapsayıcı hükümlerin yer aldığı tebligat şöyledir:

Tahriri Nüfus İcra Dairesi Riyasetinden:

1. Kısım

- 1) Eskişehir’de ikamet edip de Bağlar’a ve Yenişehir’e ve Cebeci’ye tayin edilen memurlar sabah mıntıka-i tahririyelerine gitmek üzere Hakimiyet-i Milliye meydanında isbat-ı vücut edeceklerdir.
- 2) Bağlar’da ikamet edip de şehir veya diğer Bağlar’a tayin olunan memurlar da saat altı buçukta Bağlardaki otobüs durağında behemehal hazır bulunacaklardır.
- 3) Tahririn kifâyet-i hitamı kontrol memurları tarafından 1188 – 1189 – 1926 numaralara telefon edilecektir. Mıntıkaları yakın olan kontrolör bizzat gelip haber vereceklerdir.
- 4) Tahrir cetvelleri kontrolör tarafından badel tetkik hemen vilayette tahriri nüfus icra dairesine tevdi kılınacaktır.
- 5) Tam saat sekizde tahrire mübaşeret etmeyen memurları kontrolör yukarıda yazılan telefon numaralarına derhal haber vereceklerdir.
- 6) İhtiyat-ı tahrir ve kontrol memurları saat yedide Hükümet Konak’ında isbat-ı vücut edeceklerdir.

2. Kısım

- 1) 28 Teşrinievvel Cuma günü tahrir esnasında icra heyeti ve ihtiyat kontrol ve tahrir memurları vilayet salonunda bulunacaktır. Memurlar her hususta komisyonla temasta bulunabilecek ve tahririn hitamını vasıta ile bildireceklerdir. Telefon numarası 1188 ve 1189.
- 2) Ahval-i fevkalade (olağanüstü haller) nazar-ı dikkate alınarak o gün Ankara eczanesi açık bulundurulacak ve eczanede doktor Cevdet Bey ve kabile (ebe) Şaziye Hanım hazır bulunacaktır.
- 3) Saat sekizde bütün memurlar tahrire başlamış olacaklardır.
- 4) Tahrir memurları tarafından tahriri icra edilen haneler tahririn yapıldığı hakkında bırakılacak kartlar kontrol memurları tarafından görülecek ve muhakkak imza edilecektir.
- 5) Tahririn bed’ (başlangıç) tarihi olan sekize kadar yedlerine vesika verilecek olan yedi mevzi (yerel) gazete satabilecektir.
- 6) Tahririn hitamı beş top atılmak suretiyle halka ilan edilecektir¹⁵⁰.

Tebliğatta bütün tahrir memurlarının vazifelerine tam vaktinde gelmeleri konusunda uyarıcı hükümlerle birlikte olağanüstü durumlarda tahrir memurlarının komisyonla irtibat halinde olmaları istenmiştir.

Sayım günü sokağa çıkma yasağı olacağı için sağlık yönünden halkın acil ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla alınacak tedbirler karara bağlanmıştır.

1. 1. 1. Tahriri Nüfus İcra Dairesi’nin Halka, Tahrir ve Kontrol Memurlarına Hitaben Tebligatı

Tahriri Nüfus İcra Dairesi, sayımın yurt genelinde hatasız ve sükunet içinde yapılması amacıyla halka ve nüfus sayımında görev alacak sayım ve kontrol memurlarına yönelik bir bildiri yayınlamıştır.

Dairenin yayımladığı bildiri şöyledir:

Tahriri Nüfus İcra Dairesi tarafından yayınlanmış olan bu tebligatta halkı ve sayım memurlarını uyarıcı hükümlere yer vermiştir. Dört maddelik tebligat şöyledir:

¹⁵⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

Bervechi zir hususata (aşağıdaki hususlara) ahali-i muhteremenin (saygın halkın) ve tahrir ve kontrol memurlarının nazar-ı dikkatlerine celp olunur:

1) Tahriri nüfus günü sehven tahrir edilmeyenler derhal Hükümet Dairesi'nde Makam-ı Vilayet'e müracaatla kayıtlarını icra ettirmeleri lazımdır. Aksi takdirde tahriri nüfus kanununun mevad-ı mahsusası (özel maddeleri) mucibince tecziye edilecektir.

2) Tahrir ve kontrol memurları esna-i vazifede müşkülata maruz kaldıkları takdirde mıntikasının en yakın yerinden herhangi bir telefonla 1188 – 1189 numaralara derhal ihbar-ı kifayet edeceklerdir.

3) Tahrir ve kontrol memurlarının ikinci fıkrada muharrer vaziyet karşısında Tahriri İcra Heyeti'ne telefonla malumat verebilmeleri için müracaatları halinde hanelerinde telefon bulunan zevatın teshilat göstermeleri mercudur.

4) Bazı kontrol memurlarının tahrir memurlarına mıntikalarını göstermek için mensup oldukları devair-i rüesası tarafından müsaade edilmemekte olduğu anlaşılmıştır¹⁵¹.

Halktan herhangi bir nedenle sayılamayanların bu tebligat gereğince Hükümet Dairelerindeki Vilayet Makamına giderek bunu bildirip nüfus sayımına dahil edilmeleri istenmiş aksi takdirde cezaya uğrayacakları konusunda uyarılmıştır.

Ayrıca tahrir ve kontrol memurlarının görevlerini ifa ettikleri sırada herhangi bir zorlukla karşılaştıklarında bunu telefonla Tahrir İcra Heyeti'ne en yakın telefon ile bildirmeleri istenmiştir. Telefon bulunan evlerde hane sahibinin tahrir memuruna bu konuda kolaylık göstererek Tahrir İcra Heyeti'nin telefonlarını aramasına izin vermesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

1. 2. GENEL NÜFUS SAYIMI İCRASI HAKKINDA İSTANBUL VİLAYETİ MAKAMININ TEBLİGATI

İstanbul Makam-ı Vilayeti'nce yayınlanan bu tebligatla İstanbul halkını nüfus sayımı konusunda bilgilendirici genel hükümlerin ağırlık kazandığı İstanbul Vilayet Makamı'nın tebligatı şöyledir:

Vilayetin bu tebliğini okuyunuz ve tahrir günü ona göre hareket ediniz.

Makam-ı Vilayetten:

Teşrinievvel'in (Ekim) 28'inci Cuma günü Türkiye Cumhuriyeti'nin her tarafında yerli, ecnebi, daimi, misafir, küçük, büyük, kadın ve erkek her nüfus yazılacaktır. Binaenaleyh o gün umumi tahriri nüfus yani nüfus yazılması günüdür. O cuma günü İstanbul'da ve civarındaki köylerinde ve kazalarında ve limanlarında hülasa bütün İstanbul vilayeti dahilinde bulunanlar dahi yazılacağından herkesin bilmesi lazım olan şeyler aşağıda sayılmıştır:

1) Teşrinievvelin 28'inci Cuma günü (Tahririn hitamı altınca fıkrada söyleneceği vechile ilan edilinceye kadar) kimse bulunduğu yerden sokağa çıkmayacaktır.

¹⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

- 2) O gün saat sekizde her tarafta nüfus yazılmasına başlanacaktır.
- 3) Nüfus yazmak için tayin edilen tahrir memurları kendisinin memur edildiği hudut dahilinde bulunan her evi, her haneyi, her apartmanı, her dükkanı, her müesseseyi (Bankalar, büyük mağazalar, ibadethaneler) hülasa talimatname-i mahsusanın kendilerine ziyaret etmeyeceklerini tayin ettiği yerlerden maada içinde insan bulunabilen her binayı, her yeri ve limanda her nevi merakib-i bahriyeyi ziyaret edeceklerdir. Buralarda bulunan her nüfus kendini tahrir ettirmeye mecburdur.
- 4) Tahrir memurlarının soracakları sualler şunlardır:
- i. İsmi, babasının ismi ve aile ismi
 - ii. Kadın mı, erkek mi?
 - iii. Doğduğu tarih (Doğduğu tarihi bilmeyenler yaşlarını söyleyeceklerdir)
 - iv. Doğduğu yer (Ankara, İstanbul, Fransa, İtalya ... gibi)
 - v. Bekar mı, evli mi, dul mu, boşanmış mı, boşanmış mı (Hiç evlenmemişlere bekar, kocası veya karısı ölmüş olduğundan dolayı evli bulunmayanlara dul, karısıyla arasındaki nikah resmen bozulmuş olanlara boşanmış derler. Aralarındaki nikah resmen bozulmuş olanlara boşanmış derler. Aralarındaki nikah resmen bozulmuş olmamakla beraber birbirlerinden ayrı yaşamakta olanlar evli demektir.)
 - vi. Daimi ikâmetgah (Daimi surette oturduğu memleket yani o nüfusun mensup olduğu hane halkı ile birleşerek ikamet ettiği yerdir)
 - vii. Tabiiyeti (Türk, Almanya, Fransa gibi)
 - viii. Meslek veya sanat (Memuriyet, sanat, ticaret)
 - ix. Okumak biliyor mu? (Hangi lisanlarda okur olduğu yazılacaktır)¹⁵²
 - x. Din (Müslüman, Musevi, Hıristiyan olarak yazılacak ve Ortodoks veya Katolik ve Protestan, Gregoryen gibi mezhepler ilave edilecektir)
 - xi. Vücutça sakatlığı ve noksanı varsa nelerdir? (Körlük, topallık, sağırılık, dilsizlik gibi)
 - xii. Evvelce nüfusa kayıt edilmiş midir? Edilmiş ise nerede kayıt edilmiştir? (Kayıt edilmiş ise Ankara, Bursa, Eskişehir gibi. Kayıt edilmemiş ise kayıt edilmediği söylenir)
 - xiii. Yedinde nüfus tezkeresi veya hüviyet cüzdanı var mıdır? (Varsa var, yoksa yoktur. Ecnebi devlet tebasına pasaport veya ikamet tezkeresi bulunmayanlara ceza yoktur)
- 5) Tahrir memurlarının ziyaretinde hemen cevabına hazır bulunmak, soracakları yukarıdaki on dört suale çabuk çabuk cevap vermek, hülasa tahrir memurlarını bekleterek vaktin zayi olmasına meydan vermemek (Tahririn vaktiyle bitmesini mucib olacağı cihetle)
- Tahrir bitinceye kadar dışarıya çıkmaktan memnu bulunan halkın menfaati mukteza eder. Dükkanlarda ve fevkindeki odalarda yatanlar dahi böyle hareket etmelidirler.
- 6) Tahrir ameliyesinin bittiği İstanbul'un on yerinden bir anda atılacak üçer topla ilan edilecektir ve ancak o vakit halk bulunduğu yerlerden dışarı çıkabileceklerdir. Tahriri biten yerler halkı dahi bu suretle toplar atılmadan evvel dışarı çıkmayacaktır.
- 7) Tahrir günü vazife başında bulunmak için dışarı çıkabilecek olanlara daireleri tarafından verilecek defter üzerine ruhsatiye verilmiş olacaktır.
- 8) Ruhsatiye verilecek olanlardan aile reisi olanlara veya ikâmetgahında münferiden yaşayanlara birer de tahrir cetveli sureti verilecektir. Bunlar mezkur cetvelleri kendi ve ailesi efradı hakkındaki cetvelleri yazarak ve yazdırarak hanelerinde

¹⁵² 1927 Nüfus Sayımı'nda sadece okumak biliyor mu sorusu sorulmuş, yazmak biliyor mu sorusu sorulmamıştır. Okumak bildiğini söyleyenlerden herhangi bir kitap ya da gazeteden birkaç cümle yazı okuması istenmiştir. Bkz. Ratip Yüceuluğ; *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s. 7.

bırakacaklardır. Tahrir memurlarının o haneyi ziyaretinde mezkur cetvel, ailesi tarafından tahrir memuruna verilecek ve tahrir memuru da o cetveldeki cevapları yedindeki tahrir cetveline hemen orada geçirecektir.

İkâmetgahında münferiden yaşayanlar ise kendisi hakkındaki cevapları mezkur cetveli tahrir memuruna verebilecek bir kimseye mesela hane sahibine teslim ve ikâmetgahının ziyaretinde memura verilmesi çaresini temin edeceklerdir.

9) Tahrir vezai fiyle mükellef tutulanlarla bu hususta inzibat hizmetinde müstahdem bulunan polis vezait-i belediye memuru gibi nüfus ikâmetgahlarında aileleri tarafından tahrir memuruna yazdırılacaklardır.

10) Bir ailenin birlikte ikâmet eder efradından olup yedinci ve dokuzuncu maddelerde mezkur hususattan maada herhangi bir sebeple o gün o aile nezdinde bulunmayanlar dahi aile nezdinde bulunmaması esbab-ı izah edilerek tahrir edilecektir. Mesela aile efradından olup da hastaneye veya leyli bir mektepte veya sair belde ve memlekette bulunanlar bu vecihle tahrir ettirilecektir. Tahrir memuru bunların isimleri hizasına namevcut işareti vaz eder. Şu kadar ki böyle ailesi nezdinde bulunmayanlardan hapisane veya tevkifhanede bulunanlar ister bir gün için oralarda bulunuyor olsun ister ertesi günü çıkacak bulunsun ikâmetgahlarında tahrir edilenler bunlar buldukları hapisane veya tevkifhanede tahrir edileceklerdir.

11) Tahririn icra edildiği Cuma günü tahrir hizmetine tahsis edilen otomobil ve otobüslerden maada berri ve bahri alelumum vesait-i nakliye seyrüseferden men edilmiş bulunacaktır.

12) Yevmi mezkurda çarşı pazarda toplu ve mahallat arasında perakende halde olan hatta Cuma tatilinden müstesna bulunan bütün fırın ve lokantalarda dahil olduğu halde mağaza ve dükkanlar kapalı olacak ve sokaklarda seyyar satıcı bulunmayacaktır. Buna binaen gerek eşhas gerek mülki ve askeri, resmi ve hususi müessesat leyliyi mezkur Cuma günü için muhtaç bulunduğu yiyecek, içecek, ısıtacak, aydınlatacak bütün levazımını evvelden tedarik etmiş olacaktır.

Çocuklarla hastaların muhtaç buldukları süt ve yoğurt dahi evvelce tedarik edilmelidir. Bu tadad edilen ihtiyacatın Cuma günü tahririn hitamına kadar tedarik edilmesi imkanı yoktur.

13) Her polis karakol mevkiinde tabip ve kabile (ebe) ve merkez memurluklarında bunlardan maada dış tabibi bulundurulacak ve her karakol mevki hududu dahilinde bir eczane açık tutulacaktır. Herhangi ani bir sebeple tabip veya kabile veya dış tabibine ihtiyacı olanlar doğrudan doğruya sokakta bulunacak olan polis memurunu, sokakta polis bulunmadığı takdirde onun yerine bulunacak olan bekçi, asker, zabıta, belediye memuru gibi inzibata memur edilen kimse vesaitiyle onun yakınında bulunan polis memurunu haberdar edeceklerdir.

14) Bu yolda bir müracaat alacak olan polis memuru hemen dakika kaçırmaksızın karakola ihbar-ı kifayyetle talep edilen muaveneti temin edecektir. Davet edilen tabip ve kabile ve dış tabibine davet eden kimse ücret verecektir.

15) Davet edilen tabibin teklifi üzerine eczaneye müracaat mecburiyeti hasıl olduğunda o ihtiyaç sahibi polis refakatiyle karakol mıntıkası dahilinde açık bulunacak olan eczaneye isâl edilecek ve ilacını tedarik ettikten sonra yine polis refakatiyle hanesine iade olunacaktır.

16) Harik-i vukuda (yangında) tedabir-i muktezayı ittihaz edilmiş olacağından lüzumsuz yere sokaklara dökülerek muhalif-i kanun hareketinde bulunmaktan ictinab edilecektir.

17) Bu mezkurda tahrir hitamına kadar cenaze nakil ve defin olunamaz.

18) Evvelce nüfusa yazılmamış veya henüz ikamet tezkeresi almamış olanlar için ceza yoktur.

19) Balada zikir ve izah olunan lüzum veya memnuniyet hilafına hareket edenler

taraf-ı vilayetten hüküm olunan cezalarla cezalandırılırlar¹⁵³.

İstanbul Vilayet Makamı'nın bu tebligatında halktan belirtilen kurallara riayet etmeleri istenmiş, acil durumlarda alınan tedbirler bildirilerek olağanüstü durumlarda nasıl hareket edecekleri konusunda İstanbul halkı bilgilendirilmiştir.

Sayım günü sadece özel ruhsat alanların sokağa çıkmalarına izin verileceğinin belirtildiği tebligatta o gün sokağa çıkma yasağı uygulanacağından halkın mağdur olmaması için günlük temel ihtiyaçlarını bir gün önceden temin etmeleri hususuna da yer verilmiştir.

1. 3. İZMİR VALİLİĞİ'NİN SAYIM GÜNÜNE DAİR TEBLİGATI

Valiliklerce, halkın sayım gününde zorunlu olarak uyması gereken kurallar gazeteler aracılığı ile ve diğer bazı propaganda araçları vasıtasıyla halkımıza duyurulmuş, halkımızdan bu kurallara harfi harfine riayet etmesi istenmiştir. İzmir Valiliği tarafından tebliğ edilen ve dönemin bazı İzmir gazetelerinde sayımdan birkaç gün önce yayımlanarak İzmir halkına duyurulan emirler şunlardır:

- 1) 28 Ekim 1927 Cuma gününün yurdumuzda genel nüfus sayım günü olduğunu artık bilmeyen kalmamıştır. Şu son günlerde gazetelerde çıkan yazılardan da anlaşıldığına göre bundan amaç Türkiye sınırları içerisinde yaşayan kaç kişi olduğunu öğrenmektir. Bu sayı ne kadar doğru bir şekilde öğrenilirse memleketimizin yönetim makinesini de buna göre o kadar doğru kurup işletebiliriz.
- 2) Nüfus kayıtları için illerin hepsinde çalışılmış, birçok önlemler alınmıştır. Bütün şehir, kasaba ve köylerin sokakları parça parça yazılmış, her sokağa memurlar atanmıştır.
- 3) Sayım günü hükümetten izin kağıdı alanların dışında kimse sokağa çıkmayacaktır. Bu emre karşı çıkanlara gerekli ceza verilecektir.
- 4) Nüfus sayımı sabah saat sekizde başlayacaktır. Ne kadar süreceği belli değildir. Akşama kadar da devam edebilir. O gün hiçbir ulaşım aracı çalışmayacaktır. Bütün dükkanlar, fırınlar, lokantalar kapalı olacaktır. Bunun için yerli yabancı herkes gereksinimlerini bir iki gün önceden sağlamalıdır.
- 5) Tahrir memurlarına herkes yardım etmelidir.
- 6) Dükkan, mağaza, fabrika, yazıhane gibi yerlerde oturanlar, tahrir memurları tarafından kapıları çalındığı zaman işitmeleri ihtimali olabileceği için kapılarını cuma sabahı saat sekizden itibaren açık bulundurmalıdır.
- 7) Şimdiye kadar kendilerini yazdırmamış kimseler varsa ceza korkusuyla saklanmaları yanlış olur. Çünkü bu kişiler için hiçbir ceza yoktur. Esas kendilerini yazdırmayanlara ceza verilecektir.
- 8) Yangın yerlerinde, oyuk taşlar içinde, taş yığınları arasında, ağaç kovuklarında, mezarlıklarda, sokaklarda, şehir kenarlarında, köprü altlarında vs. gibi görünmeyen

¹⁵³ Cumhuriyet, 22 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

yerlerde yatanlar varsa bunlar görülmedikleri için yazılamayacak olursa bu gibi yerlerde o gün kendisine en yakın yerlerdeki evleri yazan memurlara başvurmalı ve kendilerini yazdırmalıdır.

9) Sayımın sona erdiği beş defa atılacak top ile ilan edilecektir. Herkes ancak bu toplar atıldıktan sonra dışarı çıkmakta serbest olacaktır¹⁵⁴.

İzmir Valiliği'nin yayınladığı tebligatta İzmir halkından sayım günü tahrir memurlarına kolaylık göstermeleri istenmiş ve sayımın sorunsuz yapılabilmesi için ne şekilde hareket edecekleri bildirilmiştir.

1. 4. SAYIMDA GÖREV ALACAK MEMURLARA MAHSUS MUFASSAL TALİMATNAMEYE GÖRE SAYIM MEMURLARININ GÖREVLERİ

Bu talimatname ile sayımda görev alacak memurların, sayım günü öncesindeki, sayım esnasındaki ve görevini bitirdikten sonraki yerine getirmek zorunda olduğu sorumlulukları belirtilmiştir.

1. maddeye göre, sayım memurları, genel nüfus sayımı günü, tayin edildikleri sayım bölgesindeki bütün binaları birer birer ziyaret ederek sayılan nüfusu tahrir cetvellerine kayıt ederek ve isimleri hizasına cetvelde talep edilen bilgiyi kaydedeceklerdir. Bu iş bittikten sonra her tahrir memuru aşağıda tarif olunan şekilde kaydettiği nüfusun yekununu da hesap edecektir.

2. maddeye göre her sayım memuruna genel nüfus sayımı gününden evvel kazalarda kaymakam, vilayetlerde vali tarafından aşağıdaki cetveller ve talimatname verilir:

1- Nüfus sayımı cetveli

2- Her sayım memurunun tayin edildiği mıntıkadaki binaların numaralarını havi (A) cetveli.

3- Sayım memurluğu görevini gösteren ayrıntılı talimatname

4- (H) markalı büyük zarf

Her sayım memuru bu cetvelleri tamamen teslim aldığına dair bir makbuz

¹⁵⁴ Sema Polat; *1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1994, s. 68-69.

verecektir.

3. maddeye göre her sayım memuru talimatname ve cetvelleri aldıktan sonra evvel emirde işbu talimatnameyi büyük bir titizlikle okuyacak ve ardından (A) cetvelini eline alarak tayin edildiği sayım bölgesini dolaşarak bölgenin hududunu, vaziyetini, binaların buldukları mahalleri görüp tanıyacaktır.

4. maddeye göre genel nüfus sayımı günü sabahı her sayım memuru elinde sayım cetveli ve binaları gösteren (A) cetveli olduğu halde saat 8'de bölgesinin 1 numaralı binası önüne gelecektir. Bu suretle işe başlayan her sayım memuru işbu talimatnamenin tarifine göre (A) cetvelindeki bütün binaları dolaşarak nüfusu elindeki sayım cetveline kaydedecektir.

5. maddeye göre bu suretle görevini tamamlayan her sayım memuru hanesine geri dönerken sayım cetveli ve kaydettiği nüfusun toplamını şu suretle hesap edecektir:

Evvela; bölgesindeki nüfustan o gün bizzat mevcut ve hazır bulunanların kadın ve erkek yekununu.

Ardından; esasen o bölgede sakin nüfustan olup da sayım günü herhangi bir sebeple Türkiye'nin başka bir şehir veya köyünde veya yabancı memleketlerde bulunanların kadın ve erkek yekunu.

Bu yekunların yani mevcut ve mevcut olmayan nüfusun kadın ve erkek miktarını saydıktan sonra bunları sayım cetvelinin sonunda gösterilen mahalle yazacaktır.

6. maddeye göre her sayım memuru bu görevi sayım gününün ertesi günü öğleye kadar bitirerek (A) cetveli ile tahrir cetvelini (H) markalı zarfa koyarak mensup olduğu kontrol memuruna teslim etmeye mecburdur.

7. maddeye göre kontrol memuruna veya gösterilecek başka bir makama teslimi gereken bu zarfı kapatmadan teslim etmek icap eder¹⁵⁵.

1927 Nüfus Sayımı, bütün ülkede aynı günde bitirilmesi gereken ve sayımın yapıldığı anda, o bölgede ikamet etsin ya da etmesin orada hazır bulunan herkesin

¹⁵⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 110.

orada sayılması; o bölgede ikamet ediyorken bir süreliğine başka bir şehre gidenler tespit edilse bile yazılmaması usulüne dayanıyordu.

Bu açıdan 5. maddede yer alan sayım günü ikamet ettiği bölgeyi geçici olarak terk eden kadın ve erkek nüfusun tespitinin yapılması ve bu kişilerin sayım cetvellerinde gösterilmesinin istenmesi ilginçtir.

1. 5. İSTANBUL VİLAYETİ MAKAMINCA MÜŞTEREK HAYAT SÜRDÜRÜLEN KURUMLARDA NÜFUSUN SAYILMASI HAKKINDA KURUM MÜDÜRLÜKLERİNE YAPILAN TEBLİGAT

Bu tebligat ile yatılı okul, öğrenci yurdu, yetimhane, hastane, huzurevi, askeri kışlalar, cezaevi gibi bir arada çok sayıda kişinin barındığı kurumlarda sayımın hatasız bir şekilde yapılabilmesi için bu gibi kurumların müdürlerine ya da komutanlarına sorumluluk verilmektedir.

Tebliğat şöyledir;

Müessesat Müdürlerinin Nazar-ı Dikkatine

Makam-ı Vilayetten:

Genel nüfus sayımı kanununa bağlı iki numaralı talimatnamenin otuzuncu maddesine göre, ortak hayat geçirilen hastanelerle, yatılı öğrencisi bulunan bütün okullar vb. kurumlarda sayım, bu kurumların müdürleri tarafından yapılacaktır. Bu kurumlarda barınan hiç kimsenin sayım harici kalmaması için yazılı olarak kurum müdürlüklerine gönderilen kanuni emre aykırı bir durumun gerçekleşmesine yer vermemek için Şehremaneti sınırları dahilinde, içinde ortak hayat geçirilen bu gibi kurumların müdürlerinin Ekim'in 28'inci Cuma gününe rastlayan gecesini ve sayımın yapılacağı cuma gününü barındıkları kurumlarında geçirecek olan nüfusun sayılarını sayım cetvellerine kaydedip Tahrir-i Nüfus-u İcra Başkanlığı'na bildirmeleri konusunda kendilerine tebligat yapılmıştı. Geçen zaman zarfında müracaat edenlerin miktarına bakılırsa daha birçok kurumun müracaatta bulunmamış oldukları anlaşılmaktadır. Hangi devletin tabiiyetinde olursa olsun bu idare ve kurumlardan henüz müracaat etmemiş olanların ilan tarihinden itibaren üç gün içinde gereken işlemleri yapıp, cetvelleri hazırlayarak Tahriri Nüfus İcra Başkanlığı'na

iletmeleri gerekliliği tebliğ ve ilan olunur¹⁵⁶.

Kurum müdürleri, görev yaptığı kurumda sayım günü kalacak olanları eksiksiz olarak sayıp, bu kişilerin sayım için istenen bilgilerini cetvellere kaydederek ilgili merciye bildirecektir.

Bu tebligatın amaçlarından biri de İstanbul ili sınırlarında görev yapacak olan sayım memurlarının iş yükünü hafifletmektir.

1. 5. 1. Tahrir Günü Tatili Mümkün Olmayan Kurumlarda Çalışmak Zorunda Olan Personele Ruhsat Verilmesi Hususunda Kurum Müdürlerine İstanbul Vilayet Makamı'ndan Yapılan Tebligat

Sayım günü resmi görevliler haricindeki herkes için sayım bitip top atılana kadar sokağa çıkma yasağı uygulanacağından işleri gereği sayım gününde çalışmak zorunda olanların sayım günü kolluk kuvvetleri tarafından tutuklanıp işlerine gitmeleri engellenmemesi için çalıştıkları kurum müdürlüklerinin bilgilendirmesine yönelik bir tebligattır.

Tebligat şöyledir;

Makam-ı Vilayetten:

Genel Nüfus Sayımı kanununa bağlı 2 numaralı talimatnamenin 39'uncu maddesinin açıklamasına göre sayımın yapılacağı 28 Ekim Cuma günü şimendifer, posta, telgraf, elektrik, telefon, su gibi şirketler ve tatil faaliyeti mümkün olmayan kurumların çalışanlarının sabah iş başında bulunmaları gerekeceği için tabi oldukları daire müdürlerinin müracaat etmesi üzerine zabıta tarafından belirtilen günde ikametgahını terk edebileceğine dair ve şahsa mahsus olmak üzere izin belgesi verilecektir. İstenmeyen durumlara yer vermemek için kurum müdürlerinin bu konuyu dikkate alarak izin belgesi verilmesine ihtiyaç gördükleri memur ve hademelerin isimlerini, görevlerini, mahalle, sokak, ev numaraları göstermek suretiyle ev adreslerini, kendilerinin aile reisi veya evlerinde yalnız yaşayan kimseler olup olmadıklarını düzenledikleri defterleri ya bizzat veya uygun görülen ve tayin edecekleri birer memur vasıtasıyla İstanbul vilayeti dairesinde Tahriri Nüfus Başkanlığı'na üç gün içinde müracaat etmeleri önemle tebliğ ve ilan olunur¹⁵⁷.

Bu tebligatla, hükümet tarafından kamu yararı düşünülerek, zaruri gereksinim görülen alanlarda kamu hizmetlerinin bir gün boyunca aksamaması ve yurt genelinde halkın bir takım sıkıntılara maruz kalınmaması amaçlanmıştır.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 8 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

1. 6. İSTANBUL VİLAYETİ NÜFUS SAYIMI KOMİSYONU'NUN 9 EKİM 1927 TARİHLİ TOPLANTISINDA KABUL EDİLEN KARARLAR

Komisyunun 9 Ekim günü gerçekleştirdiği toplantıda görüşülen konular ve alınan kararlar 10 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

Ali Tahriri Nüfus Komisyonu dün İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'in başkanlığında toplantı yapmıştır. Bu toplantıda transit geçecek olan gemilerin, limandan kömür ve su almadıkları durumda sayıma dahil tutulmalarına, kömür ve su alırlarsa tabi tutulmalarına karar verilmiş ve durum Dahiliye Vekaleti'nden İstanbul vilayetine bildirilmiştir. Dünkü toplantıda Dışişleri Delege Vekili Nizami Bey de hazır bulunmuş, sefaret ve konsoloshane memurlarının evlerinden görevlerine gidip gidemeyecekleri konusu görüşülmüş ve bu memurların listelerinin Dışişleri delegeleri vasıtasıyla gerekli yerlere verilmesine karar verilmiştir. Bu hafta içinde nüfus sayımı memurluğuna tayin edilenlere görevleri ve sayımda görevli oldukları bölgeleri tebliğ edilecektir. Sayım işi zorunlu vatan görevi olduğundan ücret verilmeyecektir. Misafir olanların sayımı buldukları bölgelerde yapılacaktır. İstisna vesikası olanlara birer cetvel verilecek ve bu kişiler kendilerine verilen cetvelleri doldurarak sayım memurlarına verilmek üzere hanelerinde bırakılacaklardır¹⁵⁸.

Toplantıda en çok dikkat çeken konu İstanbul Limanı'ndan transit olarak geçecek gemilerden limandan su ve kömür alacak olanların sayıma dahil edilerek tüm mürettebatının sayılması, kömür ve su almayacak olanların durdurulmayarak sayım dışı bırakılmasıdır.

Komisyunun diğer konularından biri olan sayım günü evlerinde olmayıp misafir olarak başka yerlerde bulunanların misafir oldukları evde sayılmaları "De Facto" usulünün bir gerekliliğiydi.

1. 7. TAHRİR VE KONTROL MEMURLARININ TAYİNİ

28 Ekim 1927 tarihli nüfus sayımı ile ilgili 'Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatname'nin 18. maddesinden başlayarak 30. maddeyi de kapsayan maddeleri

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

sayım ve kontrol memurlarının tayini, görev ve sorumlulukları ile ilgili açık hükümlerin yer aldığı maddeler oluşturmaktadır.

Bu maddeler şöyledir:

18. maddeye göre bir memleketin belirli bir gündeki nüfusunu sayabilmek için bunların isimleri ve vasıfları tırnak işareti içinde sayım cetvellerine yazılmaları icap eder. Nüfusu bu suretle cetvellere kaydedecek olanlara sayım memuru denir. Sayım memurlarının vazifesi sayım günü cetveller ile beraber nüfusun ikametgahlarına giderek onlardan sayım için istenen cevapları alarak cetvele kaydetmek, bunları saydıktan sonra cetvelleri kontrol memurlarına veya tayin edilecek makamlara ulaştırmaktan ibarettir.

19. maddeye göre sayım memurları vali veya kaymakamlar tarafından, o bölgedeki sayım bölgeleri sayısı nispetinde tayin edilirler. Ayrıca sayım günü herhangi bir sebeple vazife başına gelemeyecek olan memurların bölgeleri sayım dışı kalmaması için bir miktar da yedek sayım memuru ayrılarak el altında bulundurulur.

20. maddeye göre sayım memurları okuma yazma bilen kimseler arasından seçilecektir. Her bölge sayım memurunun mümkün mertebe o bölgeden seçilen veya o bölgeyi tanıyan kimselerden olmasına özen gösterilmelidir. Sayım memuru, memur olduğu bölgeyi ve meskun halkı tanıyacak olursa vazifesini daha başarılı olarak ifa eder.

Nüfus Sayımı kanununda belirtildiği üzere okuyup yazma bilen her şahıs tahrir memurluğu vazifesini kabul edip yerine getirmeye mecburdur.

Sayım memurluğu sorumluluğu, bütün devlet memurlarına, ordu mensuplarına, vilayet daimi encümeni azası ile vilayet ve belediyelerden maaş ve tahsisat alan memurlara, öğretmenlere ve lise öğrencilerine sorumluluk verilebilir.

21. maddeye göre hakimler, Sayım Kanunu'na göre sayım memurluğu yükümlülüğünden muaftırlar. Aynı zamanda kamuya yönelik hizmetlerle, ülkenin ekonomik hayatının sekteye uğramaması için şu görevliler sayım görevinden muaftırlar:

1- Heyet-i Vekile azası

2- Vekaletlerin müsteşar, genel müdürü ve müdürleri ve maarif eminleri

3- Vekaletlerin şifre memurları ve müfettişleri

4- Kolordu, fırka, alay kumandanları ve şube reisleri

5- Doktor ve eczacılar

6- Devlet veya şirket şimendiferleri ile posta, telgraf ve telefon, liman memur ve hademeleri

7- Belediyelerin genel hizmet memurları olan su, elektrik, itfaiye vb. görevlileri.

22. maddeye göre herhangi bir bölgede sayım memurluğu vasıflarına uygun yeterli sayıda kimse bulunamazsa bu gibi yerler için başka yerlerden sayım memuru göndermek icap eder.

23. maddeye göre bazı bölgelerde bir sayım memuruna birkaç köy verilse bile yine kafi miktarda sayım memuru bulunamaması ihtimali vardır. Bu durum, köylerin birbirinden pek uzak ve ulaşımın zor bulunduğu yerler için daha çok söz konusudur.

Bu takdirde bir sayım memuruna, mesafe nazarı itibara alınmaksızın duruma göre birçok köylerin nüfusu sayım işi verilir. Bu memur genel sayım gününden daha önce vazifeye başlayarak geçtiği köylerdeki nüfusun geçici bir cetvelini doldurur.

24. maddeye göre her ilçe ve il merkezinde sayım gününden bir ay önce sayım memurlarının isimlerini, sıra numaralarını ve memur edildikleri sayım bölgelerinin numarasını içeren bir liste hazırlamak lazımdır.

25. maddeye göre sayım memurlarının tayininde, görev verildiği sayım bölgelerinin numarasının bir tezkere ile kendilerine bildirilmesi gerekir. Kendilerine verilen görevlerin sabit bir vesikası olacak ve bu tezkere, il veya ilçenin resmi mührü ve imzası ile geçerli olacaktır.

26. maddeye göre bu tezkere ile birlikte her sayım memuruna:

1- Üst kısmında sayım memurunun ismi ile sayımını yapacağı bölgenin numarasını ve semtin ismini içeren bir sayım cetveli

2- Sayım memurlarına özel talimatnameden bir nüsha

3- Sayım bölgesindeki binaların cetveli (A cetveli) verilir.

27. maddeye göre vali ve kaymakamlar sayım ve kontrol memurlarına konferanslar vereceklerdir. Bu konferanslarda sayım ve kontrol memurlarına sayımın amacı anlatılacak ve uygulama aşamasını örneklerle pekiştirerek nüfusun sayım cetvellerine ne şekilde ve ne gibi haller dahilinde kaydedecekleri öğretilenektir.

28. maddeye göre Nüfus Sayımı Kanunu'nun 3'üncü maddesinde yazılı kimseler arasından sayım memurlarına yardım ve nezaret üzere kontrol memurları tayin edilecektir. Şehirlerde ve muntaka adedi fazla olan mahallerde dört sayım memuru için bir kontrol memuru tayin edilir. Köyler için kontrol memuru tayini mecburi değildir. Sayım memurlarına verilecek konferanslara kontrol memurları da katılacaklardır. Kontrol memurlarının görevleri arasında şunlar da vardır:

1- Sayım gününden birkaç gün önce sayım memurlarına sayım bölgelerini sınırlarıyla birlikte göstermek.

2- Sayım günü sabahı kendisine bağlı sayım memurlarının görevlerinin başında olup olmadıklarını kontrol ederek, olmayanlar varsa vali veya kaymakama ihbar etmek.

3- Sayım memurlarının sayım bölgelerini muntazaman dolaşp her meskeni ziyaret edip etmediklerini kontrol ederek ve gerektiğinde onlara yardımcı olmak..

4- Sayım bitince sayım cetvellerini sayım memurlarından toplayarak kontrol etmek ve vali veya kaymakama teslim etmek.

29. maddeye göre sayım ve kontrol memurluğu görevini ifa edenler ücret almazlar. Fakat kendi ikametgahları olan belde dışındaki sayım memurluğuna gidenler bunun için yol ücreti alacaklardır.

30. maddeye göre her il veya ilçe merkezinde sayım bölgelerinin numaraları ile sayım memurlarının ve kontrol memurlarının isimlerini içeren birer cetvel hazırlanacaktır. Bu cetvel iki nüsha olacak, bir tanesi il merkezi veya ilçe ile ona doğrudan doğruya bağlı köylerin, diğeri de kalan köylerin sayım bölgelerini içerecektir ¹⁵⁹.

¹⁵⁹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 103-104-105.

Talimatnamede sayım memurluğunun kısa bir tanımı yapılarak nitelikleri, kimler tarafından seçilecekleri, görevleri, verilecek olan eğitimler ve sayım memuru eksikliği çekilen bölgelerde ne gibi önlemler alınacağı anlatılmıştır.

Hizmetlerin aksamaması için başta hakimler olmak üzere bir takım üst düzey memurların bu görevden muaf tutuldukları, bu görevlerdeki memurlar hariç diğer bütün memurlara ve öğrencilere sayımda görev verilebileceğinden ve görev verilen kişilerin bu görevi kabul ederek yerine getirmek zorunda oldukları anlatılmaktadır.

Talimatnamede ayrıca sayım memurlarına yardımcı olmak üzere kontrol memurlarının sayımda görev alacağı ve şehirlerde dört sayım memuruna bir kontrol memurunun düşeceği, sayım ve kontrol memurlarına yaptıkları görev için herhangi bir ücret ödenmeyeceği ve kontrol memurlarının görevlerinin anlatıldığı bilgiler yer almaktadır.

1. 8. SAYIM CETVELLERİNE YAZILMASI GEREKEN NÜFUS

28 Ekim 1927 tarihli nüfus sayımı ile ilgili ‘Tahrir Memurlarına Mahsus Mufassal Talimatname’nin 12. maddesinden başlayarak 14. maddeyi de kapsayan maddeleri sayım ve kontrol memurlarının tayini ile ilgili maddeler oluşturmaktadır.

Bu üç madde ile sayım memurlarının, sayım gününde kimleri sayım cetvellerine kaydedeceği ve kimleri kaydetmeyeceğini açıklık getirmeye yöneliktir.

Bu maddeler şöyledir:

12. maddeye göre sayım cetveli, her sayım memurunun sayım bölgesindeki nüfusu ve bu nüfusa ait olarak cetvelin bazı sütunlarındaki bilgiyi içerecektir. Sayım memuru sayım bölgesi dahilindeki binaları ziyaret ederek buralardaki nüfusu sayım cetveline kayıt eder. Sayım cetvellerine iki sınıf nüfus kayıt edilir.

Birincisi: Sayım günü, sayım bölgesinde mevcut olan herkestir. Sayım günü, misafirlikte, otel odasında, handa, yerli ve yabancı herkes sayılacaktır.

İkincisi: Sayım günü herhangi bir nedenle ikametgahını geçici olarak terkedip başka bir şehirde ya da yurt dışında bulunanlar, sayım cetveline kayıt edilirler. Ancak isimlerinin sonuna “mevcut değil” yazılıp altı çizilir. Sayım günü, askerde, hastanede, yatılı okulda, yolculukta olanlar da buna dahildir.

13. maddeye göre hapisane ve tutukevinde bulunanlar ister bir gün için hapisanede bulunsun, ister ertesi günü tahliye edilecek olsun kesinlikle kaydolunmazlar. Bunlar buldukları hapisanelerde ayrıca sayılacaklardır.

14. maddeye göre bir ailenin evlenmiş kızı veya oğlu ayrı bir ev teşkil etmiş ise o aileye mensup diye anası ve babasının aile fertleri arasında kayıt yapılamaz. Bu gibiler artık fiilen yaşadıkları yerlerde kayıt olunurlar. Mevcut değil tabiri halen o aile ile ortak hayat geçirmekte iken geçici bir sebeple yaşadığı şehir veya köyden başka bir yerde geçici olarak bulunanlara aittir.¹⁶⁰

Talimatnamenin ilgili hükümlerinde sayım cetvellerine kimlerin kaydedilip kimlerin kaydedilmeyeceği bilgisi yer almaktadır.

1. 8. 1. Tahrir Cetvellerine Yazılması Gereken Bilgiler

28 Teşrinievvel 1927 tarihli nüfus sayımı ile ilgili ‘Tahrir Memurlarına Mahsus Mufassal Talimatname’nin 15. maddesinden başlayarak 20. maddeyi de kapsayan maddeleri sayım ve kontrol memurlarının tayini ile ilgili maddeler oluşturmaktadır.

Bu maddeler şunları ihtiva etmektedir:

15. maddeye göre sayım cetveli, sayımı yapılan her şahsın ismi hizasında cetvelde gösterilen bilgileri ihtiva edecektir. Cetvele bu bilgiyi yazarken dikkat edilecek noktalar şunlardır:

16. maddeye göre cetveli mutlak mürekkep veya boyalı kalemle yazmaya lüzum yoktur. Renkli kurşun kalem ile dahi yazılabilir. Yazılar okunaklı olacaktır. Yazılan cetvelleri sonradan temize çekmeye de gerek yoktur. Keza önce başka bir kağıda müsvedde yapılarak sonra cetvele nakledilmesi doğru değildir. Çünkü temize çekerken birçok yanlışlıklar olabilir.

17. maddeye göre her sütunda tekrarlanan aynı cevaplar için (=) eşittir işareti konulmayacaktır. Cetvele yazılacak bütün bilgi tekrarlanırsa dahi yine aynen yazılmalıdır.

18. maddeye göre her hane halkını yazdıktan sonra cetvelde boş bir satır

¹⁶⁰ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 111-112.

bırakmak, sonra diğer hane halkını yazmak lazımdır. Bu suretle her memleketteki hane halkı sayısı anlaşılacaktır. Aynı binada oturanların aile kabul edilmesi için aralarında aile bağı olması şart değildir. Hane halkından ayrılmış olan aile fertleri artık o hane halkından sayılmazlarken aile bağı olmasa da aileyle birlikte yaşayan hizmetçiler o aileden sayılırlar.

19. maddeye göre sayım cetvelinde 16 sütun vardır. Bu sütunlara yazılacak cevapları almak için sayılan şahsın hüviyet cüzdanı, ecnebi ise pasaportu talep edilir. Eğer o şahsın kimlik ya da pasaportu sayım cetveline yazılacak cevaplar bu vesikadaki bilgiye göre yazılır. İstenen bilgilerin bir kısmı, bu kimliklerde mevcut değildir. Bunlar, - mesela; okuyup, yazma, sakatlık gibi – şahsın ifadesine göre yazılır. Eğer sayılan şahıs kimliğini kaybetmiş veya hiç yok ise bütün cevaplar ifadesine göre doldurulur.

20. maddeye göre cevapları yanlış doldurmamak için her bir sütuna ait bilgiyi aşağıdaki izahata göre yazmak lazımdır.

Birinci sütuna sayım memuru, sayılan şahsın oturduğu binanın numarasını yazacaktır. Yalnız birinci şahsın ismi hizasına numarayı yazmak yeterlidir.

Ziyaret edilen yer, ev olduğu halde gayri meskun ise numarasının hizasına - gayri meskun hane- diye işaret edilir. Eğer bina, içinde hiç insan yatmayan dükkan, cami vb. gibi bir bina ise -gayri meskun cami, fabrika vb. diye işaret edilir.

İkinci sütuna sayılan şahsın evvela aile ismi yani lakap ve şöhreti, ardından babasının ve kendisinin ismi yazılacaktır. Evli kadınların aile ismi basının şöhretine göre değil kocasının aile ismine göre yazılır.

Üçüncü sütuna sayılan şahsın cinsiyeti yazılacaktır.

Dördüncü sütuna sayılan şahsın doğduğu tarih yazılacaktır. Hüviyeti varsa hüviyetteki doğum tarihi, hüviyeti yoksa ifadesine göre yazılır. Eğer o şahıs doğum tarihini unutmuş ise ifadesine göre sadece yaşı yazılır. Eğer yaşını söylemezse sayım memuru görünüşüne göre yaşını tahmin ederek cetvele yazar. Doğum tarihi, yeni takvime göre hesap edilerek yazılması şart değildir. Rumi tarih de yazılabilir.

Beşinci sütuna sayılan şahsın doğduğu memleketin ismi yazılır. Köy ve mahalle isimlerini sıra ile yazmaya lüzum yoktur. Yalnız şehir ismi kafidir. Yabancı

ülkede doğmuşsa o ülkenin adı yazılır.

Altıncı sütuna sütuna sayılan kimsenin medeni hali yazılır. Kadın, erkek, büyük, küçük her fert medeni hali itibarı ile aşağıdaki dört gruptan birisine dahil edilir:

1- Hiç evlenmemiş yani başından nikah geçmemiş erkeğe bekar veya ergen derler. Hiç evlenmemiş yani başından nikah geçmemiş kadına bakire derler.

2- Tahriri nüfus yapıldığı anda evli bulunan kadın ve erkeğe evli denir.

3- Karısı ölmüş olan erkeğe ya da kocası ölmüş olan kadına dul denir. Bunlar dul kaldıktan sonra evlenmiş iseler tabii yine evli diye yazılırlar.

4- Karısını boşanmış olan ve halen evli bulunmayan erkeğe boşanmış derler. Kocasından boşanmış ve bir daha kocaya gitmemiş olan kadına boşanmış derler.

Yedinci sütuna ana dili yazılır. Ana dilden maksat, o kimsenin hanesinde çoluk çocuğu ile konuştuğu dildir.

Sekizinci sütuna sayılan şahsın daimi ikametgahı hangi şehir veya köy ise oranın ismi bu sütuna yazılacaktır. Daimi ikametgahtan maksat, bir şahsın ailesi ile veya mensup olduğu hane halkı ile ikamet ettiği ve yerleştiği yerdir.

Tam adres yazmak yerine sadece şehir adı yazılmalıdır.

Dokuzuncu sütuna sayılan şahıs hangi devletin tebaası ise o devletin ismi yazılır. Mesela; Türkiye, Fransa gibi.

Onuncu sütuna sayılan şahsın sanatı, mesleği, bir sanat veya mesleği yoksa vaziyeti yazılır.

Eğer tahrir edilen şahıs bir sanat sahibi olmayıp da hükümet hizmetinde ise devlet memuru, belediye hizmetinde ise belediye memuru denir.

Ne sıfatı ve ne de memuriyeti olmayan kimseler için mütekait memur, mütekait zabıt, mülk sahibi, akar sahibi gibi içtimai bir vaziyetleri varsa o yazılır. Eğer hiçbir sanat ve vaziyeti yoksa bu gibiler ve çocuklar için “yoktur” işareti verilir.

On birinci sütuna sayılan şahıs matbu bir yazıyı “evet” okuyamıyorsa “hayır” yazılır. Okumak bilip bilmediğinden şüphe edilen kimselere, sayım cetvelinin bir tarafını göstererek okutmak gerekir.

On ikinci sütuna tahrir edilen Şahsın mensup olduğu din yazılır. Mesela; Müslüman, Hıristiyan, Musevi gibi. Yalnız Hıristiyanlar için mezhep de ilave edilecektir. Mesela; Ortodoks, Katolik, Protestan gibi.

On nc sütuna tahrir edilen Şahsın vücudunda mühim bir sakatlığı varsa o yazılır. Mesela; körlük, topallık, sağırlık, dilsizlik, kamburluk, olaklık, ktrmlk gibi. nemsiz vücut arızaları yazılmaz.

On dördüncü sütuna tahrir edilen Şahıs önceden nüfusa kaydedilmiş ise kaydedildiği yerin ismi yazılır. KaydolmamıŐ ise “kaydedilmemiŐtir” yazılır.

On beşinci sütuna sayılan Şahsın hüviyet cüzdanı varsa “vardır” yoksa “yoktur” kelimesi yazılır¹⁶¹.

Bu on beş soruya mümkün olduğu kadar hızlı bir Şekilde ve doğru cevapların verilmesi, 1927 Türkiye’inde temelleri henüz yeni yeni atılmaya başlanan istatistik çalıŐmalarından yeterli randımanın alınmasında büyük öneme sahip olduğu söylenebilir.

Bu sebepten dolayı sayımdan aylar öncesinden beri başlatılan propaganda faaliyetlerine büyük bir önem ve hız verilmişti. Halka sayımın faydaları anlatılıp, sayım gününde yapması gerekenler ayrıntılarıyla ve defeatle anlatılmıştır.

1. 8. 2. Tahrir Cetvellerine Kaydedilmesi Gereken Şahıslar

28 Ekim 1927 tarihli nüfus sayımı ile ilgili ‘Tahrir Memurlarına Mahsus Mufassal Talimatname’nin 34. maddesinden başlayarak 36. maddeyi de kapsayan maddeleri sayım ve kontrol memurlarının tayini ile ilgili maddeler oluŐurmaktadır.

Bu üç maddede ağırlıklı olarak sayım günü evlerinde bulunmayan ya da yolculukta olanların sayımına ilişkin alınan önlemler yer almaktadır.

Bu maddeler Őyledir:

34. maddeye göre sayım günü sınırlarımız içerisinde bulunan yerli ve yabancı herkes kanuni emir gereği ister evinde olsun ister evinin dışında herhangi bir yerde olsun sayım cetvellerine kaydı yapılacaktır.

Sayım günü görevleri icabı sokakta olan polisler, sayım memurları, emre

¹⁶¹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 112-113-114.

muhalif olarak tarlalarına gidenler dahi sayım cetveline kayıt edileceklerdir.

35. maddeye göre sayım cetvellerinde isimleri yazılı olanlar genellikle ev ya da otel gibi bir adrese tabi bina içerisindedirler. Fakat, sayım gününden önceki geceyi bir adrese tabi olmayan çadır, baraka, ağaç kovuğu, vagon, tren, vapur gibi yerlerde hatta açık arazide geçiren kişiler de bulunabilir. Bunların da sayıma dahil olmaları lazımdır.

Sayım gününden önceki geceyi bir trende geçirmiş olan yolcuların sayımı, o trenin sayım günü sabahı saat altıdan sonra ulaşacağı ilk istasyonda yapılacaktır. Bu yüzden sayım günü saat altıdan sonra tren uğrağı olan yerlerin vali veya kaymakamları bu trenler için ayrıca bir sayım memuru görevlendirecek ve yolcuların sayımı yapılacaktır.

Aynı geceyi bir gemide geçirmiş olan kimselere gelince: Bunlar sayım günü varacakları ilk limanda, vapurdan çıkmadan önce sayımları yapılır. Bunun için de o limanın bağlı olduğu ilçe veya ilde ihtiyaca göre bu iş için bir veya birden çok sayım memuru görevlendirilecektir.

Göçebe ve aşiretlerin yani belli bir evleri olmayan; eşya ve sürüleri ile sürekli yer değiştiren kimselerin sayımı için ayrıca tedbirler alınacaktır.

36. maddeye göre her sayım bölgesinde, evi orada olsun ya da olmasın sayım günü orada hazır bulunan herkes sayım cetvellerine kaydedilir. İkametleri orada olup kendisi o anda orada olmayan kişiler cetvele kaydedilir ve isimleri hizasına mevcut değil ibaresi konur¹⁶².

Bu maddelerde yolcuların sayımı için alınan önlemlerin yeterli olduğu görülmektedir ancak herhangi bir evi ve adresi olmayan; sokakta, parkta, ağaç kovuğunda, mağarada yaşayan kişiler için herhangi bir tedbir alınmadığından böyle yaşayan kişilerin birçoğunun sayım dışı kaldığı söylenebilir.

Göçebe nüfus için ayrıca tedbirlerin alınacağı kararı 1927 yılında Türkiye genelinde azımsanmayacak sayıda göçebe nüfusun yaşadığını göstermektedir.

¹⁶² İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 106.

1. 9. SAYIM BÖLGELERİNİN GÖSTERİLDİĞİ CETVELLER

Sayımda görev alacak her sayım memuru ve görevlendirileceği sayım bölgelerini gösteren cetvelleri, “Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatname”nin 40. maddesi gereğince hazırlanmıştır. Bu cetveller iki kısma ayrılmış olup, birinci cetvel üç sütundan, ikinci cetvel ise beş sütundan ibarettir. Yukarıda adı geçen talimatnamenin 40. maddesi şu bilgileri ihtiva etmektedir:

Her ilçe ve her il merkezi sayım bölgelerini gösteren iki farklı cetvel tertip edilecektir. Bu cetvellerden birisi üç sütundan ibaret olacaktır. Bu sütunlara aşağıdaki bilgiler yazılacaktır:

i. Birinci cetvelin;

Birinci sütununa: Sayım bölgesinin sıra numarası,

İkinci sütuna: Sayım memurunun isim ve hüviyeti,

Üçüncü sütuna: Sayım cetvelinin sayım memuru tarafından doldurulduğunu ve bağlı olduğu kontrol memuru tarafından teslim edildiğini gösterir bir işaret.

ii. İkinci cetvel aşağıdaki bilgileri içeren beş sütunu ihtiva edecektir;

Birinci sütuna: Sayım bölgesinin sıra numarası,

İkinci sütuna: Sayım memurunun isim ve hüviyeti,

Üçüncü, dördüncü ve beşinci sütunlara: Sayılan nüfustan sayım günü hazır bulunanların kadın ve erkek miktarı ile her ikisinin yekunu¹⁶³.

Bu cetvellerden, sayımın sağlıklı sonuçlandırılması ve istatistik çalışmaları için faydalanılacaktır. Bu açıdan çok büyük önem arz etmektedir.

1. 10. TAHRİR MEMURLARININ TAHRİR GÜNÜ İCRA EDECEKLERİ GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatnamenin 41. maddeden başlayarak 45. maddeyi de kapsayan maddeleri, tahrir memurlarının sayım esnasında görev ve sorumlulukları ile hangi hallerde cezai müeyyidelerin uygulanacağı ile ilgilidir.

¹⁶³ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 107.

Bu maddeler şunları ihtiva etmektedir:

41. maddeye göre bundan önceki bölümlerde detaylarıyla birlikte anlatılan tedbirlerin uygulanması durumunda sayım ve kontrol memurları cetvelleri sayım gününde sorunsuz olarak doldurabilirler. Cetvellerin ne şekilde doldurulacağı özel talimatnamelerde ayrıntılı olarak yer alacaktır.

Sayım günü sabahı kontrol memurları görevlerine gelmeyen sayım memurları olursa durumu kaymakam veya valiye bildirmelidir. Kaymakam ya da vali, bu durumda ihtiyat memurlarından birini görevine gelmeyen sayım memurunun yerine görevlendirir.

42. maddeye göre sayım memurları sayım bittikten sonra elindeki cetvellerde mevcut olan, olmayan kadın ve erkek nüfusun toplamını yaparak cetvelleri kontrol memurlarına teslim etmelidir. Kontrol memurları da teslim aldıkları bu cetvelleri dikkatli bir şekilde inceleyerek doğruluğunu kontrol ettikten sonra vali veya kaymakama bu cetvelleri teslim eder.

Cetveller sayımdan sonraki gün öğle vaktine kadar merkeze ulaştırılmış olmalıdır. Süre bitimine kadar sayım cetvellerini ulaştırmayan mıntıklar bulunması

Halinde o mıntıkaya kolluk kuvvetleri gönderilmelidir. Sayımın yapılmadığı sayım bölgesi belirlenirse o bölgede en kısa sürede sayımın yapılması gerekmektedir.

43. maddeye göre geçerli bir nedenleri olmaksızın verilen sürenin bitimine kadar cetvellerini teslim etmeyen sayım ve kontrol memurları, kanunun öngördüğü şekilde cezalandırılırlar.

44. maddeye göre sayım memurları, sayıma aykırı hareketlerde bulunan, işini güçleştiren kişiler hakkında rapor tutarlar ve bu kişiler nüfus kanununa aykırı hareket etme suçundan cezalandırılırlar. Saklanan veya sorulara cevap vermeyen kişiler olursa jandarma yardımı ile bu kişiler sayılmalıdırlar.

45. maddeye göre sayım günü, sayım dışı kalmamak için her ne sebeple olursa olsun sayılamamış kişilerin en kısa sürede yetkili birimlere giderek kendisini.

Yetkili birimler böyle kişileri kendi sayım bölgelerinin cetvellerine

kaydederler ve genel toplamı düzeltirler¹⁶⁴.

Özellikle evsiz ve kimsesiz kişilerin sayımlarının yapılamaması ihtimali daha yüksek olduğundan böyle kişiler eğer sayılmamışlarsa en yakın hükümet yetkilisine başvurarak kendisini sayım cetvellerine yazdırmalıdır.

1. 11. SAYIM GÜNÜ SAYIMDA GÖREV ALAN MEMURLARIN ZİYARET ETMELERİ GEREKEN YERLER

Sayım günü herhangi bir aksaklığın oluşmaması, ziyaret etmesi gerekirken edilmeyen ve içinde insanların barındığı herhangi bir yapının atlanmaması, ziyaret edilmemesi gerekirken ziyaret edilerek boşa vakit harcanmaması için sayımda görev alan memurların ziyaret edecekleri yerler “Tahrir Memurlarına Mahsus Mufassal Talimatname”nin 9, 10 ve 11. maddeleri kapsamında düzenlenerek olası hataların önlenmesi amaçlanmıştır. Bu maddeler şunları ihtiva etmektedir:

9. maddeye göre sayım memurları, kendilerine verilen ve içerisinde ziyaret etmeleri gereken evlerin yazılı bulunduğu -A- cetvellerinde yazılı bulunan adresleri ziyaret etmek ve burada bulunan herkesi cetvellere kaydetmekle yükümlüdür.

A cetvelinde yazılı olduğu halde sayım memurunun ziyaret etmemesi gereken yerler aşağıda belirtilmiştir.

Sayım memuru A cetvelinde yazılı bulunmasa da sayım esnasında rastladığı, çadır, kulübe, içerisinde insan yaşayan vagon, mağara, ağaç kovuğu gibi yerlere rastlarsa burada da sayım yapacak ve bir önceki evin numarasını sonuna mükerrer yazmak suretiyle buraya verecektir.

10. maddeye göre sayım bölgesi içerisinde ve A cetvelinde gösterilip de, sayımı hükümet tarafından yapılacağından sayım memurunun ziyaret etmeyeceği binalar şunlardır:

Kışlalar, jandarma koğuşları, mülki, askeri, hastaneler, hapisane ve tutukevleri, yatılı okullar, yabancı devletlerin elçilik ve büyükelçilik binaları.

11. maddeye göre konsoloshaneler, sayım memurları tarafından ziyaret

¹⁶⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 108.

edilerek içerisindeki nüfus cetvellerine kaydedilecektir¹⁶⁵.

Sayımın hükümet tarafından yapılacağı kurumlarda, sayımın kurum müdürlükleri tarafından yapılması, hem kurum müdürünün o binada kalanları tanınması açısından hem de sayım memurunun daha az zaman ve efor kaybetmesine olanak vereceği için daha sağlıklı bir sonuç alınmasını sağlayacaktır.

2. NÜFUS SAYIMININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Ekim ayının sonlarına kadar Türkiye genelinde nüfus sayımı için yapılan bütün hazırlıklar sona ermiş, 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927 Cuma günü¹⁶⁶ sabahın erken saatlerinde de nüfus sayımında görevli memurlar aracılığıyla Türkiye'nin en ücra yerlerine kadar her mıntikasında yaşayan nüfusun sayımı aşamasına geçilmişti. Sayımın mümkün olduğunca hatasız, hızlı bir şekilde, özellikle bir sonraki güne sarkmadan aynı gün içerisinde tüm Türkiye'deki herkesin sayılarak, sorunsuz bir şekilde bitirilmesi hedeflenmişti.

Nüfus sayımına dair bilgiler Hakimiyet-i Milliye gazetesi şu şekilde yer almıştır:

İcra Heyeti, bazı kontrol ve sayım memurlarının sayım gününe az bir zaman kalmasına rağmen birbirlerini bulamadıkları haberini almıştır. Daha önce sayım bölgelerini bulamadıklarından ötürü bu kişilerin mazereti geçerli bulunmuş ve İcra Heyeti tarafından sayım gününe dair ve sayımda görevli kişilerle, halkın görevlerinin tespit edildiği bir yazı yayınlamıştır.

Yazıya göre 27 Ekim Cuma günü sabahı İcra Heyeti vilayet salonunda sayımda görevli herkes toplanacak ve saat altıda görevlileri sayım bölgelerine götürecek olan araçlar Hükümet-i Milliye Meydanı'nda hazır bulunacaklardır. Araçlarına binen memurlar saat sekizde görevlerine başlamış olacaklardır. Sayım memurları gerekli gördükleri durumda ve sayım bitiminde İcra Heyeti'ni telefonla haberdar edeceklerdir¹⁶⁷.

Sayımda görevli bütün memurlar vilayet salonunda hazır bulunuyorlardı.

¹⁶⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 111.

¹⁶⁶ Sayımın yapıldığı 1927 yılında cuma günleri resmi tatil günü olduğu için sayım cuma günü yapılmıştır.

¹⁶⁷ Hakimiyet-i Milliye, 26 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

Görev dağılımı yapıldı.. Vali vekili, müracaatları kabul ve idare ediyor, İcra Heyeti sayım işleri için hazırlıklar yapıyor ve icra heyetinin yanındaki odada da sayım memurlarının cetvelleri teslim ediliyordu.¹⁶⁸

Hükümetçe tahsis edilen otobüsler ve diğer ulaşım araçları şehrin uzak semtlerinde ikamet eden tahrir memurlarını sabahın çok erken saatlerinden itibaren buldukları yerden alıp onları belli bir merkeze getirip oradan da tayin edildikleri mıntıklarına bırakıyor, bu suretle de bütün memurların tayin edilen saate kadar görevlerine başlamaları sağlanıyordu.

“Gerek kontrol ve gerek tahrir memurları kollarında bir alamet bulunduracaklardır. Kontrol memurlarının alametleri kırmızı ve tahrir memurlarının da beyaz kurdele olarak tespit edilmiştir”¹⁶⁹.

Görevleri bölgesindeki nüfusu tespit ederek elindeki cetvellere kaydetmek olan sayım memurları ile görevleri sayım memurlarının yapması muhtemel hataları düzeltmek olan kontrol memurlarının tanınmaları için görevlerine göre kollarına beyaz ve kırmızı renklerde kurdeleler takılması zorunluluğu vardı.

Nüfus sayımında görev alan sayım ve kontrol memurları yaptıkları iş için herhangi bir ücret almamakta birlikte, yol giderleri için ödenek ayrılmıştı. Bu ödenek yeterli olmadığından birçok yerde kendi bölgesinde görev yapacak memur bulunması yoluna gidilmiş; bu da sayım ve kontrol memurlarının, kendilerine gönderilen yönetmelikleri okuyup anlayamayacak derecede eğitim seviyesinin çok düşük olduğu kişiler arasından seçilmesi zorunluluğuna yol açmıştır¹⁷⁰.

Bilindiği gibi Ankara Belediye sınırları içerisinde yerleşim çok dağınık bir şekildedir. Sabah altıda Hakimiyet-i Milliye Meydanı’nda hazır olan araçlar sekiz yüz sayım bölgesine ayrılan ilimizde sayımda görev alanları bölgelerine ulaştırmak için hazır bulunacaklardır. Bu araçlarda resmi görevlerini belirten tabelalar asılı bulunacaktır¹⁷¹.

Bütün sayım memurları bölgelerine ulaştırılınca İcra Heyeti vilayet makamına gitti. Saat yedide makama ulaştıklarında Ankara Vali Vekili Sezai Bey

¹⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹⁶⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

¹⁷⁰ Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 5.

¹⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

makamında hazır bulunuyordu. Artık sokaklarda hiç kimse kalmamıştı¹⁷².

Bölgelerine ulaşan sayım memurları, saat sekizden itibaren daha önceden numaralanan evleri kapı kapı dolaşarak görevlerini yapmaya başladılar. Aile reislerinden ev nüfusunu ve bu nüfus hakkında gerekli bilgileri sormak ve ellerindeki cetvellere kaydetmek suretiyle işlerini yapıyorlardı. Sayım öncesi yapılan bilgilendirme çalışmaları sayesinde halkın çoğu hazırlıklı bulunuyordu¹⁷³.

Sayım da hedeflenen amaçlardan biri de sayımın bütün Türkiye genelinde sayımın aynı gün bitirilmesi ve halkın sayım memurlarına gerekli kolaylığı gösterip işlerin mümkün olduğunca çabuk bitirilmesi idi. Bunun için önceden her eve dağıtılan nüfus sayım cetvelleri dağıtılarak, bu cetvelleri okuma yazma biliyorsa ev reisinin, bilmiyorsa da bilen herhangi bir kişinin doldurması istenmişti. Böylelikle hem sayım memurlarının iş yoğunluğu azalmış ve hem de sayım işleminin daha kısa sürede bitirilmesi sağlanmıştı.

Sayım günü halk evlerine kapanmış, sabahın ilk saatlerinden itibaren sayım memurlarının kendilerini sayım cetvellerine kaydetmeleri için evlerini ziyaret etmelerini büyük bir heyecan ve merakla bekliyorlardı. Hane sahipleri genel olarak sayım memurlarına ellerinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışıyorlardı.

Halkın bu heyecanı, memurlara olan yardım ve ilgisi 29 Ekim 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde özetle şu bilgiler yer alıyordu:

Saat tam sekizde sayım memurlarının kapıları çalmaya başlamasıyla sokaklarda küçük bir hareketlilik başladı. Bir baba aile bireylerini sayım cetveline yazdırıyor, yan komşusu önceden hazırladığı cetveli memura vermek üzere kapısının önünde bekliyordu. Sayım işine büyük ilgi gösteren halkımız sayım memurlarına vakit kaybettirmemek için görevlileri kapılarının önlerinde karşılıyordu. Bazı aileler pencerelerinden sokağı izliyor ve sayım memurları evlerine yaklaştığında ellerinden gelen kolaylığı göstererek ve sayım memurları gelmeden önce yapmaları gereken hazırlıklarını bitirmiş olarak milli görevlerini yerine getiriyorlardı. Şehrin hiçbir bölgesinde düzensizlik gözlemlenmiyordu. Kadınlar ve çocuklar evlerinin önüne bile

¹⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹⁷³ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

çekinerek çıkıyorlardı¹⁷⁴.

Aynı tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, sayım işlemlerinin uygulaması ve seyri şu bilgiler yer almaktaydı:

Sayım esnasında evleri önce sayım memurları, ardından kontrol memurları ziyaret ediyorlardı. Evlerdeki nüfusu cetveldeki sorulara göre kaydeden sayım memurları çıkarken ev reisine bir belge bırakıyordu. Sayım memurlarının hata yapıp yapmadığını araştırmakla görevli olan kontrol memurları, hata gördüğünde bu hatayı düzeltiyor, işlemin hatasız olduğu kanaatine varırlarsa sayım memurunun ev sahibine bıraktığı belgeyi imzalayarak ev sahibinde bırakıyordu. Aynı ev, yanlışlıkla sayım memurunca tekrar ziyaret edilecek olursa, ev sahibi sayıldığını ispatlamak için bu belgeyi gösterecekti¹⁷⁵.

1927 Nüfus Sayımı'nda sayılan nüfusun kaydı için çoğaltılmış cetvel yöntemi tercih edilmişti. Her sayım memuru bölgesinde mevcut nüfusu bu cetvellere ev numarası sırasıyla kaydedecek ve yukarıda bahsedilen ev numaralarını içeren cetveller bu kayda esas alınarak düzenlenerek bu. cetvellerdeki mevcut sorular olabildiğince Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün tavsiyesine uygun bir şekilde hazırlanmıştı¹⁷⁶.

Nüfus sayımı gününden yaklaşık bir buçuk yıl önce, 17 Şubat 1926 tarihinde Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile birden fazla kadınla evliliğin yasaklanarak tek eşle evlilik kanunen zorunlu hale getirildiğinden, bir erkeğin resmi nikahı bulunmayan bir kadınla her ne isim altında olursa olsun birlikteliği tahrir cetvellerine bekar olarak kaydedilmiştir.

Sayımında metresi olanlar ve bu metreslerinden çocuğu bulunanlar haklarında resmi nikahı olmadığından dolayı nüfus sayımı kağıtlarına kadın ve erkek bekar olarak ve aynı ikametgah adresinde kaydedilecekti. Çocuğun kaydı babasının üzerine yapılacaktı¹⁷⁷.

Yalnız Türk Medeni Kanunu'ndan önce nikahları hahamhane veya

¹⁷⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹⁷⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

¹⁷⁶ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 6.

¹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

patrikhanede kıyılanlar evli olarak gösterileceklerdi¹⁷⁸.

2. 1. DENİZDE SAYIM

23 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesi, Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü'nün görevlendirildiği İstanbul sahillerinin denizdeki sayım için, Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti'nce denizdeki sayım bölgelerinin 24 mıntıkaaya ayrılacağını bildirmiştir.

Cumhuriyet gazetesinin aynı tarihli baskısında şu haberler yer almıştır:

Sahillerde ve limanda tahriri nüfusa (nüfus sayımına) memur edilen Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti, sahilleri yirmi dört mıntıkaaya taksim etmiştir. Haliç sahilleri 7, Karaköy Köprüsü'nden itibaren Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu sahilleri 11, Kız Kulesi'nden itibaren Bostancı'ya kadar Anadolu sahili 3, Sarayburnu'ndan Yeşilköy'e kadar Rumeli sahili 2 mıntıkaaya ayrılmıştır. Bundan maada (başka) deniz ortasında veya şamandıraya bağlı bulunan her vapur bir mıntıka addedilmiştir. O gün limanda 50 - 60 vapur bulunacağı tahmin edilmektedir¹⁷⁹.

Aynı gazete, sayım günü olan 29 Ekim 1927 tarihli baskısında sahillerin 60 mıntıkaaya ayrılmış olduğunu yazmıştır:

Karada olduğu gibi denizde de sayım yapılacağından bazı sayım memurları da denizdeki sayımı yapmakla görevlendirilmişlerdi. Denizdeki sayımlarda İstanbul Ticaret Hariciye Müdürlüğü sayım günü geç vakitlere kadar limanda gerekli önlemleri almış; bunun sonucunda denizdeki sayımlarda hata oranı karadaki sayımlara göre daha az olmuştur. Kavaklar'dan itibaren Silahdar dahil 25 millik bir alan 60 sayım bölgesine ayrılmıştır. 131 sayım memurun görevlendirildiği sayım, sabah altıda başlamış ve bu iş için 65 motor, 20 römorkör ve 105 sandal seferber edildi. Havanın bozuk olduğu için sayımda hayli güçlük çekildi¹⁸⁰.

Denizdeki sayım memurlarının işi, karadakiler gibi yürüme zahmetine katlanmadıkları için ve sayıca daha az miktarda bir nüfus sayacaklarından dolayı karadaki sayıma kıyasla daha kolay gerçekleşmiştir. Denizde seyreden gemilerin ve diğer deniz taşıtlarının sayım icrası için belli bir güzergahta ya da limanda toplanmaları gereği hissedilmemişti.

“Tahrir günü yolda bulunan şimendifer ve vapurlar hangi istasyonda veya

¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 26 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel /Ekim 1927, s. 2.

iskelede iseler oralarda tevkif edecekler (durdurulacaklar) ve tahrirleri (sayımları) oralarda yapılacaktır»¹⁸¹.

Ayrıca o gün için karasularımızda da seyreden yabancı bandıralı gemilerin bulunması, bu gemilerin içinde yabancı ülkelerden gelmiş turistlerin ya da yabancı uyruklu tayfaların, gemi personelinin bulunmaları da muhtemel bir durumdu. Bu gibi Türkçe bilmeyen kişilerin sayımı için yabancı dil bilen sayım memurları görevlendirilmiştir.

Denizdeki sayımda o gün için karasularımızda seyretmekte olan yabancı gemiler ve içerisindeki bütün personel ve yolcular da sayımın “de facto” yöntemi ile yani bir yerde bulunan herkesin sayılması kuralı gözetilerek sayıma dahil edilmişlerdir. İstanbul açıklarında denizdeki sayım dönemin basınında şu şekilde yer almıştır:

Limanda yapılacak nüfus sayımı için Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti tarafından belirlenen sayım görevlileri, sabah altıda bu müdürlükte toplanacaklar ve akabinde sayıma başlanacaktır. Transit olan ya da olmayan tüm deniz taşıtları Büyükdere’ye gelecekler ve orada bir liman memuru gözetiminde sayıma tabi olacaklardır. Büyükdere’de kontrole tabi tutulan küçük gemiler direklerine “YAC” (Uluslararası Transit), kontrol memurları ise bindikleri deniz taşıtlarına “L.K.” forsunu çekeceklerdir¹⁸².

Sayım gününden önce, Kız Kulesi ve Kuruçeşme açıklarındaki adanın sayımının hangi müdürlük tarafından yapılacağı konusunda önce bir karara varılamamışsa da daha sonra İstanbul Valiliği’nin almış olduğu bir kararla bu bölgelerin sayımı Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü’ne verilmiştir.¹⁸³

Limanlardaki sayım işlemleri sabahın çok erken saatlerinde başlamış, karadaki sayımlarda olduğu gibi limanlarda önemli bir sorunla karşılaşılmamış, sayım karadaki sayımdan daha erken saatlerde ve sorunsuz bir şekilde bitirilebilmiştir.

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁸² *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁸³ Yine aynı toplantıda sayım günü limandaki gemilerin, sayım işlemlerinin icrası için on beş senelik Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti tarafından birer lira gündelik ile çalıştırılması ve nüfus sayımında kullanılması için bu müdürlüğün emrine verilmesi de karara bağlanan konular arasında yer almaktadır. Bkz. *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

Ticaret-i Bahriye Müdür Yardımcısı Müfid Bey'in denetiminde yapılan Liman'daki sayım işlemleri hiçbir sorun yaşanmadan saat dörtte tamamlandı. Kavak'ta 19, Liman'da 70 olmak üzere 89 deniz taşıtının sayımı gerçekleştirildi¹⁸⁴.

2. 2. YATILI OKULLAR, KIŞLALAR, HASTANELER VE HAPİSHANELERDE KALANLARLA EVSİZLERİN SAYIMI

Bütün illerde valilikler aracılığıyla yatılı okul müdürlükleri ile müşterek hayat sürülen hastane, kimsesizler yurdu, huzurevi, hapishane vb. kurum müdürlüklerine kurumlarında sayım günü kalacak kişilerin sayılarını belirlemeleri, bu kişilerle ilgili gerekli bilgileri sayım cetvellerine kaydedip, bu cetvelleri yetkili birimlere göndermeleri hususundaki talimatnameden ilgili bölümde bahsedilmiştir.

Bu talimatname gereğince bu tür yerlerde müessese müdürlerince gerekli sayımlar eksiksiz olarak yapılmış ve dökümler cetvellere de işlenerek ilgili birimlere gönderilmiştir.

“Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatname”nin 31. maddesinden başlayarak 33. maddeyi de kapsayan bölümü bu konuyu kapsamaktadır. İlgili maddelerde şu hükümler yer almaktadır:

Yatılı okullar, Kışlalar, Askeri, Mülki ve Hususi Hastaneler ile Hapishanelerde Nüfus Sayımı Hakkında Alınan Tedbirler:

31. maddeye göre aile olmadıkları halde toplu bir hayat sürülen yatılı okullar, askeri, resmî, özel hastaneler, kışlalar, hapishaneler ve benzeri yerlerde sayım işleri kurum müdürleri ya da kumandanları tarafından yapılacaktır. Askeri birimlerdeki sayım cetvelleri o bölgenin en büyük askeri kumandanının emir vereceği kişilerce doldurulacaktır.

32. maddeye göre bu tür kurumlarda gece ve gündüz sürekli kalan kişiler sayılacaklardır. Sürekli olarak kalmayan subaylar, kurum müdürleri, öğretmenler sayıma dahil olmayacaklardır. Bu kişiler ikamet ettikleri evlerinde sayılacaklardır.

33. maddeye göre bu kurumlar sayım memurlarında bulunacak olan -A-

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

cetvelinde yazılı bulunacak ancak cetvelde –kurumdur- sayımı yapılmayacaktır ibaresi bulunacaktır¹⁸⁵.

Böylelikle bu gibi yerler için de çok sayıda memur görevlendirilmeyip tahrir memuru ihtiyacı gereksiz yere artırılmamış olduğu gibi ayrıca sayım memurlarının gereksiz yere zaman kaybedilmesinin de önüne geçilmiştir.

Sayım sokaklarda, cami avlusunda, köprü altlarında, barakalarda, harabe binalarda yatıp kalkan evsizler de sayılarak kimsenin sayım dışı kalmamasına büyük gayret gösterilmiştir.

Sokaklarda barınıp kalacak yeri olmayan birçok insanı polis sokaklarda görülerek polis merkezlerine sevk edilmişlerdir. Bunlar cami kapılarında, köprü altlarında, viranelerde, terkedilmiş binalarda, sokaklarda yatmak suretiyle serseri bir hayat geçirenlerdir¹⁸⁶.

Toplu hayatın yaşandığı bazı kurum müdürlerinin kendi kurumlarında sayım yapması gibi otel sahipleri ve yöneticileri de kendi otellerinde kalanların sayımını aynı yöntemle yapmışlardır. Apartmanlarda yaşayanların sayımı ise müstakil binalarda yaşayanlara oranla yerleşimin toplu olmasından dolayı çok daha kolay ve başarılı bir şekilde tamamlanabilmişti.

Otel ve apartmanların sayımı, hanların, mağazalarında ya da mağazalarının üst katlarında ikamet eden kişilerin, apartmanların sayımı diğer sayıma göre çok daha kolay olmuştur. Apartmanlarda sayım işiyle genellikle kapıcılar ilgilenmişlerdir¹⁸⁷.

2. 2. 1. Tahrir Günü Yolculuk Yapanlar

Sayım günü öncesinde geceden hareket edilmek koşulu ile şehirlerarası tren ya da vapurların yolcu taşımaya izin verilmişti. Bu taşıtlardaki yolcular sayım günü sayıma tabi tutuldukları ve sayım bitene kadar taşıttan inmelerine izin verilmediği 29 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde yer almıştı:

Sayım günü olan 28 Ekim 1927 Cuma günü sokağa çıkma yasağı uygulanmasına rağmen, trende ya da vapurda sayılmak kaydıyla yolcuların sayımdan

¹⁸⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 105.

¹⁸⁶ Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

önceki Perşembe gününü Cuma gününe bağlayan gece, şehirler arası ve uzun mesafeli yerlere yolculuk yapmalarına izin verilmiştir. Sayım günü sabahı yolcular, taşıtları istasyon ya da limanlarda durdurularak sayım memurlarınca sayılmışlar; sayım işlemi tamamlandıktan sonra yolculuklarına devam etmelerine izin verilmişti. Vapur ya da trende sayılan yolcuların, son duraklarına geldiklerinde o ildeki sayım işlemleri tamamen bitinceye kadar taşıttan inmelerine izin verilmemiştir¹⁸⁸.

Sayım günü ile ilgili olarak yolculuk yapanların sayılmalarına dair basında yer alan birkaç haber daha vermek gerekirse:

İstanbul'dan gelen yolcu treni Beylikahur'da durdurulmuş ve Beylikahur sayım memurları tarafından trendeki yüz yetmiş yolcunun sayımı yapılmıştır. Yolcuların sayım işlemi biter bitmez tren yoluna devam etmiş ve tren ancak beş buçukta şehrimize gelmiştir¹⁸⁹.

Ankara treni dün Haydarpaşa'ya gelmiş ve orada tahrir edilmiş, yolcular istasyonda topların atılmasını bekliyorlardı. Konvansiyonel treni Edirne'ye giderken Bakırköy'de sayımı yapılmıştır. Herkes evinden çıkmadığı için trende yalnız bir tek yolcu bulunmakta idi. Bu yolcunun da geceden bindiğine ihtimal verilmektedir¹⁹⁰.

Sayımın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi, sayım memurlarının işlerinin güçleştirilmemesi itibarıyla sayım günü şehir içi vasıtalarda ulaşım olağanüstü durumlar ve olası acil vakalar da dahil olmak üzere izin verilmemiş olduğunu yine dönemin basınında yer almaktadır.

Nüfus sayımının yapıldığı cuma günü sayım hizmetine tahsis edilen otomobil ve otobüsler hariç olmak üzere bütün kara ve deniz taşıtları trafikten men edilmiş bulunacaktır¹⁹¹.

¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

2. 3. SAYIMDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE YAPILAN HATALAR

Sayım icrasında görev alacak memur tayini konusunda 1927 Türkiye'sinde eğitimli nüfusun azlığından kaynaklanan sorunların yaşandığı konusuna önceki bölümde değinilmişti. Üstelik sayımda bazı sayım bölgelerinde sayım memurlarının kendi bölgelerinden temini zaruri olduğundan kırsal bölgelerde, okur yazar olmakla birlikte eğitimsiz kişiler görevlendirilmek zorunda kalmıştır.

Sayımda halka sorulacak olan soruların düzeyinin yükseltilememesi de önemli bir sorundu. Eğitim oranının çok düşük olması, köylerdeki, ve şehirlerdeki halkın eğitim farkı olduğu kadar küçük şehirlerdeki halkla büyük şehirlerdeki halkın arasında da önemli ölçüde kültürel ve eğitsel farklar vardı. Kırsal bölgelerdeki sayım memurlarının imkanlar ölçüsünde kendi bölgelerinden seçilmesi nedeniyle bu kültürel ve eğitsel farklar sayım memurlarının arasında da belirgin ölçüde vardı. Bu nedenle halka sorulacak olan soruları en az kültürlü ve eğitimsiz olan sayım memurunun kavrayabileceği ölçekte kolay ve basit sorular oluşturmalıydı. Üstelik soru sayısını artırmak daha fazla sayıda sayım memuru ihtiyacını doğuracağı için sınırlı sayıda sorularla yetinilmeliydi. Ekonomik ve sosyal nitelikteki soruların halkın anlayabileceği seviyenin üzerinde olması hem zaman kaybına hem de cevapsız kalmasına neden olacaktı¹⁹².

Yapılan izahatı bile anlamakta güçlük çeken kırsal bölgelerdeki eğitim seviyesi düşük bu sayım memurları, sayım günü öncesinde göreviyle alakalı olarak yapılan izahatı tam olarak kavrayamadıklarından sayımda sorması gereken soruları tam olarak halka anlatamamışlar, bu da sayımın sonucunda bazı bölgelerde istenilen istatistiki verilerin eksik kalmasına sebebiyet vermiştir.

Başta Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu'da arazisi dağlık ve engebeli, yerleşimin dağınık olması, bu gibi bölgelerde sayım memurlarının işini güçleştirmiş bu sorun da sayımın normalden daha uzun sürmesine hatta bazı kişilerin sayım dışı kalması ihtimalini akıllara getirmiştir.

Sayım memurlarına bölgeleri dağıtılırken o bölgedeki yerleşik nüfus

¹⁹² Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 64.

bilinemeyeceği için ev sayısı göz esas alınmıştı. Bazı evlerde az sayıda nüfus olabileceği gibi, köyden kente göç etmiş ancak eşi ve çocuklarını yanında getirmemiş tek bir kişi oturabileceği gibi, bazı evlerde çok kalabalık ailelerin yaşayabileceği ihtimali göz önünde tutulması gerekir. Hatta geçim sıkıntısı nedeniyle evlenmiş oğullar ve hanımlarıyla çocuklarından oluşan üç-dört ailenin birden bir evde yaşayabilmesi söz konusuydu. Bu nedenle bazı bölgelerdeki sayım memurları yapmaları istenenin işin birkaç katını yapabiliyorlar ve bu da sayımın bitirilmesi planlanan normal zamandan çok daha sonra bitebilmesine sebebiyet verebiliyordu. Bu sorun Batı'daki göç alan illerden herhangi birinde bir bölgeden bölgeye değişebileceği gibi, Türkiye'nin en az gelişmiş illerinde sayım memurunun azlığından ötürü daha belirgin bir dengesizlik oluşturması kaçınılmazdır.

Türkiye'deki nüfus konusundaki çalışmaları ile tanınan Ratip Yüceuluğ, bu konuda şunu söylemektedir:

Doğu illerinde bir sayım memuruna diğer illerdeki sayım memurlarının sayması gereken nüfusun iki, üç katı kadar nüfus düştü ve bunların sayımı diğer illerle aynı günde bitirebilmeleri için sayıma birkaç gün önce başlamasına müsaade edildi¹⁹³.

Doğu illerinde genellikle sayıma birkaç gün önceden başlanması ile sayım bütün Türkiye'de aynı günde bitirilebilmişti.

İmkanlar bu derece kısıtlı da olsa modern tekniklerle yapılan sayımların zahmetli ve masraflı olması, bu sayımlardan istatistiki olarak mümkün olduğunca yararlanılması gerekliliğini de hissettiriyordu. Türkiye'nin işsizlik oranı, tarımsal üretim gibi konularda cevaplamak zorunda olduğu sosyal ve ekonomik konularda sorular da vardı. Bu bilgilerin toplanarak istatistiksel veriler ışığında yorumlanması ve toplumsal sorunlara çözümler aranması faydalı olacaktı¹⁹⁴.

Bu açıdan bakıldığında yapılan sayımın en önemli amaçlarından birini istatistik verilere ulaşmak teşkil etmekteydi. Bazı kimselerin, çeşitli nedenlerden ötürü sorulan sorulara bilerek ya da bilmeyerek; zaruri ya da gayri ihtiyari yanlış cevaplar vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldi. Bazı kimselerin ise sayım öncesi

¹⁹³ Ratip Yüceuluğ; *Türkiye'de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, s.18.

¹⁹⁴ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 64.

yapılan tüm bilgilendirmelere rağmen devletin yeni vergiler toplama peşinde olduğu ya da hali hazırda alınan vergilerin miktarını yükselterek geliri iyi olan kişilerden karşılama niyetinde olduğu kaygısıyla işi hakkında kasıtlı olarak yanlış cevaplar verme ihtimalleri vardı.

En fazla yanlış cevaplar alınan soruların başında kişilerin yaşı gelmekteydi. Bu yanlışlığın kaynaklanma nedeni her ne kadar bazı yaşlı ya da cahil kişilerin yaşını bilmemesi, hüviyetlerinde yazılı olan yaşları ile gerçek yaşları arasında bariz farkların olması, yaşını yanlış hesaplaması gibi nedenler gelmekte ise de yaş konusunda kaynaklanan yanlış bilgilendirme bu kadarla sınırlı değildi.

Ratip Yüceuluğ'a göre bu yanlışlıkların başlıcaları şunlardır:

Yaş konusu toplumda farklı algılanabilmektedir. Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu tarafından kabul edilen yaş, kişinin doldurduğu yaştır. Bazı kişiler doldurduğu değil, bastığı yaşını kabul eder. Halbuki bir kişi 40 yaşını 11 ay önce doldursa da o kişi hala 40 yaşında kabul edilmelidir. Bilgisizlik ve yanlış algılama yüzünden yaş konusunda çok fazla hatalar yapılmaktadır.

Anne ve babaların aralık ayında doğan çocuklarını, askerlik süresini bir sene daha uzatmak için yeni yılda hatta birkaç yıl sonra doğmuş olarak nüfus kütüğüne yazdırabilirler. Bazı erkekler, toplumda daha saygın olarak görünmek amacıyla yaşlarını normalden çok fazla söyleyebilirken bazı kadınlar genç görünmek için yaşlarını gizleyebilirler. Ya da bazı kişiler yaşlarını yuvarlak rakamlarla söyleyebilirler¹⁹⁵.

Özellikle kadınlar yaşlarını söylemek istememişler, ikna edilmeleri zaman almış, fakat yine de bazı kadınlar yaşlarını olduğundan daha küçük söylemişler, cetvellere yaşları doğru olarak kaydedilememiştir. Bu konu dönemin gazetelerinde şöyle yer almıştır:

Tahrir memurlarının en ziyade maruz kaldıkları müşkülattan (zorluklardan) birisi de yaş meselesi olmuştur. Kadınlardan birçoğu yaşları sorulduğu vakit garip bir vaziyet takınarak: “Yaşımızı ne yapacaksınız? Biz evli, çocuklu kadınız” mukabelesinde (karşılığında) bulunmuşlar fakat tahrir (sayım) için yaşın elzem (gerekli) olduğuna ikna edilince de: Memur beyler yaşımı soruyorlar, gösterelim diyerek işin içinden çıkamamışlardı. Mamafih (bununla birlikte) cetvellerde kadınların yaş haneleri

¹⁹⁵ Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 23.

ekseriyetle 25, 30, azami 35 rakamlarıyla dolmuştur¹⁹⁶.

Hüviyetleri olmayan, gerçek doğum tarihi ya da yaşları bilinmeyen kişileri de buna ilave edersek, sayım cetvellerinde yer alan kayıtlar arasında en çok yanlışlığın olduğu soruların başında “doğduğu tarih” sorusunun geldiğini söylemek abartı olmaz.

Halkın bir kısmı ise “vücutça bir sakatlığı ve noksanı varsa nelerdir?” sorusuna bir sakatlığı olmamasına ve sorulan soru ile ilgisiz olmasına rağmen muzdarip olduğu sağlık şikayetlerini belki tedavi ettirirler ümidiyle dile getirmişlerdi. Dönemin basınında bu konu biraz da mizahi açılardan ele alınarak şu şekilde yer almıştır:

Tahrir (sayım) esnasında öyle tuhaf hadiseler, gülünç vakalar (olaylar) olmuştur ki, bunların hepsini ayrı ayrı kayda imkan yoktur. Tahrir cetvellerinde “vücudunda sakatlık olup olmadığı, varsa neler olduğu” hanesini imla etmek için tahrir memurları öyle sorulara muhatap olmuşlardır ki, bunlar başlı başına birer mizah konusu teşkil eder. Bilhassa ihtiyar hanımlardan birçokları:

‘Acaba ayaklardaki sızıları yazdırsam mı? Belki hastaneye falan giderler de tedavi ederler’ diye kızına, gelinine, danışıyor; bir kısmı da:

‘A!.. Hiç bir şeyciğim yok! Niçin sakat olacaktım!’ cevabını veriyorlardı¹⁹⁷.

“Meslek veya sanat” sorusuna da bazı kadınlar benzer şekilde komik sayılabilecek cevaplar vermişlerdir:

Kadınların ekserisi: Kadın kısmının ne sanatı olabilir? Oğlumun sayesinde çok şükür bey gibi yaşıyoruz, mukabelesinde (karşılığında) bulunuyorlardı.

Mamafih (bununla birlikte) birçok tahrir (sayım) memurları aynı soru ve cevaplar için mntıklarında dahilinde hayli yorulmuşlar, tahrir cetvellerini noksansız yazabilmek için suallerini müteaddid defa (defalarca) sormaya mecbur kalmışlardır¹⁹⁸.

İstanbul’da buna benzer sahnelere sadece yoksul kesimin yoğun olarak yaşadığı kenar semtlerde değil, Rum nüfusun en yoğun olduğu yerlerden biri olan Beyoğlu gibi yerleşimlerde de rastlandığı dönemin gazetelerinden öğrenmekteyiz. Bu tarz muameleler karşısında sayım memurları işlerini layıkıyla yapamıyorlardı ve cetvelleri ya yanlış ya da eksik olarak dolduruyorlardı. Ayrıca, bu gibi lakayt kişiler sayım memurlarını fazladan uğraştıkları için onların gereksiz yere zaman kaybetmelerine sebebiyet vermekteydiler. Dönemin basını bu tarz olayları okurlarına şu şekilde yer vermişti:

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

¹⁹⁸ *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

Tahriri nüfusda (nüfus sayımında) kenar mahallelerde böyle gülünç sahneler olmakla beraber Beyoğlu'nun evlerinde bulunanlarla tahrir memur olanlar da eğlenceli sahnelere şahit olmuşlardır. Bu gibi evlerdekileri ayrı ayrı cetvele geçirmek, yaşlarını, isimlerini, nerede doğduklarını, bir hastalıkla malul olup olmadıklarını tesbit etmek hayli yorucu bir iş olmuştur.

Tahrir memurları bu evlerin kapılarını çalarak tahrir için müracaat ettikleri vakit, evdekilerin hepsi de aşağıya iniyor, memurlar değil de başka ziyaretçiler gelmiş gibi rengarenk elbiseler içinde kapıda arz-ı endam ediyorlardı.

Bunların içinde yaşlarını doğru söyleyenler yalnız pek körpe olanlardı. Hiçbirisi hastalıklı olduğunu ifade etmemiştir. Yalnız sanatları sorulduğu vakit gevrek gevrek gülerken önlerine bakmakla iktifa ediyorlardı. Tahrir memurlarının ekserisi bunları sormayıp kaydetmemişlerdir¹⁹⁹.

Göçebe nüfusun kayıtlarının yapılması da karşılaşılan sorunlar arasındadır.

Göçebelere bir kısmı sayım gününden önce numaralanmış olan çadırlarında sayılmış, bir kısmına dönüş yolunda rastlanarak kaydedilmişlerdir. Diğer bir kısmı ise sayım gününden önce dönmüştür. Dönenlerden bir kısmının gittikleri yer belli olmadığından sayım dışı kalmış olmaları muhtemeldir²⁰⁰.

Sayımdaya hiç kimsenin sayım dışı kalmaması hedeflenmesine rağmen başta evi olmayanlar olmak üzere önemli sayıda insanın sayılamamış olma ihtimali yüksektir. Sayım öncesi yapılan bilgilendirme çalışmalarında sayımda yazılamayan kişilere kendilerini kaydettirmeleri şartıyla herhangi bir ceza verilmeyeceği bilakis böyle kişilerden kendilerini kaydettirmeyenler tespit edilirse bu kişilere cezai işlem uygulanacağı duyurulmuş olduğundan tasnif ve sayım sırasında kaydı yapılamayan bazı kişilerin Tahriri Nüfus İcra Dairesi'ne başvurdukları dönemin basınında yer aldığı görülmektedir.

31 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesi, iki gün içerisinde iki yüz kişi sayılmadıkları beyanıyla müracaat edip cetvellere kaydedilmişlerdir. Bunların çoğunluğu evsiz ve kalacak bir yerleri olmayan kimselerdir. Diğer bir kısmını da yangın yerlerinde kulübelere oturanlar teşkil ettiği bilgisini vermektedir²⁰¹.

1 Kasım 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesi ise İstanbul'da sayım dışı kalıp kendilerini cetvellere kaydettirmek için gelenlerin tam sayısını vermektedir:

“Tahrir esnasında kaydedilmedikleri için müracaat edenlerin yekunu 260'a

¹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²⁰⁰ Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 4.

²⁰¹ *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

balığ olmuştur.²⁰² Adalardan kırk bir kişinin tahrir harici kaldıkları anlaşılmiş ve vilayette kayıtları yapılmıştır²⁰³.

Bazı bölgelerde hangi bölgeye ait olduğu anlaşılamayan sokaklarda şüphe üzerine sayımı yapılmayan sokakların olduğu da cetvellerin kontrolü sırasında anlaşılmiştir. Böyle olduğu kesin olarak anlaşılın sokakların tahriri sayım işlemi bitmeden önce yapılmıştır.

İki sokağın birleştiği yerde olup sayım memurları tarafından kendi bölgelerinde olup olmadığına şüphe edilen ve kayıt edilmeyen binaların olduğu anlaşılmiş ve bunların da sayımı yapılmıştır. Böylelikle mahalle veya apartmanlarda kaydedilmemiş kimse kalmadığından kimsenin şüphesi kalmamıştır. Halk nüfus sayımının iyi bir şekilde sonuçlanması konusunda olağanüstü kolaylık göstermiştir²⁰⁴.

Nüfus sayımında zorluk çekilen konulardan biri de gayri müslim nüfusun yoğun olduğu semtlerde Türkçe bilmeyenlerin sayımı olmuştur. Rumların yoğun olarak yaşadıkları İstanbul ve diğer şehirlerin belli başlı semtlerinde bu konu sıkıntıya neden olmuştur. Böyle yerlerden olan Beyoğlu'nun Tatavla, Elmadağı, Kalyoncu gibi tamamıyla Rumlarla sakin olan ve hemen hiç Türkçe konuşulmayan mahallerdir. Buralardaki nüfus sayımına memur olanların maiyetlerine her ne kadar Rumca bilen tercümanlar verilmiş ise de cetvelde yazılan soruların Rumca'ya tercüme edilerek tekrar cevap alınması zorlukla mümkün olabilmıştır²⁰⁵.

İstanbul'da özellikle Galatasaray Lisesi öğrencileri arasında yabancı dil bilenlerin bu işle görevlendirilmeleriyle bu sorun kısmen giderilebilmiştir.

Binaların karışıklığını önlemek amacıyla sayımdan evvel bin bir zahmetle yapılan binaların numaralandırılması işlemi, numaralama işlemi esnasında inşaat halinde olan binaların sayıma kadar bitirilmesiyle numarasız yeni binaların türemesine ya da önceden numaralanmış binaların numaralarının sahiplerince çıkarılması sonucu numarasız kalan binalar da sayım memurlarının işlerini geciktiren ve güçleştiren etmenlerden biri oldu.

²⁰² Bu rakam sadece İstanbul sınırları dahilinde tespit edilmiş rakamdır.

²⁰³ *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani/Kasım 1927, s. 3.

²⁰⁴ *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

Bu konu Dahiliye Vekaletine bağlı olan Nüfus Umum Müdürlüğü'nden Başvekalet'e 26 Eylül 1927 tarihinde yazılan bir tezkereye konu olmuş ve şu şikayetlerde bulunulmuştur:

Ankara şehremaneti hududu dahilinde inşaatın tekasüf (yoğunlaşma) ve devamı hasebiyle her gün binalar adedinde yeni yeni tahvilat (değişiklik) olmakta bulunduğundan nümerotaj (numaralama) mesaisinden sonra burada yapılan bir takım binaların numarasız kaldığı gibi gerek burada ve gerek bazı vilayetlerde talimatnamenin iyi anlaşılmasından bir takım yanlışlıklar yapıldığı görülmüş olmakla numarasız binaların numaralandırılması ve yanlışlıkların tashi ve ikmal (düzeltilerek bitirilmesi) lazımı alakadarane bildirilmiştir²⁰⁶.

Bu tezkereye göre, numaralandırma işlemlerinde elde olmayan nedenlerden ötürü bir takım eksikliklerin olduğu ve gerek Ankara'da gerekse diğer bazı şehirlerde numaralandırma işlemleri bittikten sonra hızla yapılan yeni binaların çokluğu göze çarpmaktadır. Her geçen gün çoğalıp yenilerinin eklendiği bu bina sahiplerinin, nüfus sayımı ile ilgili talimatnamenin gereklerinden olan binaların numaralandırılması işlemlerinden haberdar olmaması ya da iyi anlayamaması sonucu bu binaların sonradan numaralanamadığı ve bunun da bazı aksaklıklara yol açabileceğinden izahla tezkerede bu hatanın bir an evvel giderilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.

Binaların numaralandırılması işlemlerinden sonra bu işin ciddiyet ve gerekliliğini anlayıp gereken önemi vermekle birlikte halkın arasında ne şekilde hareket edeceğini bilemeyen bazı kişilerin olduğu ve bu gibi kişilerin yaptıkları iyi niyetli hatalar da sayım memurlarının hem komik hem tuhaf bazı olaylarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Dönemin basınında yer aldığı şekliyle bir örnek vermek gerekirse:

Memurların anlattığına göre sayım esnasında bazı çok garip vaziyetlerle karşılaşılıştı. Mesela Bala Gediz Bağları'na tayin edilen memurlar bölgelerindeki birçok hanenin numaralarını bulamamışlar. Bunun üzerine civarda bu hususta araştırma yapmışlardır. Bir de ne öğrensinler, mevsim dolayısıyla şehre nakil eden bu evlerin sahipleri, evde bulunmadıkları sırada numaraların kaybolması ihtimalini düşünerek hükümetimizin numaralama işine verdiği önemi dikkate alarak bunları evin dışarısından sökerek iç tarafta bir yere çivilemişler veya yandaki komşularına

²⁰⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.23.

emanet ederek kalkıp şehre inmişler²⁰⁷.

Bu tarz olaylar, sayım memurlarının işlerinin uzamasına ve daha fazla yorulmalarına sebebiyet verse de diğer taraftan bakılacak olursa vatandaşlarımızın sayım işine yüksek alaka ve ilgi gösterdiği, büyük ölçüde önem verdiğinin bir nişanesiydi. Tahrir günü buna benzer birçok komik ya da tuhaf bir takım olayların cereyan ettiğini dönemin basınından öğrenmiş olmakla beraber bu tarz olayların 1927 Türkiye'sinin sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurulursa aslında çok abartılmaması gerektiği kanaatine varılması yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

2. 4. SAYIM İŞLEMİNİN TAMAMLANMASI

Sayım işlemlerinin en önemlilerinden biri de sayımın bütün yurtta aynı gün içinde başlayıp yine aynı gün içinde bitirilmesi idi. Bu kurala titizlikle riayet edilmiştir. Ancak, sayım memurluğu vasfını taşıyan kişilerin Batı illerine oranla daha az sayıda olduğu Doğu illerinde sayımın Batı illeriyle aynı gün bitirilebilmesi amacıyla sayım gününden bir-iki gün önce başlanmıştı.

Nüfus sayımı Türkiye'nin her yerinde aynı saatte bitmemiştir. Dönemin basınından öğrendiğimiz kadarıyla kimi yerlerde öğle saatlerinde biterken kimi yerlerde öğleden sonra, kimi yerlerde akşam geç vakitlere kadar bitirilememiştir. Bu fark sayım memurunun yavaş çalışmasından değil, sayım yaptığı bölgelerin kalabalık sokaklarını tanımamalarından, nüfusun çokluğundan ve karşılaşılan güçlüklerden doğan zaman kaybından kaynaklanmaktaydı.

2. 4. 1. Ankara'da Sayım İşleminin Bitimi

Ankara'da nüfus sayımının İstanbul'a oranla çok daha erken bittiği dönemin gazetelerinden anlaşılmaktadır. Dönemin Ankara gazetelerinden olan Hakimiyet-i Milliye'ye göre Ankara'daki pek çok bölgede sayım işlemi bir kısmı sayım başladıktan sonraki ilk saat içinde olmak üzere, sabahın erken saatlerinde bitmiştir. Geri kalan bölgelerde ise en geç öğlen saatlerinde tamamen bitirilmiştir.

Vilayette toplanan İcra Heyeti, sayım başladıktan yirmi dakika gibi kısa bir

²⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

süre sonra telefonla haberler almaya başlamıştı. İlk olarak, saat sekizi yirmi geçe İş Bankası memurlarından Ekrem Bey'in, görevli olduğu Karadere bölgesindeki sayım işlemini bitirdiği haberi geldi. Biraz sonra da Milli Eğitim memurlarından Hasan Bey'in, Taşhan bölgesindeki sayım işlemini bitirdiğini haberi gelmişti.. Bundan sonra diğer bölgelerden de arka arkaya haberler gelmeye başlamıştı²⁰⁸.

İlk saat içinde sayımı biten bölgelerden sonra, sabah saat on bir olmadan Ankara'daki sayım memurlarının çoğunun sayım işlemi bitmişti. Sabah saat on bire doğru, Ankara'da sayım işleminde görevli toplam sekiz yüz memurun yarısından fazlasından gerek telefonla ve gerek bizzat sayım işlemlerinin bittiğine dair haberler gelmiş bulunuyordu. On ikiye doğru sayımını bitirip gelen memurlar, beraberlerinde getirdikleri evrakı teslim etmeye başlamışlardı²⁰⁹.

Öğlen saat birde çok uzak sayım bölgelerinde görev yapan birkaç sayım memuru hariç Ankara'daki neredeyse tüm bölgelerde sayım işlemi tamamlanmıştı. İşlerini bitirip gelen memurlar, evraklarını ilgili birimlere teslim etmişlerdi. Saat birde altı yüz sayım bölgesinde sayım işleminin son bulunduğu hakkında haber gelmiş bulunuyordu. Uzak bölgelerden henüz haber alınamamış olsa da bir müddet sonra bu bölgelerde de sayım işlemleri bitirilmişti²¹⁰.

En uzak mıntikalardaki sayım memurları da görevlerini öğle saatlerinde tamamlamış bulunmaktaydılar. Uzak bölgelerde görev yapan bu memurların vilayet merkezine ulaşmaları ve ellerindeki sayım cetvellerini teslim etmeleri ile Ankara'da sayım işlemi tamamen son bulmuş oldu ve şehirde beş adet top atışıyla sayım işleminin tamamen bittiği şehir halkına duyurulmuş oldu. Böylelikle şehir halkı için sokağa çıkma yasağı da sona ermişti.

Ankara'daki sayımın sona ermesi hakkında dönemin basınında şu haberler yer almıştır:

Sayım memurları görevleri bittikçe durumu telefonla merkeze bildirmekte ve bu suretle sayımı biten bölgeler deftere işaretlenmekteydi²¹¹.

Saat birde uzak bölgelerdeki memurlar da sayım işlemlerini tamamlayınca, o

²⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²⁰⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²¹⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²¹¹ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

bölgelere memurları alması için araçlar gönderildi. Bu memurlar da evraklarını teslim edince saat tam üçte atılan beş top ile Ankara'da sayımın son bulduğu ilan olunmuştur²¹².

Halk top sesleri üzerine sokaklara dökülmüştür. İcra Heyeti, evraklara kayıtlı olan nüfus miktarını zaman kaybetmeksizin saymaya başlamıştır. Ankara'nın nüfusu yarın anlaşılacaktır²¹³.

Saat üçe kadar sesliğe bürünen sokaklar, bu saatten itibaren top seslerinin duyulmasıyla yine eski hareketliliğine dönmüştü. Büyük, küçük herkes evlerinden çıkabilmenin neşesi içerisinde sokakları doldurmuşlardı.

2. 4. 2. İstanbul'da Sayım İşleminin Tamamlanması

Kalabalık yerleşim yerlerinde ve özellikle nüfusu diğer illere göre çok daha kalabalık olan İstanbul'da ise sayımın tamamen bitmesi Ankara'da olduğu gibi sabah saatlerinde olmamış, gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir.

İstanbul'da sayımın gece geç vakitlere kadar süreceğini sayım gününden yaklaşık bir ay önce Cumhuriyet gazetesi şu haberle duyurmuştu:

İstanbul'da 28 Ekim sabahında başlanan sayım işleminin, gece yarısına kadar devam edeceği tahmin edilmektedir²¹⁴.

Sayımın İstanbul'da gece geç saatlere kadar süreceği sayım gününden bir ay önce bile tahmin edildiği için sayımın gece yarısına kadar sürmüş olması olağanüstü bir durum olarak değerlendirilmemiştir.

İstanbul'da nüfus sayımı dün gece saat onu çeyrek geçe tamamlanabilmiştir. Sabah sekizde başlayan sayım işlemleri aralıksız olarak on dört saat ve on beş dakika sürmüştür. Sayımın bu denli uzamasının gerekçesinin sayım memurlarının çoğunun hayatlarında hiç gidip görmedikleri semtlerde görevlendirilmiş olmalarından kaynaklanmıştır. Ancak, bu deneyim nedeniyle daha sonraki sayımda bu tür sorunlarla karşılaşılmayacağına şüphe yoktur²¹⁵.

İstanbul'un bazı semtlerinde sayım işlemi şehir genelinde olduğu gibi geç

²¹² *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²¹³ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²¹⁴ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

²¹⁵ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

saatlere kadar sürmeyip, Ankara’da olduğu gibi sabah erken saatlerde bitmiştir. Bu semtlerde sayımın erken bitmesinin nedeni nüfusun fazla kalabalık olmamasından kaynaklanmıştır.

Eyüp bölgesinde, tapu memurlarından Necmettin Bey sabah saat onda telefon ederek sayım işini bitirdiğini bildirmiştir. Hemen ardından Anadolu Ajansı’ndan Fazıl Zeki Bey’in, Göztepe bölgesindeki sayımı tamamladığı haberi gelmiştir. Erenköy ve Galata bölgelerindeki bazı memurlar da sayım işlemlerini tamamlamışlardır. İstanbul Belediye sınırları dışında ve ilçelerde sayımı ilk tamamlayan ilçe, Bakırköy ilçesidir. Bakırköy Kaymakamı Tevfik Bey, saat üçte ilçenin ve bütün beldelerinin sayımının bitirildiğini bildirmiştir²¹⁶.

Görevini başarıyla tamamlayan ilk sayım memuru Eyüp mıntığında, 728 cetvel nolu tapu memuru Necmettin Bey olmakla birlikte sayım işini tüm sayım memurları ile birlikte mıntika genelinde tamamıyla ilk bitiren yerleşim bölgesi Erenköy bölgesidir. O halde, toplu sayımı bitirilen bölge olarak birinciliği Erenköy bölgesi; İstanbul genelinde sayımı şahsi olarak en erken bitiren kişinin bölgesi de Eyüp bölgesidir²¹⁷.

İstanbul’da gece saat onu çeyrek geçe bütün şehirdeki sayım işleminin bitmesiyle top atılmak suretiyle halka sayımın bittiği ilan edilmiştir ve o saate kadar evlerine kapanmış şehir halkı sokaklara çıkma imkanı bulabilmiştir.

Saat altıdan itibaren görevlerine başlayan memurlar aç, susuz akşamı etmişlerdi. Tahriri Nüfus İcra Dairesi Amiri Yusuf Ziya Bey, elinde telefon sürekli olarak bölgelerden verilen numaraları almakla meşguldü. Denilebilir ki en çok işleyen telefon icra reisinin 1812 nolu telefon numarası idi. Sayımın bittiğine dair ilk haber Erenköy’den gelmişti. Ardından sırasıyla; Beykoz, Anadolu yakasının diğer bölgeleri, Şehremaneti ve Üsküdar’dan da telefonlar gelmekte ve bazı memurlardan sayım işlemlerinin bittiği haberleri gelmekteydi. Nihayet Eminönü, Unkapanı, Fener, Pangaltı, Galatasaray gibi bir kaç bölge kaldı. Bu sırada o bölgelere sürekli telefon ediliyor ve diğer bölgelerden sayımını bitiren bazı memurların bu noktalara gitmeleri emrediliyordu. Nihayet Galatasaray, Pangaltı, Fener, Eminönü bölgelerinde de

²¹⁶ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²¹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

sayım işlemlerinin bittiği cevabı geldi. İstanbul'da sayım işinin en son bitirildiği yerleşim birimi ise Unkapanı bölgesi olmuştur. Bu bölgede de sayım işinin bitirilmesiyle İstanbul genelinde nüfus sayımı tamamlanmış oldu²¹⁸.

Diğer şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da sayımın bitimi halka şehrin muhtelif yerlerinden atılan toplarla bildirilmiştir.

İstanbul'da nüfus sayım işlemlerinin tamamlanmasının ardından Selimiye, Taksim, Okmeydanı, Bakırköy, Adalar, Bahriye Mektebi, Beyazıt, Yıldız, Marmara Feneri ve Harbiye Mektebi'nden halka sayımın bittiği ilan edilmek üzere üçer defa top atışı yapılmıştır²¹⁹.

2. 4. 3. İzmir'de Sayım İşleminin Tamamlanması

Türkiye'nin en önemli illerinden biri olan İzmir aynı zamanda bir sanayi şehri olması ile bilinir. Bunun için Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Türkiye'nin en kalabalık şehirlerinden biri olagelmıştır. Nüfusunun hem kalabalık, hem de kozmopolit olmasından dolayı sayım işlemlerinin nispeten uzun sürdüğü illerden biri olmuştur.

İzmir'in 1927 Nüfus Sayımını konu alan bir yüksek lisans tezi hazırlamış olan Sema Polat'a göre İzmir'de nüfus sayımı sorunsuz olarak tamamlanabilmiştir.

1927 senesinde Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en kalabalık ikinci şehri unvanına sahip şehri olan İzmir'de de sayım işlemi akşamın ilk saatlerine kadar sürmüştür. İzmir'de de sayım işlemi bitirildiği haberi beş defa top atılarak halka ilan edilmiş, İzmir halkı top seslerini duyar duymaz neşeye sokakları doldurmuştur. Genel Nüfus Sayımı, Türkiye'nin bütününde olduğu gibi, İzmir'de de sorunsuz olarak tamamlanmıştır. İzmir'de sayım işleminin toplam süresi on saati geçmiştir. İzmir halkı, bu süreyi tüm Türkiye'de olduğu gibi evlerinde geçirmişlerdir. Sokağa çıkma izni alabilen gazeteciler de sokaklarda dolaşarak ertesi gün gazetelerinde haber yapmak için sayımı izlemişlerdir. Sayım esnasında boş olan sokakları, top atışının hemen ardından İzmirliyle dolmuştur.²²⁰

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²¹⁹ *Cumhuriyet*, 9 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²²⁰ Sema Polat; *1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1994, s. 69.

2. 4. 4. Diğer Bazı Şehirlerde Sayım İşleminin Tamamlanması

Konya'da saat sekizde başlayan sayım işlemleri saat on sekizde bütün il genelinde tamamlanmıştır. Saat on dörde kadar gelen cetvellerin incelenmesi sonucu Konya Belediyesi sınırlarındaki bütün kasabaların nüfusları belirlenmiştir. Cetvellerdeki nüfusun sayılması işleme bizzat Konya Valisi Azat Bey de katılmıştır. Sayım işleminin devam ettiği Konya'da, il geneli sonuçlarının 1 Kasım sabahına kadar sayılacağı tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar alınan sonuçlar oldukça memnun edicidir²²¹.

Edirne'de sayım işlemleri akşam saat beş buçukta başarıyla tamamlanmıştır. Bursa'da sayım sabah sekizde başlamış olup saat on dokuzda başarıyla tamamlanmıştır. Sayım süresince büyük bir sessizliğin gözlemlendiği ilde hiçbir olağanüstülük yaşanmamıştır. Vali Fatih Bey ve Nüfus Müdürü Faik Bey sürekli şehirde devriye gezmişlerdir. Sayım işlemi Çorlu'da da başarıyla tamamlanmıştır²²².

2. 5. SAYIM GÜNÜ SOKAĞA ÇIKMA YASAĞI

Sayımın yapıldığı 28 Ekim 1927 Cuma günü bütün Türkiye genelinde sabahın ilk saatlerinden itibaren sayımın bittiğine işaret eden top atılmasına kadar sokağa çıkmak kanunen yasaklanmıştır.

Bu yasak basın kanalıyla ve halkı bilgilendirme işlemleri sırasında çok defalar halka iletilmiş ve halktan o gün için genel ihtiyaçlarını önceden temin etmesi istenmiştir.

22 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesi sokağa çıkma yasağını okurlarına şu şekilde duyurmuştur:

27 Ekim Cuma günü sayımın bittiği 'altıncı fıkrada söyleneceği şekliyle' ilan edilinceye kadar kimse ikamet ettikleri yerden sokağa çıkmayacaktır²²³.

Bu sebeple halka sayım gününden önce her ailenin bir günlük ihtiyacını karşılayacak miktarda gereksinim duyacakları her şeyi bir gün önceden tedarik

²²¹ *Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²²² *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²²³ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

etmeleri basın yoluyla duyurulmuştu. Buna rağmen pek çok kişi ekmek, günlük tüketilen gıda maddeleri, sigara vb. ihtiyaçlarını önceden temin etmediklerinden dolayı sıkıntı yaşamıştır.

29 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesi bu konuya şu şekilde yer vermiştir:

Önceki akşamdan ihtiyaçlarını temin etmeyenler, sayım öncesinde defalarca duyurulmasına rağmen ya önemsemediklerinden dolayı, ya havaların yağmurlu olmasından, ya da sayımın erkenden biteceği zannıyla aldırış etmemişlerdir. Bu uyarılara kulak tıkayanlar dün sıkıntı çekmişler, çok sayıda kişi sigarasız, ekmezsiz kalmıştır²²⁴.

Sıkıntı sadece günlük ihtiyacını çeşitli nedenlerle temin etmeyenlerden ötürü değil, ekmek gibi halkın en temel besin kaynağını ihtiyacından daha fazla alanlardan dolayı da yaşanmış, bu sebeple şehrin bir günlük ekmek tüketimine göre sınırlı sayıda çıkarılan ekmeklerin bitmesi ve halkın bir kısmının ekmezsiz kalmasından dolayı da mağduriyet yaşanmıştır.

Bu konuya Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde yer verilmiştir:

Sayımdan bir önceki gün olan perşembe akşamı şehrin bazı bölgelerinde halkın yetmeme kaygısıyla ihtiyaçlarından fazla ekmek alması yüzünden bir iki saat kadar hiçbir yerde ekmek bulunamamış, fırınlar gece geç vakit tekrar ekmek çıkarmaya zorunda kalmışlardır²²⁵.

Halkın bir kısmı sokağa çıkma yasağının ne zaman son bulacağını bilmediği için yasağın sayım memurlarının kendilerini ziyaret edip evlerinden ayrılmasından sonra dolduğunu düşünen halktan bir kısım insanlardan sokağa çıkanlar olmuştu.

Öğle vakti on ikiye doğru bölgelerindeki sayım işi biten bir takım insanlar topu beklemeksizin sokağa çıkmışlar ise de derhal zabıta tarafından emre muhalif hareket ettiklerinden dolayı yakalanmışlardır. Bunların tamamı bütün Ankara'da yüz kişiyi bile bulmuyordu. Kimisi ekmek almak için, kimisi de sayımdan sonra bir iş kalmadığını zannederek sokağa çıktıklarını söylüyorlardı. Bu gibiler hakkında nüfus sayımı talimatnamesi gereğince zabıt varakaları tanzim edilmiş ve para cezası

²²⁴ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²²⁵ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

kesilmiştir²²⁶.

Bazı vatandaşlar ise yasağı unutarak, dalgınlıkla sokağa çıkmışlar ve görülür görülmez yakalanarak polis karakoluna götürülmüşlerdir. Bunlar arasında dalgınlıkla sokağa çıkanlar olduğu gibi karşiki komşuya gitmek isteyenler de vardı.

Bu gibiler akşama kadar karakollarda bekletilerek evlerine dönmelerine izin verilmemiş, sayım işlemleri orada yapılmıştır²²⁷.

Sayım günü vefat edenlerin yakınları ise cenazesini defnedebilmek için sayımın sona ermesini beklemek zorunda idiler²²⁸.

Sayım günü çalışmak için evlerini terk etmek zorunda olan polis, zabıta, itfaiye eri, gazeteci, doktor, ebe ve sağlık görevlisi vb. işi gereği sokağa çıkmak zorunda olanlara ise İcra Dairesi'nce vesika verilmiştir²²⁹.

2. 5. 1. İstanbul'da Sokağa Çıkma Yasağı

27 Ekim 1927 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayanlar için ilk defa genel nüfus sayımı yapılmış ve halk ilk defa bütün günü evinde geçirmek zorunda kaldığından böylesi bir durum halk için alışılmamış bir durumdu.

Sayımın bitimine kadar evlerine kapanmak zorunda kalan İstanbul halkı için o gün olağanüstü bir durumdu. Bütün gün sokaklarda gezmeye alışan bazı kimseler için son derece sıkıcı bir gündü. Evlerinde aileleriyle birlikte sohbet ederek zaman geçirmekten hoşlananlar için de bir o kadar güzel bir gün sayılırdı. Kimi aileler kendi aralarında tavra, domino gibi oyunlar oynayarak zaman geçiriyordu. Birçok evden gramofon, piyano, ud, keman, saz, gibi müzik aletlerinin sesleri dışarıya kadar geliyor, hoş bir seda oluşturuyordu. Öyle ki, İstanbul'da gramofonun en fazla çalındığı gün, dün olmuştur²³⁰.

Günün neredeyse her saatinde gürültüye alışık olan İstanbul halkı ilk defa olarak böylesine gürültüsüz bir gün geçirmişlerdi. Sokaklarda ne tek bir otomobil gürültüsü vardı ne de -birkaç görevli dışında- kimse olmadığından insan sesleri geliyordu. Şehir tam anlamıyla ıssızlaşmıştı. Evlerine kapanan insanların bir kısmı

²²⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²²⁷ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²²⁸ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 3.

²²⁹ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

²³⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

kendince vakit geçirecek bir meşgale bulmuş olsa da çoğu için olağanüstü sıkıcı bir durumdu.

Otellerde ve hanlarda ikamet edenler, buldukları otellerin altındaki kahvelerde vakit geçirmişlerdir. Kahveler, canları sıkılan insanlarla dolup taşmış, tavla oynayanların çıkardıkları şakırtılar uğultu halini almıştı. Bazı İstanbullular evlerinin penceresinden bomboş sokakları seyrediyor, sokaktan gelen en küçük seslere önem atfederek kulak kabartıyorlardı. Sayım günü gazeteler basılmadığı için halk gazete okuyamamıştı²³¹.

Bu olağanüstü durum, gece saatlerinde top seslerinin duyulmasına ve halkın bütün gün hapis kaldıkları evlerini terk ederek sokakları doldurmasına kadar sürmüştür.

2. 5. 2. Sayım Günü İstanbul'da Vukuat

Sayım günü kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmediği için İstanbul genelinde istisnalar haricinde ilk defa olaysız bir gün yaşanmıştır.

Dönemin Cumhuriyet gazetesinde sayım günü İstanbul'un genel durumu şu şekilde yer almıştır:

Sayım günü İstanbul'da kimse evinin dışına çıkamadığı için caddelerden herhangi bir olay haberi duyulmamış ve ilk defa olmak üzere kent genelinde vukuat raporu yazılmamıştı. Evlerde olabilecek ufak tefek tatsızlıklar varsa bile zabıtaya böyle bir haber ulaştırılmamıştı. Bununla birlikte şunu ilave edelim ki, olaysız geçen saatler sayımın devam ettiği ve sokağa çıkmanın yasak olduğu saatlerdi. Bu olağanüstü sakin günün çok hareketli olacağı düşünülen gecesinde nelerin olup bittiği ancak bu gün anlaşılacaktır²³².

Sayım günü sokağa çıkma yasağına rağmen, yollar otomobillerden ve insanlardan tamamıyla arındırılmış olmakla birlikte yine de yine de şaşılacak bir şekilde trafik kazası olayına rastlanmıştır. Bu olay yine aynı gazetede şu şekilde yer almıştır:

Dün İstanbul'un müstesna (çok nadir görülen) tenhalığına ve bilumum vesait ekalliyetinin seyrüsefer etmeyeceğine (bütün taşıtların çoğunun trafiğe

²³¹ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²³² *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

çıkmayacağına) bakarak kazasız bir gün geçirebileceğimize hükmetmiştik. Fakat hadisat (olaylar) bu hükmümüzde yanıldığımızı ispat etti. Şişhane yokuşunda 773-3 numaralı, Fiat markalı bir otomobilin ön tekerleğinden birisi kopmuş ve otomobil cadde ötesinde kalmıştır. Bu hadisede çok şükür nüfusça bir zayıat (kayıp) olmamıştır²³³.

Gazetenin haberine göre bu olayın insan hatasından kaynaklanmadığı, teknik bir hata olduğu anlaşılmaktadır.

2. 5. 3. Sayım Günü Olağanüstü Durumlar İçin Alınan Tedbirler

Sayım günü sokağa çıkma ruhsatı alan kişiler dışında acil durumlar da dahil olmak üzere kesinlikle kimsenin sokağa çıkmasına izin verilmediği için hükümetçe hastalar için doktor, diş hekimi, eczane; doğum yapacaklar için ebe ve gerekli sağlık memurlarının hazır bekletildiği dönemin basınından anlaşılmaktadır.

Olağanüstü durumlar göz önünde bulundurularak sayım günü Ankara Eczanesi açık bulundurulacak ve eczanede Doktor Cevdet Bey ile Ebe Şaziye Hanım hazır bulundurulacaktır²³⁴.

Yalnız sayım günü öncesi hastaneye yatmış olup sayım günü hala hastanede bulunanlar buldukları hastanede sayılacaklardı. Hastası olan ya da doğum yapacak bir kişi olduğunda, o kişinin yakınları polise ya da zabıtaya haber verecek, görevli doktor, diş hekimi ya da ebe ise o eve bizzat ve ücret karşılığı gelecek ve gerekli tedaviyi yapacaktı. Her polis merkezinde bir hükümet doktoru bulunacaktı. Ayrıca her polis merkezinin bulunduğu mıntıkada nöbetçi bir eczane açık bulundurulmuştur²³⁵.

Olası bir yangın vukuunda da itfaiye teşkilatı ve gerekli sayıda itfaiye eri her an hazır bulundurulacaktı. Sayım işlemlerinin süratli ve düzenli bir şekilde bitmesi için halkın, her mevkide sayım sonuna kadar evlerinden çıkmaları men edildi²³⁶.

2. 6. SAYIM İŞLEMİNDEN SONRA SONUÇLARIN TOPLANMASI

Sayım işlemi bitiminden sonra sayım memurlarının kendi bölgelerindeki halkı kaydettikleri cetveller vali ve kaymakamlarca genel müdürlüğe iletilip sonuçlar

²³³ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²³⁵ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

²³⁶ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 7.

süratle tasdik edilip sayım işlemine geçilmiştir.

Sayım memurları, bölgelerindeki bütün binaların sayımını bitirip, kadın ve erkek nüfusun toplamını sayım cetvelinin altına yazarak imzaladılar ve cetvelleri kontrol memurlarına teslim ettiler. Kontrol memurları da bu cetvelleri tetkik ettikten sonra hatasız bir şekilde kaymakam veya valiye teslim ettiler. Vali ve kaymakamlar da cetvellerin toplamındaki sonucu doğrudan doğruya İstatistik Umum Müdürlüğü'ne telgrafla bildirdiler. Sonuçların bildirilmesi için illere dört gün süre tanınmıştı. Bütün memleketten sonuçlar üç gün içersinde geldi; nüfusunun fazla olmasından dolayı yalnızca İstanbul'dan ancak sekiz gün sonra gelebildi. Bu şekilde elde edilen geçici rakama göre Türkiye nüfusunun 13 649 954 olduğu ilan edildi. İl ve ilçelerden gelen bu sonuçların telgrafla İstatistik Umum Müdürlüğü'ne bildirilmesiyle beraber il ve ilçelerden yazılı olarak gelen sonuçlar her mevkiin merkez nüfusu ile merkeze bağlı ve bağlı olmayan köylerin nüfusunu ayrı ayrı içeren listelerdeki Türkiye geneli bütün toplam nüfus, ilk çıkan sonuçtan çok az farklı bulundu. Bu sonuçlara göre Türkiye nüfusu 6 584 477 erkek ve 7 075 801 kadın olmak üzere toplam 13 660 275 kişi çıkmıştır²³⁷.

“Valilere Mahsus 2 Numaralı Talimatname”nin 46. maddesinden başlayarak 48. maddeyi de kapsayan bölümleri nüfus sayımı sonuçlarının toplanmasıyla ilgilidir. İlgili maddeler şöyledir:

46. maddeye göre valiler ve kaymakamlar kendi sınırları içerisindeki nüfusun yer aldığı cetvelleri, sayımdan iki gün sonra 42. maddenin 4. fıkrası gereği merkezde toplayacaklardır. Kendi sınırları içerisindeki bütün köy, nahiye, vb. yerleşim yerlerinin tamamının çok muntazam bir şekilde yazılmış listesine cetvellerdeki nüfus kaydedilir. Listede yer alan bütün yerleşim birimlerinin sayımının yapıp yapılmadığı titizlikle kontrol edilir. Sayımı yapılmayan bölge tespit edilirse, oranın sayımı tekrar yapılır. Bu kontrol sayımın güvenilirliği açısından çok önemlidir.

47. maddeye göre vali ve kaymakamlar, sınırları dahilindeki bütün nüfusu kadın ve erkek olarak ayrı ayrı toplayıp 40. maddede bahsi geçen ikinci bir cetvele kaydedeceklerdir. Kadın ve erkek nüfus ayrı ayrı olmak kaydıyla ilin ya da ilçenin merkez nüfusunu, ardından bu ile ya da ilçeye bağlı bütün köylerin nüfusunu,

²³⁷ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 7.

ardından köy ve nahiye nüfusunu, son olarak da o il ya da ilçeye bağlı bulunan ne kadar köy, nahiye, bucak, yani tüm yerleşim birimleri il/ilçe merkezi ile kadın ve erkek toplamı ayrı ayrı yazılacaktır

48. maddeye göre vali ve kaymakamlar, kendi sınırlarına bağlı bütün yerleşim birimlerinin toplam nüfuslarını en geç dördüncü gün Başvekalet İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi'ne telgrafla bildireceklerdir.

Aynı zamanda bu telgrafla birlikte taahhütlü bir yazı ile her vali ve kaymakam aşağıdaki bilgileri İstatistik Umum Müdürlüğü'ne bildireceklerdir:

1- Köyler hariç olmak üzere ilçe merkezi veya il merkezi kadın ve erkek nüfusun ayrı ayrı genel toplamı.

2- İlçe merkezi veya il merkezine bağlı köylerdeki kadın ve erkek nüfusun ayrı ayrı genel toplamı.

3- İl veya ilçenin bütün nahiye ve köylerindeki kadın ve erkek nüfusun ayrı ayrı genel toplamı²³⁸.

2. 6. 1. Sayım Cetvellerinin İstatistik Umum Müdürlüğü'ne Ulaştırılması

Valiler ve kaymakamlar, kendi bölgelerindeki kadın ve erkek nüfusun toplamını Ankara'daki İstatistik Umum Müdürlüğü'ne bildirdikten sonra ve sorulara verilen cevapların yazılı bulunduğu evrakı ve tüm sayım cetvellerini posta ile İstatistik Genel Müdürlüğü'ne bütün sonuçların detaylı sayımı ve istatistik verilerin analizinin hazırlanması için gönderilmelidir.

Tahrir işlemi sonuçlandıktan sonra sayım cetvelleri sayım bölgelerinin bağlı bulunduğu il ya da ilçe merkezlerinden, belirlenen merkezlere teslim edilerek ilk aşamada burada toplanmıştır. Sayımı yapılmayan sokak ya da hane kalıp kalmadığı iyice araştırıldıktan ve kontrolleri yapıldıktan sonra bütün sayım cetvelleri zarfların içerisinde Ankara'daki İstatistik Umum Müdürlüğü'ne en geç sekiz gün içerisinde gönderilecektir. Müdürlük, sayım cetvelleri kendilerine ulaştığında bunu cetvellerin gönderildiği makama bildireceklerdir²³⁹.

²³⁸ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 108-109.

²³⁹ İUM, a.g.e., f. III, s. 109.

2. 6. 2. Tahrir Cetvellerinin Tasnifi ve Kesin Olmayan İlk Sonuçlar

Türkiye'nin bütün il, ilçe, bucak ve köylerinde yapılan nüfus sayımının sonucunda, sayımı yapılan nüfus, cetvellere kaydedilmiş, sayım işleminin tamamlanmasının ardından sonuçlar bütün il ve ilçelerden İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gönderilmiş ve burada tasnif edilerek sayılmaya başlanmıştır.

Sayımın tamamlanmasından ve ilk sonuçların gelmesinden sonra ilçe ve il nüfus dairelerinde toplanan sayım cetvelleri kontrol edilerek her bölgede sayım yapılıp yapılmadığı incelendikten sonra cetveller, ferdi fişlerin üzerine ücret karşılığında nakledildi. Ve bu fişler İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gönderildi. Fişlerin 8 632 000'sı makine fişlerine nakledilerek makine ile, kalanı ise el ile tasnif olundu. Tasnif işlemini ayda ortalama olarak yetmiş memur istihdamı ile 17 ay devam etti. Elde edilen kesin sonuç, daha önce yayınlanan kesin olmayan rakamlardan 12 005 kişi eksiktir. Pek nadir istisnalarla her bölgenin kesin nüfusu tasnif sonucunda pek az değişime uğramıştır. Bu farkların sebebi ilçe ve illerde cetvellerdeki nüfusların toplamları yapıldığı sırada bazı maddi hataların yapılması dolayısıyla olduğu araştırmalar sonucu anlaşılmıştır²⁴⁰.

Sayım cetvelleri zarflar içerisinde muhafaza edilerek sayım bölgelerinden Ankara'daki İstatistik Umum Müdürlüğü bünyesinde bulunan Tahrir-i Nüfus İcra Dairesi'ne gönderilmişlerdir.

Bu zarflar bazı mıntikalardan kamyonlarla vilayete nakledilmiştir²⁴¹. Gelen bu zarfların içerisinde bulunan sayım cetvellerinde, sayım işleminin sonucunda, sayım memurlarınca kendi bölgelerinde tespit edilen nüfusun toplamı yazılı idi. Bu cetvellerde sonuçlar toplanırken herhangi bir hata yapılıp yapılmadığı büyük bir titizlikle kontrol edildikten ve varsa hatası düzeltilerek, nihayet bütün cetvellerin hatasız olduğuna kesin kanaat getirildikten sonra toplamları yapılarak çıkan sonuç Dahiliye Vekaleti'ne gönderilmiştir. Konu ile ilgili olarak dönemin basınında çıkan bir haber şöyledir:

Tahriri Nüfus İcra Dairesi dün de mıntikalardan gelen zarfların teslimi ile meşgul olmuştur. Yekunların (toplamların) tespitine dün akşamdan itibaren başlanmıştır. Yalnız bazı memurların acele ile bu yekunları yanlış kaydettikleri anlaşıldığından

²⁴⁰ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 7.

²⁴¹ Cumhuriyet, 31 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 1.

bunlar tekrar birer defa daha gözden geçirilecek ve neticesi perşembe günü Dahiliye Vekaleti'ne gönderilecektir. Bir gazete tahrir neticesinin Dahiliye Vekaleti'ne bildirildiğini yazmış ise de doğru değildir²⁴².

İl ve ilçelerden Ankara'daki İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gönderilen sonuçlardan “küçük bir kısmı hariç olmak üzere” bir hataya rastlanmamıştır. Tespit edilen küçük çaplı hataların ise genel sonuçlar toplanırken dikkatsizlik sonucu yapılmış hatalar olduğu kanaatine varılmıştır. İstatistik Umum Müdürlüğü'nde tekrar sayılarak hataların düzeltilmesinden sonra ilk çıkan geçici rakamlarla hatasız rakamlar arasında bariz bir farkın olmadığı anlaşılmıştır. Çıkan sonuçlar, beklenenin altında olmadığı için memnunlukla karşılanmıştır.

2. 7. CAMILLE JACQUART'IN ANADOLU AJANSI'NA SAYIMIN KESİN OLMAYAN İLK SONUCUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİ İFADE EDEN BEYANATI

Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında hiç şüphesiz en fazla emeği geçen kişilerden biri de Türkiye'ye geldiği günden beri nüfus sayımının hazırlık evresi ve uygulama aşamalarında canla başla çalışan Belçikalı İstatistik Uzmanı Camille Jacquart idi. Merak edilen konulardan biri de ilk sonuçlar açıklandığında Camille Jacquart'ın bu sonuçlara ilişkin görüşleri olmuştur. Bu nedenle ilk gelen sonuçlar hakkında görüşüne ilk başvurulmuş kişi olmuştur.

Türkiye'de umumi tahriri nüfus (genel nüfus sayımı) istihzaratının (hazırlıklarının) en mühim kısmına iştirak eden ve istatistik hususundaki salahiyeti bütün dünyaca tanınan Başvekalet Merkezi İstatistik Müdür-i Umumiyesi Profesör Camille Jacquart, Anadolu Ajansı'na aşağıdaki beyanatta bulunmuştur:

Türkiye'de umum-u tahriri nüfusun tamamıyla muvaffakiyet (başarı) verdiğini görmekle bahtiyarım. Bu bahtiyarlık sade istihzaratın (çalışmaların) benim tarafımdan ve tayin ettiğim usullere tevfikan (uygun olarak) yapılmış olmasından değil, 28 Teşrinievvel 927 tarihinin Türkiye'nin terakkiyatında (ilerlemesinde) şayan-ı dikkat bir merhale teşkil etmesinden mütevellidir (doğmuştur). Bu terakki (ilerleme) işinde teşrik-i mesai etmekle (görev almakla) müftehirim (iftihar ediyorum). Verilen talimatnameler her tarafta tamamen tatbik edilmiştir. Halk her yerde işbu talimatnameler ahkamını (hükümlerini) kemal-i inzibat (olgunlukla) ve mutavaatıyla (boyun eğmesiyle) karşılamış ve bütün nüfusun bir günde tadadını (sayılmasını) temin eden tedabire sakinane (sakinler için alınan tedbirlere) itaat etmiştir. Miktarları takriben 60,000 den fazla olan tahrir memurları vazifelerini büyük bir gayret ve nezaketle ifa etmişlerdir. Kendileriyle görüştüğüm ecnebilere tahrir memurlarının nezaket ve dirayeti takdirle yad etmektedirler.

²⁴² Cumhuriyet, 1 Teşrinisani/Kasım 1927, s. 3.

Nüfusun tahrir cetvellerine kaydı Şark vilayetlerinde bir kazanın bir iki gün hariç olmak üzere kemalen bir günde yapılmıştır. Bugün yani tahrirden altı gün sonra, arada Cumhuriyet Bayramı olmasına rağmen İstatistik Müdüriyet Umumiyesi hususi müşkilat (kendine özgü zorluklar) arz eden İstanbul ve bir kaza hariç olmak üzere memleketin her tarafından tahrir netaicini (sonuçlarını) almıştır. Tahrirdeki bu muvaffakiyet talimatnameler ahkâmını (hükümlerini) icraya davet edilen teşkilat-ı memleketin eseridir. Vali ve kaymakamların bu husustaki vazifelerini ifa için gösterdikleri dirayet ve gayreti takdirle yad ederim. Bu defa husule gelen bazı küçük hataların da istikbalde (gelecekte) tekrar etmeyeceği kanaatindeyim.

Unutmamalıdır ki Türkiye’de binaların numaralanması ve bütün memleket dahilinde nüfusun aynı zamanda tahriri²⁴³ ilk defa olarak yapılıyor.

Nüfusun tamamen dahili tahrir edilmesinin (tamamının sayılmasının) amillerinden (nedenlerinden) birisi de aylardan beri yapılan pek kuvvetli propagandadır. Efkâr-ı umumiye, (genel düşünceler) gazetelerin makulâtı (bilgilendirmeler) ve konferanslarla gayet iyi bir surette tenvir edilmiş (bilgilendirilmiş) bulunuyordu. Bu suretle köylüler ve şehirliler, tahririn vergi ihdası (vergi koymak) gayesini veya askeri bir mükellefiyeti istihdaf eylemediğine (hedeflemediğine) ve tahrirden yegane gayenin nüfus mevcudunu ilmi usullerle gayri kabili (mümkün olmayan) itiraz bir surette tespit eylemek olduğuna ikna edilmişti. Nüfusun ilmi usullerle gayri kabili itiraz bir surette tespiti gayesi hakikate kalp edilmiştir. Şimdi tahrir memurlarının doldurdukları cetveller, İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi tarafından tasnif edilecek ve nüfusun cinsiyet, meslek ve sanat, okur yazar, ecnebi itibarı ile sureti inkısamı (dağılımı) gösterilecektir.

Bu tasnif amelîyesi senelerce sarf-ı mesaiyi (çalışmayı) icap ettiren bir iştir. Umumi tahriri nüfusta elde edilen netice ilmi usullerle yapılan bir tadat (sayım) amelîyesinin (işinin) verebileceği en sahih neticeyi vermiştir.

Tahrir cetvellerinin tasnifi (ayrımı) ve erkâmın (rakamların) telgrafla tebliği esnasında bazı cüzi (küçük) hatalar tevellüt etmiş (doğmuş) olabilir. Bunun için elde edilen neticelere erkâmı muvakkate (geçici rakamlar) diyoruz. Esasen birçok memleketlerde tahrirleri müteakip yapılan bu gibi neşriyata (yayına) aynı isim verilir.

Tahriri ait vesaii asliye Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi’ne vürüt ettiği (geldiği) zaman hatalar, şayet vuku bulmuş ise ayrıca tashih edilecektir. Fakat birkaç ay sonra neşredilecek erkâmın dahi şimdi elde edilen neticeden gayet az fark edeceği muhakkaktır.

Umumiyetle tahriri nüfuslarda mükerrer olarak (tekrar) yazılanlar miktarının tahrirden hariç kalanların miktarından daima daha az bulunması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin on dört milyon nüfusa malik olduğunu söyleyebilirim.

Bu beyanatıma, hükümetin tahriri umumiye hazırlamak ve netayicini cem etmek (sonuçlarını toplamak) için beni tamamen serbest bıraktığını ilave etmek vazifemdir. Nüfus mevcudu, valiler ve kaymakamlar tarafından tahrir cetvellerine nazaran (göre) tanzim edilen netayicin tevhidî sureti ile tespit edilmiştir. Vali ve kaymakamlar elde ettikleri neticeyi doğrudan doğruya İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi’ne bildirmişlerdir. Esasen bütün vali ve kaymakamlara tahriri ait vesaii doğrudan doğruya Müdüriyet-i Umumiye’ye göndermeleri emir olunmuştu. Ne şahsıma, ve ne de rüfekâyı mesaim (çalışma arkadaşlarıma) hiçbir telkin yapılmamıştır. Tadat (sayım) neticesinde elde edilen veya elde edilecek erkâmın tezyidi (rakamların artırılması) için hiçbir müdahale vaki olmamıştır. Netice tadat sureti ile elde edilen hakikatin samimi bir ifadesidir.

Bu hususta birçok Avrupalılardan bazı fikir ve kanaatler işittiğim için bu noktayı bilhassa beyan etmeyi lüzumlu görüyorum. Birçok defalar bana:

²⁴³ *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani /Kasım 1927, s. 1.

“Elde ettiğiniz neticeleri neşretmeye hükümet size müsaade etmeyecektir” demişlerdi. Böyle söyleyenler Türkiye’nin on milyon nüfusu bile olmadığını söyleyenlerdi.

Şimdi elde ettiğimiz neticeler bazı muhitlerde hayret ve sukut-u hayaller tevlid edecek (hayal kırıklığı doğuracak) ve ihtimal bu nüfus mevcudunun yanlış olduğunu söyleyenler bulunacaktır. Bu iddia, mahz-ı hata (tam bir hata) olacaktır. Evvelce de söylediğim veçhile bu kabil ameliyelerde gayri kabili itiraz bir surette bulunan pek küçük hatalar hariç olmak üzere tahriri umuminin netayici doğrudur ve bu netayiç en samimi ve civan merdane (cömertçe) bir şekilde toplanmıştır.

Bu beyanatta bulunmaklığım için hiç kimse tarafından bana bir gûna (hiçbir) telkin yapılmadığını da ilave mecburiyetindeyim. Bu sözlerimi söylerken bana sadece sıhhat ve vüsuka (sağlamlığa) hizmet etmeyi değil, hakikat ve hakkaniyete de hadim (hizmetkar) olmayı emreden vicdan-ı mesleğime itaat ediyorum²⁴⁴.

Camille Jacquart, nüfus sayımının başarıyla sonuçlandırıldığını, bundan dolayı son derece memnun olduğunu, yapılmış olan bu çalışmaların Türkiye’nin gelişmesine mutlak bir katkı sağlayacağı görüşünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu başarıda sadece kendilerinin değil, sayımda görev alan 60 000’den fazla memurun ve tüm halkımızın çalışkanlığı, gayreti ve kanunlara olan saygısının da payı olduğunu; tüm bunların gördüğü yabancı kişilerce de takdirle karşılandığını söylemektedir.

Sayımdan sonraki günün Cumhuriyet Bayramı olmasına rağmen ilk sonuçların bütün memleket genelinde “İstanbul ili ve bir ilçe hariç olmak üzere” birkaç gün gibi kısa sürede yapıldığına da dikkatleri çekerek bu başarının da Türkiye’de oluşturulan örgütlenme yapısı ve organizasyona borçlu olduğunu söylemiştir.

Vali ve kaymakamların da işlerini azami bir gayret göstererek, titizlikle ve büyük önem vererek yaptıklarını belirten Mösyö Jacquart, yapılmış olan küçük hesap hatalarının gelecek sayımlarda tekrarlanmayacağı kanısında olduğunu belirtmiştir.

Başarının nedenlerinden birini de yapılan bilgilendirme çalışmalarına ve bu kapsamda yapılan konferanslara bağlamış, gazetelerin de üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirerek halkı önemli ölçüde bilgilendirdiğini beyan etmiştir. Bu bilgilendirme çalışmalarının halkın bilincinde yer edinen “yapılacak olan nüfus sayımının yeni vergiler almak ve askere çağrılmak” türünden yanlış kanıların giderilerek, sayımın halkın ve ülkenin faydasına bir icraat olduğunun anlatılmasında etkin rolü olduğunu söylemektedir.

Sayım memurlarının doldurduğu cetveller aracılığıyla İstatistik Umum

²⁴⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 120-121.

Müdürlüğü tarafından halkın niteliğine yönelik istatistiklerin yapılacağını, açıklanan geçici rakamlarla, birkaç ay sonra açıklanacak olan kesin rakamlar arasında çok az bir farkın olacağını; açıklanan bu kesin rakamlara herhangi bir itirazın ilmi temeller üzerine oturtmanın mümkün olamayacağından, sayım öncesi Türkiye nüfusu ve nüfus sayımı sonuçlarının açıklanmasına izin verilemeyeceği tarzından yapılan olumsuz görüşlerin yok olacağı kanaatini taşımaktadır.

Sayımın olumlu sonucunun, aleyhte propaganda yapan çevreleri üzdüğünü belirten Mösyö Jacquart ancak sonuçların dürüstçe ve hiçbir hile yapılmadan elde edildiğini, kendisinin hakkaniyete bağlı kalmaktan gayet müsterih olduğunu söylemiştir.

2. 7. 1. Hükümetin Sayımın Kesin Olmayan İlk Sonucuna Yönelik Olarak Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ardı ardına meydana gelen kanlı savaşlar ve özellikle de I. Dünya Savaşı'ndaki yüz binleri bulan can kaybımız, Cumhuriyet'ten sonra nüfusumuzun azlığından yakını olarak nüfusu artırmaya yönelik bir takım tedbirlerin ve teşviklerin alınmasına neden olmuştur. Bu sebeptendir ki Cumhuriyet kurulduktan sonra 1920'li ve 1930'lu yıllarda ailelerin daha fazla sayıda çocuk sahibi olmaları yönünde propaganda yapılmıştır.

Bu yüzden Cumhuriyet tarihimizin ilk nüfus sayımı olan 1927 Nüfus Sayımı sonunda nüfusun yüksek çıkması başta devlet adamları olmak üzere bütün Türk halkının beklentisi olmuştur.

Son 10 yılını çetin ve kanlı savaşlar içerisinde yaşayan ve bu savaşlarda genç ve dinamik nüfusunun % 30'unu kayıp veren bir ulus, Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ortak bir vatan kazanmıştı. Savaştan sonra devlet, elindeki bu potansiyelden dili, tarihi, kültürü, duyguları ve ülkesiyle bütünleşmiş bir ulus teşekkül ederek kendisine bağlamak isteyecekti²⁴⁵. Bu sebeple umut edilen bir diğer konu ise nüfusun kahir ekseriyetinin Türklerden mürekkep oluşacağı beklentisi olmuştur.

Öte yandan nüfusumuzun 10 milyonun üzerinde çıkması, Avrupa'da sayım öncesi yapılan propagandalarda Türklerin nüfusunun 10 milyonun altında olacağı

²⁴⁵ Fikret Babuş; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik- Sosyal- Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, s. 117.

söylentilerini boşa çıkarmıştır.

Sayım sonuçları, ilk sonuçların yavaş yavaş alınmaya başlandığı ilk andan itibaren yetkilileri oldukça memnun etmiştir. Zira, sayılmış olan il ve ilçelerden gelen rakamlar, Türkiye genelindeki sayım sonucunun beklenen rakamın altında olmayacağı yönünde kuvvetli umutlar doğurmaktaydı. Bu mutlu haberi, İstatistik Müdür Yardımcısı Celal Bey basına yaptığı açıklama ile şu şekilde duyurmuştur:

Sayım işlerine devam edilmektedir. Şu ana kadar sayılan nüfus dokuz milyonu bulmuştur. 30 ilin nüfusunun tasnifi işlemleri bitirilmiş, geriye 34 il kalmıştır. 45 ilçeden henüz telgraf gelmedi. Buralardan yarın akşama kadar telgrafların gelmesi beklenmektedir ve kesin olmayan ilk sonuçların ancak telgrafların geldiği Perşembe (yarın) akşam saatlerinde açıklanabileceği kanaatindeyim. Şunu söyleyebilirim ki şu ana kadar aldığımız sonuçlar bizi oldukça memnun etmiştir²⁴⁶.

Sayımın tasnifi devlet adamlarınca da büyük alaka ile izlenmiş, dönemin başvekili İsmet (İnönü) Paşa da tasnif işleri devam ettiği bir sırada Başvekalet'e bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü'nü ziyaret ederek sayım işlemlerini bizzat yerinde inceme fırsatı bulmuştur.

Bütün il ve ilçelerden İstatistik Umum Müdürlüğü'ne gelen sonuçları büyük bir ehemmiyet ve titizlikle tasnif ederek birkaç gün içerisinde sayım işlemlerini İstanbul hariç olmak üzere yurt genelinde bitirmiştir. İstanbul hariç olduğu halde gelen ilk sonuç nüfusun beklendiği gibi 10 milyonun üzerinde çıkacağı kesinlik kazanması bakımından hayli sevindiriciydi.

390 il ve ilçe merkezi nüfus sayımı sonuçlarını İstatistik Müdüriyeti'ne telgrafla bildirmişlerdir. Genel Müdürlük bu telgraflardaki rakamları toplayıp genel sonucu 12 942 208 olarak tespit etmiş bulunmaktadır. Bu toplama İstanbul dahil değildir. İstanbul nüfusunun da sekiz yüz bin ile bir milyon olacağını tahmin ediyoruz²⁴⁷.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani/Kasım1927, s. 2.

²⁴⁷ *Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani/Kasım 1927, s. 1.

2. 8. SAYIMIN MALİYETİ

Sayımda görev alan personele ‘yaptıkları bu hizmet bir nevi vatan görevi olarak addedilmiş’ olup çalışmalarını karşılığında herhangi için bir ücret ödenmemiştir. Ancak sayımda görev yapacakları uzak mıntikalara nakil vasıtalarıyla ulaşım için gerekli paranın tamamı hükümet tarafından karşılanmış olup sayım memurları gidecekleri mıntikalara ücretsiz olarak ulaştırılmışlardır.

Sayım masrafı olarak halktan binaların numaralanması hizmetine karşılık talimatname ile belirlenen bir ücret alınması yoluna gidilmiştir. Bina sahiplerinden alınması icap eden ücret, “Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname”nin “Masarif” kısmınının 26. maddesinden başlayarak 28. maddeyi de kapsayan bölümlerinde bu talimatname kapsamında belirlenmiştir.

Bu maddeler şöyledir:

Madde 26) Bu talimatname ahkâmına göre evlerin numaralanması için muktezi masarif iki kısımdır: Birincisi levha bedeli, ikincisi de müstahdem ücreti. Kanunun altıncı maddesi veçhi ile bu masraflar belediye teşkilatı bulunan yerlerde bina sahiplerinden tahsil olunacaktır.

Madde 27) Belediye teşkilatı olmayan yerlerde kanun, 26 ncı maddede zikredilen masrafın ihtiyar meclisleri vasıtası ile tahsilini emretmektedir. Binaenaleyh belediye teşkilatı olmayan yerlerde bu husus için sarfi icap eden para, mezkur kanunun 44 üncü maddesinin 5 numaralı fıkrası mucibince salma sureti ile temin ve ihtiyar meclisleri marifeti ile tahsil olunur.

Madde 28) Bina sahiplerinden tahsil edilecek para bu işler için ihtiyar edilen masraf miktarını tecavüz edemez. Aksi surette muamele yapanlar, vazifelerini sui istimal etmiş addolunur²⁴⁸.

Binaların numaralandırılması işlemi karşılığında alınan ücret haricinde halktan herhangi bir isim altında ayrıca bir para alınmamış ve bu masraf daha sonraları halka vergi olarak yansıtılmamıştır. Sayım öncesi propaganda faaliyetlerinde halkın yanlış anlamalardan kaynaklanabilen ve sayımın külfetinin halka ödetileceği endişelerini içeren çekincelerini ortadan kaldırmak amacıyla bu konunun halka anlatılmasına özel önem verilmiştir.

“2 Haziran 926 tarih ve 893 sayılı kanun hükümlerine ve hükümetçe hazırlanan talimatnamelere göre 28 Teşrinievvel 927 Cuma günü bütün Türkiye’de umumi bir sayım tahriri yapılmıştır. Bu tahrir için 551 827 Lira sarf edilmiştir”²⁴⁹.

²⁴⁸ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 93.

²⁴⁹ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 124.885.4.

Türkiye’de 1927 yılında 1 Amerikan Doları, 52 Kuruş olduğundan ve sayımda bütün Türkiye geneli için 551 827 Lira sarf edildiğine göre sayımın Amerikan Doları olarak maliyeti yaklaşık olarak 1 060 000 Dolar’a tekabül etmektedir. 1927 yılında bir adet tam Cumhuriyet altını 3, 23 Lira olduğundan sayım için harcanan para yaklaşık olarak 170 844 adet tam Cumhuriyet altınının değerine tekabül etmektedir. 1927 yılında ortalama bir devlet memurunun bir aylık maaşı 31, 25 Lira olduğundan sayımda harcanan para, 17 658 devlet memurunun ortalama bir aylık maaşlarının toplamına tekabül etmektedir²⁵⁰.

²⁵⁰ 1927 yılına ait ekonomik veriler için <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=133778> adlı internet sitesinden yararlanılmıştır. 01.06.2010.

III. BÖLÜM

1927 NÜFUS SAYIMININ RESMİ SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TÜRKİYE GENELİ İLLERE AİT RESMİ SONUÇLAR

1927 Türkiye'sinin idari yapısı ile günümüzün Türkiye'sinin idari yapısında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. 1927'de il sayısının günümüzdeki sayısından daha az olduğu ve bugün il merkezi olan bazı şehirlerin o gün için ilçe merkezi durumunda, bugün ilçe olan bazı yerleşim birimlerinin o gün il merkezi olduğu görülmektedir. Ya da bazı illerin adları, S günümüzdeki adlarından farklıydı.

Birkaç örnek vermek gerekirse, bugün adı Osmaniye olan ilin 1927 Nüfus Sayımı sırasındaki adı Arapça'da "bereket dağı" anlamına gelen Cebeliberek olarak geçmektedir. Bugün Ağrı'ya bağlı bir ilçe merkezi olan Doğubayazıt, 1927 yılında Bayazıt adıyla il merkezi idi. Bugün il merkezi olan Muş, 1927'de Bitlis iline bağlı bir kaza merkezi idi. Günümüzde Sakarya ilinin il merkezi olan Adapazarı, 1927'de Kocaeli iline, Uşak, Kütahya iline, Nevşehir, Niğde iline, Adıyaman ise Malatya iline bağlı birer kaza merkezleriydiler. Yakın bir geçmişe kadar Niğde iline bağlı bir ilçe merkezi olan Aksaray, 1927'de il merkezi idi. 1927'de İçel ve Mersin'in iki ayrı il olduğu görülmektedir. Günümüzde Giresun iline bağlı bir ilçe merkezi olan Şebinkarahisar, 1927 yılında il merkezi idi. Hatay, henüz Suriye sınırına dahildi.

Sayım tarihinde Türkiye idari taksimat itibarıyla 63 il,²⁵¹ 328 ilçe ve 699 nahiyeden oluşuyordu. Köylerle birlikte yerleşim birimi adedi 40 991 idi. Bu miktara göre Türkiye Avrupa'sında 1026 ve Türkiye Asya'sında 315 olmak üzere bütün memleket dahilinde 333 nüfus isabet etmektedir²⁵².

Sayım sonuçlarına göre Türkiye'nin 1927 nüfus sayımlarına göre toplam nüfusu 13 648 270'tir²⁵³.

²⁵¹ Hatay, 1939 yılında ülke sınırlarına katıldığı için bu rakama dahil edilmemiştir.

²⁵² İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 14.

²⁵³ Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], *İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators'*, 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2008, s. 8.

1. 1. İLLERİN GENEL NÜFUSLARI

1927 Nüfus Sayımı resmi sonuçlarına göre Türkiye'deki 63 ilin, bağlı bulunduğu ilçeleriyle birlikte toplam nüfusları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir..

Tablo 2. 1927 Nüfus Sayımı'nda Türkiye'deki İllerin Genel Nüfusu

İLİN ADI	ERKEK NÜFUS	KADIN NÜFUS	TOPLAM NÜFUS
Adana	116 341	111 377	227 718
Afyonkarahisar	120 398	138 979	259 377
Aksaray	60 407	66 624	127 031
Amasya	55 842	59 042	114 884
Ankara	205 368	199 352	404 720
Antalya	93 212	111 160	204 372
Artvin	44 532	45 534	90 066
Aydın	99 313	113 228	212 541
Balıkesir	206 220	214 846	421 066
Bayazıt	57 177	47 409	104 586
Bilecik	53 498	60 162	113 660
Bitlis	47 543	43 088	90 631
Bolu	98 941	119 305	218 246
Burdur	38 678	44 936	83 614
Bursa	192 730	208 865	401 595
Cebelibereket	55 467	52 227	107 694
Çanakkale	87 676	94 059	181 735
Çankırı	70 606	86 613	157 219
Çorum	116 101	131 825	247 926
Denizli	110 330	134 718	245 048
Diyarbakır	97 387	96 929	194 316
Edirne	73 508	77 332	150 840
Elazığ	104 719	109 058	213 777
Erzincan	64 311	68 014	132 325
Erzurum	132 249	138 177	270 426
Eskişehir	74 580	79 752	154 332
Gaziantep	105 907	109 855	215 762
Giresun	76 175	88 858	165 033
Gümüşhane	57 387	64 844	122 231
Hakkari	12 968	12 012	24 980
İçel	41 149	49 791	90 940
İsparta	69 023	75 414	144 437
İstanbul	404 558	389 886	794 444
İzmir	269 262	256 743	526 005

İLİN ADI	ERKEK NÜFUS	KADIN NÜFUS	TOPLAM NÜFUS
Kars	108 803	96 043	204 846
Kastamonu	148 579	187 922	336 501
Kayseri	118 488	132 882	251 370
Kırklareli	54 860	54 129	108 989
Kırşehir	57 714	69 187	126 901
Kocaeli	141 366	145 234	286 600
Konya	238 350	266 034	504 384
Kütahya	139 241	163 185	302 426
Malatya	144 627	162 255	306 882
Manisa	183 044	190 969	374 013
Maraş	93 443	93 412	186 855
Mardin	90 539	92 932	183 471
Mersin	59 697	59 410	119 107
Muğla	79 921	95 469	175 390
Niğde	78 110	87 946	166 056
Ordu	90 336	112 018	202 354
Rize	72 371	99 286	171 657
Samsun	131 794	142 271	274 065
Siirt	50 353	52 080	102 433
Sinop	78 186	91 779	169 965
Sivas	153 841	175 710	329 551
Şebinkarahisar	49 718	59 017	108 735
Tekirdağ	65 565	65 881	131 446
Tokat	124 416	138 647	263 063
Trabzon	130 926	159 377	290 303
Urfa	101 062	102 533	203 595
Van	39 525	35 804	75 329
Yozgat	98 075	111 422	209 497
Zonguldak	127 366	141 543	268 909
Gümüşhane	57 387	64 844	122 231
Hakkari	12 968	12 012	24 980
İsparta	69 023	75 414	144 437
İçel	41 149	49 791	90 940
İstanbul	404 558	389 886	794 444
İzmir	269 262	256 743	526 005
Kars	108 803	96 043	204 846
Türkiye Geneli	6 563 879	7 084 391	13 648 270 ²⁵⁴

Tablo 2'deki 1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye geneli erkek nüfus toplamı 6 563 879, kadın nüfus toplamı ise 7 084 391 idi. Yani, kadın toplam nüfusu,

²⁵⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. I, s. II-XVII.

erkek toplam nüfusundan 520 512 fazla idi.

1927 Nüfus Sayımı'na göre kadınlar genel nüfusun % 51,9'unu, erkekler % 48,1'ini oluşturuyorlardı. 1927'den itibaren ülkemizde cinsiyet oranlarının erkekler lehine sürekli bir artış kaydettiği gözlenmiştir²⁵⁵.

Erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olduğu iller şunlardır: Adana, Ankara, Bayazıt, Bitlis, Cebelibereket, Diyarbakır, Hakkari, İstanbul, İzmir, Kars, Kırklareli, Maraş, Mersin, Van.

Erkeklerin kadınlara göre daha fazla olduğu illerden 1000 kadına 1 193 erkek düşen Bayazıt, 1 116 erkek düşen Kars ve 1 112 erkek düşen Van'da, kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu ülke geneli ortalamasına kıyasla çok büyük farklar yoktur. Öte yandan; 1 000 erkeğe Kastamonu'da 1 250 kadın, Trabzon'da 1 207 kadın, Denizli'de 1 202 kadın, Muğla'da 1 167 kadın, Afyonkarahisar'da 1 180 kadın düşer²⁵⁶.

Bu illerden Diyarbakır, Kırklareli ve Mersin'de erkek nüfus, kadın nüfusu çok az bir farkla geçmiş olmakla birlikte Maraş'ta erkek nüfus kadın nüfustan sadece 31 fazladır. Tekirdağ'da ise kadın nüfus erkek nüfustan fazla olmakla birlikte aradaki fark çok azdır.

Yoğun göç alan illerin başında gelen İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da göç eden erkeklerin genellikle eşlerini getirmemeleri sonucu erkek nüfus az bir farkla kadın nüfusa kıyasla daha fazla çıkmıştır. Göç alan kalabalık illerle, erkek nüfusla kadın nüfusun neredeyse eşit olduğu Kırklareli, Tekirdağ ve Maraş'ı göz ardı edersek erkek nüfusun kadın nüfusa göre daha yoğun olduğu illerin tamamının Doğu illerimiz olduğu dikkati çekmektedir.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre toplam nüfusun % 48,1'ini erkek nüfus, % 51,9'unu ise kadın nüfus teşkil etmekteydi. 1000 erkeğe isabet eden kadın sayısı ise 1079 idi. 1927'den itibaren memleketimizde cinsiyet oranı erkekler lehine devamlı bir artış kaydetmiştir²⁵⁷.

²⁵⁵ Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 20.

²⁵⁶ Camille Jacquart; *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla Türkiye Nüfusu*, İUM, Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası, Ankara 1928, s. 14.

²⁵⁷ Yüceuluğ, a.g.e., s. 20.

1927 senesinde erkek nüfusla kadın nüfus oranları arasında bariz bir farkın olması Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda çok sayıda erkek kayıp verilmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu fark, ileride göreceğimiz gibi doğumlarda erkek çocukların kız çocuklarından fazla, ölümlerde ise kadınların erkeklerden fazla oluşu, ölü doğumların azalması gibi sebepler yüzünden cinsiyet oranları zamanla erkekler lehine yükselmiştir²⁵⁸.

İstanbul'un, bugün olduğu gibi 1927 yılında da 794 444 kişilik nüfusuyla en kalabalık şehir olduğu görülmektedir. Günümüzde 3. büyük şehir olan İzmir'in, 1927 yılında 526 005 olan nüfusuyla, 404 720 nüfuslu başkent Ankara'dan daha kalabalık bir şehir olduğu sayım sonuçlarından anlaşılmaktadır²⁵⁹.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre il merkezi nüfusuna göre en kalabalık iller İstanbul, İzmir ve Ankara'dan sonra sırası ile Balıkesir, Bursa, Ordu, Adana, Konya ve Afyonkarahisar'dır.

Ancak, il merkezi nüfusuna Merkez ilçeye bağlı bütün bucak ve köy nüfusunun dahil edildiği unutulmamalıdır. Yani Merkez nüfustan kasıt, il merkezinde yaşayan nüfus değildir. Belirtilen nüfusun çok önemli bir kısmının kırsal kesimi oluşturan nüfus olduğu unutulmamalıdır.

Yoğun göç almaları nedeniyle bugün en kalabalık illerimizden olan Antalya, Kocaeli, Mersin gibi illerimiz 1927 Türkiye'sinde merkez nüfusları itibarıyla neredeyse en küçük illerimizden biri durumundaydılar.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye'nin genel nüfusunun 11-12 milyon dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Genç erkek nüfusun 1912-23 döneminde savaşlarda kırılması nedeniyle, 1950'ye kadar büyük bir nüfus artış hızı gözlemlenmemesi, hükümetlerin gençleri evliliğe özendirerek ailelere fazla sayıda çocuk sahibi olmaları ve nüfus artışını teşvik yönünde politikalar izlemeye yöneltmiştir. Ailelere bu yönde propagandalar yapılarak çok sayıda çocuk yapmaları tavsiye edilmiştir²⁶⁰.

²⁵⁸ Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 20-21.

²⁵⁹ Verilen rakamlar, tüm ilçelerle birlikte illerin toplam nüfusunu teşkil etmektedir. Tabloya göre Merkez nüfusları itibarıyla; İstanbul 245 982, İzmir 184 254, Ankara 107 581 nüfusa sahiptir.

²⁶⁰ Tefik Çavdar; "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1555.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusumuzun Avrupa'nın büyük ülkelerine nazaran hayli düşük olmasının da nüfusu artırmaya yönelik bu politikada rolü vardır. Mesela 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'de kilometre kare başına ortalama olarak 18 nüfus isabet ediyordu. Yine o senelerde Almanya'ya 127 nüfus, Yunanistan'a 49 nüfus düştüğü düşünülürse nüfusumuzun Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne derece az olduğu daha iyi anlaşılır²⁶¹.

Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında izlenmiş olan nüfusun azlığından yakının ve nüfus artışını özendiren hükümet politikalarından, II. Dünya Savaşı sonrasında vazgeçilmiştir. Çünkü bu kez nüfusun hızlı artışı sorun olarak algılanmaya başlanmıştı. Özellikle 1950'lerden sonra büyük şehirlere yapılan yoğun göçler, beraberinde işsizlik ve konut açığı sıkıntılarını da getirmiştir. Büyük şehirlerdeki çarpık kentleşmenin, konut açığının, işsizliğin önüne nüfus planlaması yöntemiyle geçileceği düşünülerek, 1965 yılında başlatılan "Nüfus Planlaması" uygulamasıyla hızlı nüfus artışının ülke için sorun olduğu resmen kabul edilmiştir²⁶².

1. 2. İLLERİN MERKEZ NÜFUSLARI

İllerin gelişmişlik düzeyi, nüfus açısından büyük şehir olup olmadığının en belirgin özelliği, merkez nüfuslarının kalabalık olmasıdır. Bu açıdan il dışından göç aldığı anlamına da gelmektedir.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'deki 63 ilin, bağlı bulunduğu kasaba ve köyler hariç olmak üzere il merkezi nüfusları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. 1927 Nüfus Sayımı Sonucuna Göre İllerin Merkez Nüfusları

İLİN ADI	İL MERKEZİ NÜFUSU	İLİN ADI	İL MERKEZİ NÜFUSU
Adana	72 652	İstanbul	411 525
Afyonkarahisar	23 367	İzmir	153 845
Aksaray	7 339	Kars	13 701
Amasya	12 481	Kastamonu	14 359
Ankara	74 784	Kayseri	39 544
Antalya	17 635	Kırklareli	12 911

²⁶¹ Muhlis Ete; "Nüfus Sayımı", *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İUM, Köyhocas Basımevi, Ankara 1936, s. 41.

²⁶² Fikret Babuş; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, s. 116.

İLİN ADI	İL MERKEZİ NÜFUSU	İLİN ADI	İL MERKEZİ NÜFUSU
Artvin	2 943	Kırşehir	12 745
Aydın	11 987	Kocaeli	14 637
Balıkesir	25 448	Konya	47 286
Bayazıt	3 930	Kütahya	17 266
Bilecik	3 581	Malatya	20 399
Bitlis	9 050	Manisa	28 635
Bolu	7 215	Maraş	25 672
Burdur	12 848	Mardin	22 249
Bursa	61 451	Mersin	21 765
Cebelibereket	4 968	Muğla	10 090
Çanakkale	8 515	Niğde	9 463
Çankırı	8 847	Ordu	8 209
Çorum	19 739	Rize	13 701
Denizli	15 704	Samsun	30 333
Diyarbakır	31 511	Siirt	14 830
Edirne	34 669	Sinop	5 006
Elazığ	19 216	Sivas	29 706
Erzincan	16 104	Şebinkarahisar	7 091
Erzurum	30 801	Tekirdağ	14 387
Eskişehir	32 103	Tokat	20 430
Gaziantep	39 571	Trabzon	24 634
Giresun	11 898	Urfa	29 918
Gümüşhane	2 549	Van	6 981
Hakkari	801	Yozgat	11 018
Isparta	15 855	Zonguldak	11 797
İçel	4 801	Toplam	1 748 496 ²⁶³

Tablo 3'e göre, 1927 yılında Türkiye'de, İstanbul ve İzmir'den başka merkez nüfusları 100 000'i geçen hiçbir şehir yoktur. Başkent Ankara'nın merkez nüfusu 74 784'dür. Ankara, İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'nin 3. büyük şehridir.

Ankara'dan sonra, 72 652 merkez nüfusuyla Adana, 4. büyük şehirdir. Adana'yı sırasıyla Bursa, Konya, Gaziantep, Kayseri, Edirne, Eskişehir ve Diyarbakır izlemektedir.

Türkiye'nin en kalabalık ili olan İstanbul Belediye nüfusu şöyledir:

İstanbul; 122 481 kadın ve 139 023 erkek olmak üzere toplam 261 504.

Beyoğlu; 145 520 kadın ve 141 450 erkek olmak üzere toplam 286 970.

Üsküdar; 63 300 kadın ve 61 255 erkek olmak üzere toplam 124 555.

Bakırköy; 8 095 kadın ve 7 054 erkek olmak üzere toplam 15 149.

²⁶³ İUM, *İhsai Yıllık*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, C.1, İstanbul 1928, s. 11-27.

Adalar; 6 460 kadın ve 5 231 erkek olmak üzere toplam 11 691.

İstanbul Geneli; 345 856 kadın ve 354 013 erkek olmak üzere toplam 699 869²⁶⁴.

Tablo 3'e göre, 17 ilin merkez nüfusları 10 000'in, 7 ilin merkez nüfusları ise 5 000'in altındadır. Bu açıdan değerlendirme yapılırsa, 1927 yılında İstanbul ve İzmir hariç Anadolu ve Trakya'daki neredeyse bütün şehirler aslında kırsal nitelikte ve şehir görüntüsünden uzak bir görüntü sergilemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllar kıyaslanacak olursa, nüfus itibarıyla büyük bir değişim gözlenecektir. 1910 ile 1930 yılları arasında Anadolu'dan dışarıya, Anadolu dışından Anadolu'ya yapılan göçler Anadolu nüfusunu etkilediği kadar Anadolu'daki köy şehir dağılımındaki dengeyi de bozmuştur. Anadolu'dan dışarı yapılan göçler, Anadolu dışından Anadolu'ya yapılan göçlerden fazla olmuştur. Anadolu'dan yapılan göçlerde genellikle şehir merkezlerinde yaşayan ve çoğunluğunu Rumlarla Ermenilerin oluşturduğu gayri müslimlerin ağırlıklı olması şehir merkezlerinin nüfuslarını önemli ölçüde azaltmıştır. 1913 yılında bugünkü sınırlar içerisinde yaşayan nüfus 15 300 000 iken bu rakam 14 yıl sonra 1927'de, % 10'dan daha fazla oranda azalmıştı. Ancak bu azalmayı tamamen göçlere bağlamak yanlış olur. 1913 ve 1922 yılları arasındaki geçen süre aralıksız devam eden savaşlarla geçtiği için bu savaşlarda kaybettiğimiz çok sayıda genç insan da bu rakamın bu denli düşmesinin temel etkenlerinden biridir²⁶⁵.

İstanbul'un genel nüfusu, Cumhuriyet'in kuruluşundan yıllar önce, 1910'ların başında 1 200 000'u buluyordu. 1927 sayımındaki nüfusu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki nüfusunun yarısından biraz fazlaydı. Bu azalmanın en büyük sebebini başta 1924 yılında yapılan mübadele olmak üzere yurt dışına yapılan göçler teşkil etmiştir²⁶⁶.

²⁶⁴ İUM, *İhsai Yıllık*, C. 1, s. 13.

²⁶⁵ "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s.1557.

²⁶⁶ Tefik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1557.

1. 3. İLLERİN KENTSEL VE KIRSAL NÜFUSLARI

1927 Nüfus Sayımı'nın resmi sonuçlarına göre Türkiye'deki 63 ilin, il ve ilçe merkezlerindeki kentsel nüfusları ile kırsal nüfusları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İller Bazında Kent ve Kır Nüfusu

İLİN ADI	KENT NÜFUSU	KIRSAL NÜFUS
Adana	82 026	145 709
Afyonkarahisar	45 048	213 695
Aksaray	11 860	115 364
Amasya	29 972	85 219
Ankara	99 066	305 515
Antalya	18 280	170 737
Artvin	3 502	86 128
Aydın	41 349	170 401
Balıkesir	93 297	325 618
Bayazıt	14 442	87 992
Bilecik	15 927	98 116
Bitlis	17 708	72 611
Bolu	21 929	195 668
Burdur	18 049	65 827
Bursa	114 370	285 572
Cebelibereket	21 403	86 688
Çanakkale	35 682	147 809
Çankırı	13 909	142 679
Çorum	43 891	203 711
Denizli	41 209	202 603
Diyarbakır	47 397	146 786
Edirne	48 517	102 372
Elazığ	34 417	179 114
Erzincan	21 063	113 380
Erzurum	40 166	230 759
Eskişehir	41 327	112 868
Gaziantep	76 189	137 360
Giresun	21 219	144 897
Gümüşhane	12 864	108 933
Hakkari	1 884	23 132
İçel	8 595	82 437
Isparta	36 587	108 217
İstanbul	704 825	102 038
İzmir	254 444	277 135
Kars	26 640	178 458
Kastamonu	37 684	297 917
Kayseri	60 379	190 111
Kırklareli	24 803	83 683
Kırşehir	21 130	105 937
Kocaeli	52 081	247 012

İLİN ADI	KENT NÜFUSU	KIRSAL NÜFUS
Konya	100 946	403 179
Kütahya	52 450	251 191
Malatya	46 470	259 315
Manisa	108 972	263 586
Maraş	36 343	148 615
Mardin	41 703	141 614
Mersin	41 703	76 688
Muğla	28 072	146 615
Niğde	38 819	127 757
Ordu	16 156	185 146
Rize	16 798	154 869
Samsun	55 458	205 410
Siirt	22 412	79 117
Sinop	13 440	157 184
Sivas	57 053	272 688
Şebinkarahisar	12 994	95 535
Tekirdağ	34 811	97 311
Tokat	48 758	213 864
Trabzon	32 836	260 219
Urfa	60 085	147 402
Van	13 749	61 688
Yozgat	18 032	190 596
Zonguldak	33 366	234 599
Türkiye Geneli	3 305 879	10 354 396 ²⁶⁷

Tablo 4'e göre 1927 yılında Türkiye genelinde kentte yaşayanların oranı yaklaşık % 24, kırsal bölgede yaşayanların oranı ise yaklaşık % 76'dır.

Nüfusun % 80'ine yakınına oluşturan kırsal bölge nüfusun Yaklaşık yarısı göçebelerden oluşmaktadır²⁶⁸.

Tablo 4'e bağlı kalınarak 1927 yılında illerimiz açısından, kentsel alan ve kırsal alanda yaşayan kişiler için şu değerlendirmeler yapılabilir:

Kentte yaşayanların oranının en yüksek olduğu il İstanbul'dur. İstanbul'da nüfusun % 87'si kentte yaşamaktadır.

Kırsal kesimde yaşayanların en yüksek olduğu il ise Artvin'dir. 1927 yılında Artvin nüfusunun sadece % 3.9'u il ya da ilçe merkezinde yaşıyordu. Genel nüfusuna oranla kırsal kesimde yaşayanların en yoğun olduğu iller ve kentsel nüfuslarının yüzdeleri şöyledir:

²⁶⁷ İUM, *İhsai Yıllık*, C. 1, s. 28-29.

²⁶⁸ Fikret Babuş; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, s. 132.

Artvin'de %3.9, Hakkari % 7.5, Ordu ve Sinop % 8, Yozgat, Aksaray ve Çankırı % 9, Antalya, İçel, Bolu, Gümüşhane ve Rize'de % 10, Şebinkarahisar, Trabzon ve Kastamonu %11, Zonguldak % 12 ve Kars % 13 ile kırsal kesimin Türkiye'de en yoğun olduğu illerdir.

Kent merkezlerinde yaşayanların en yoğun olduğu iller ve kentsel nüfus yüzdeleri şöyledir:

İstanbul'da % 87, İzmir'de % 48, Adana'da % 36, Mersin'de % 35, Edirne'de % 32, Urfa ve Manisa ve Bursa'da % 29, Eskişehir'de % 27, Tekirdağ'da % 26, Isparta'da % 25, Diyarbakır, Kayseri ve Ankara'da % 24, Mardin, Niğde ve Burdur'da % 23'tür.

Anadolu'nun nüfusu 12 615 969, Trakya'nın nüfusu 1 044 306'dır. Trakya'da kilometre kare başına düşen nüfus miktarı 43, Anadolu'da 17'dir. Türkiye geneli kilometre kareye düşen nüfus miktarı 18'dir²⁶⁹.

Karadeniz sahili nüfusu 2 174 425, Marmara ve Adalar nüfusu 2 746 069, Akdeniz sahili nüfusu 753 639, Anadolu'nun denize kıyısı bulunan bölgelerinin toplam nüfusu 5 674 133, Anadolu'nun denize kıyısı bulunmayan bölgelerinin toplam nüfusu 6 941 836, denize kıyısı olmayan Batı illeri toplam nüfusu 1 303 114, İç Anadolu Bölgesi illeri toplam nüfusu 3 499 707, Doğu illeri toplam nüfusu 1 534 712, Güney illeri toplam nüfusu 604 303'tür. Bu bölgelerin Türkiye'nin genel nüfusuna oranı; Karadeniz sahili % 15.91, Marmara ve Adalar nüfusu % 20.12, Akdeniz sahili % 5.51, Anadolu'nun denize kıyısı bulunan bölgeleri % 44.96, Anadolu'nun denize kıyısı bulunmayan bölgeleri % 55.04, denize kıyısı olmayan Batı illeri % 9.53, İç Anadolu illeri % 25.63, Doğu illeri % 11.23, Güney illeri % 4.42'dir²⁷⁰.

1. 4. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDAKİ GÖÇ HAREKETLERİ

Bir bölgedeki nüfus yapısını etkileyen önemli faktörlerden birini de içeri ya da dışarı yapılan göçler oluşturur. Bu göçler bir şehirden bir başka şehre, kırsal

²⁶⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla Türkiye Nüfusu*, Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası, Ankara 1928, s. 4.

²⁷⁰ İUM, a.g.e., s. 4.

bölgelerden, kentlere olabileceği gibi yurt içinden yurt dışına ya da yurt dışından yurt içine de olabilmektedir. 20. yüzyıl başlarında Anadolu'dan, Anadolu dışına büyük miktarlarda göçlere rastlanmaktadır. Bu göçlerin en önemli muhatapları Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir.

1897 yılında günümüzdeki sınırlarımız dahilinde yaşayan 1 200 000 Ermeni, 1 100 000 Rum ve 88 000 kadar Musevi yaşamaktaydı. Yine 1897 yılında ve günümüzdeki sınırlarımız dahilinde 12 611 000 kişi yaşamaktaydı. Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin genel nüfusa oranları yaklaşık olarak % 20 idi. Balkan Savaşları ve Kurtuluş Savaşı arasındaki 10 yıllık zaman diliminde Anadolu'dan Balkanlar'a ve Balkanlar'dan Anadolu'ya büyük göç dalgaları yaşanmıştı. I. Dünya Savaşı sonunda kurulan komisyonlarla 460 000 Makedonyalı Türk'le, 1 200 000 Rum'un mübadele ile karşılıklı yer değiştirmesi ahkamı kabul edildi. Birçok şehirde büyük nüfus kayıplarına yol açan bu göçler uzun süreli ancak muhtelif zamanlarda devam etmiştir²⁷¹.

Bazı illerimizin 1912-1927 yılları arasındaki nüfusu şöyledir:

Tablo 5. Bazı İllerimizin 1912-1927 Yıllarındaki Nüfusları

İLİN ADI	1912 NÜFUSU	1927 NÜFUSU	İLİN ADI	1912 NÜFUSU	1927 NÜFUSU
İzmir	300 000	154 000	Malatya	34 000	21 000
Bursa	80 000	62 000	Antalya	30 000	17 000
Edirne	83 000	35 000	Van	30 000	7 000
Sivas	60 000	29 000	Isparta	26 000	16 000
Urfa	50 000	29 000	Erzincan	25 000	16 000
Trabzon	50 000	25 000	Maraş	25 000	26 000
Konya	45 000	48 000	Samsun	25 000	30 000
Antep	45 000	40 000	Adapazarı	25 000	23 000
Erzurum	43 000	31 000	Burdur	23 000	13 000
Adana	42 000	73 000	Tekirdağ	22 000	15 000
Bitlis	40 000	9 000	Kastamonu	20 000	15 000
Afyon	39 000	23 000	Balıkesir	20 000	26 000
Aydın	35 000	12 000	Muş	27 000	4 000 ²⁷²

Gerek I. Dünya Savaşı'nın sancılı yıllarında ve gerekse savaşın hemen akabinde olmak üzere yaşanan göç dalgalarıyla çok önemli sayıdaki Rum ve Ermeni nüfus sınırlarımız dışına göç etmiştir. Cumhuriyet sonrası yapılan göç hareketleri

²⁷¹ "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s.1556.

²⁷² DİE; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, DİE Yayınları, Ankara 1996, Ed. Cem Behar, s. 33.

arasında en önemlisi Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesidir. Bu mübadele, Türkiye’de yaşayan Ortodoks Rumlarla Yunanistan’da yaşayan Müslüman Türklerin karşılıklı yer değiştirmeleri esasına dayanmaktadır.

17 Temmuz 339/1923 tarihli kararname mucibince mübadele ile gelecek Türkler iskanı için 8 bölge tespit edilmişti. Drama ve Kavala’dan gelen çoğu tütüncü 30 000 aile Samsun yöresine, Siroz’dan gelecek çoğu çiftçi 40 000 aile Adana yöresine, Manastır’dan gelen 22 500 kişi Malatya yöresine, Selanik’ten gelen 43 000 kişi Amasya, Tokat ve Sivas yörelerine, Selanik, Drama ve Kavala’dan gelen 64 000 kişi Manisa, İzmir, Muğla ve Denizli yörelerine, Selanik’in 6 kazasından gelecek 90 000 kişi Çatalca, Tekirdağ, karaman ve Niğde yörelerine, Yanya ve Preveze civarından gelen 55 000 kişi Antalya ve Silifke yörelerine, Midilli, Girit ve civar adalardan gelen 50 000 kişi Ayvalık, Edremit ve Mersin yörelerine yerleşeceklerdi. Mübadele suretiyle Yunanistan’dan Türkiye’ye gelecek Türk nüfus, 105 168 aileye mensup toplam 466 103 kişidir²⁷³.

1912-1927 yılları arasında Balkanlar’dan yurdumuza gelen göçmen sayısı şöyledir:

“1912-1913: 177 352	1921: 11 079
1914-1915: 120 566	1922: 10 093
1916-1917: 18 912	1923: 50 689
1918-1919: 22 244	1924: 235 414
1919-1920: 74 848	1925: 56 523
Toplam: 413 922	1926: 35 051
	1927: 35 213
	Toplam: 431 062” ²⁷⁴ .

Mübadele kapsamında Türkiye’ye gelen kişilere “Türk” adı kullanılmamış, “Yunan arazisinde sakin, Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası” denmiştir. 1924 yılında çıkarılan bir talimatname ile nüfusa dahil edilerek nüfus sicillerine kayıtları

²⁷³ Bkz. BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 124.885.4.

²⁷⁴ DİE; *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, s. 62.

yapılmıştır²⁷⁵.

1. 4. 1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfus Politikası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusumuzun oldukça düşük olması, dönemin hükümetlerinin bu konuda tedbir almalarına ve nüfusu artırmaya yönelik politikalar izlemelerine neden olmuştur.

İşe ilk olarak 1927 yılında kapsamlı bir nüfus sayımı yapılarak başlanmış ve bu sayede nüfusun miktarı ve karakteristik özellikleri belirlenmiştir. Halkın nüfus konusunda bilinçlendirilmesini temin için nüfusun önemine atıfla gazete, dergi, kitap ve broşürlerde nüfusun artırılmasını teşvik eden yazılar yazılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse Abidin Daver, 1935 Nüfus Sayımı Öncesi “Nüfus Sayımında Ulusal Ödev” başlıklı makalesinde özetle şunları yazmıştır:

Bir ulus, elinde bulundurduğu en büyük gücü nüfusundan alır. Nüfusun artması bir milletin gücünün arttığının göstergesidir. Nüfusun eksilmesi ise bir ulusun sona doğru gittiğinin işaretidir. Daha güçlü olmak için her millet gibi biz de nüfusumuzu artırmaya gayret göstermeliyiz. Japonya, İtalya, Almanya ve Sovyet Rusya gibi ülkelerde nüfus her sene önemli ölçüde artmaktadır. Biz de onlar gibi nüfusumuzu artırmak için uğraşyoruz. Bu konuda aileleri daha fazla sayıda çocuk sahibi olmaları konusunda teşvik ediyor ve ölümleri azaltmanın çarelerini arıyoruz. Ayrıca, sınırlarımız dışında kalan soydaşlarımızı da ülkemize getirmek için çabalıyoruz²⁷⁶.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Meclis Kürsüsünde nüfus politikası ile ilgili görüşlerini açıklarken, “Bir zamanlar Türk bütün dünyaya hakim olmuştur. Yarın dahi büyük bir istikbal Türklere mevcuttur. Bunu yapmak için bir takım vasıflara sahip olmalıyız. Nüfusumuz iki misline çıkacaktır” diyerek hükümetin nüfus artırma politikasına bakış açısını sergilemiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, İskan Yasası tartışılırken de, nüfus azlığının bir ülkenin en büyük felaketi olduğunu, Avrupa ülkelerinde nüfus artışının büyük olduğunu, büyük savaşlardan kurtulan Türk milletinin kısa zamanda memleketi doldurup taşıracak bir potansiyele sahip olduğunu

²⁷⁵ Fikret Babuş; *Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, s. 128-129.

²⁷⁶ İUM; *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Abidin Daver, “Nüfus Sayımında Ulusal Ödev” Köyhocasısı Basımevi, Ankara 1936, s. 26.

söylemiştir. Onuncu yıl marşı, bu politikanın izlerini taşımaktadır. 1930’lu yıllarda yurt genelinde nüfus artışı büyük bir alaka ile izlenmekte, zaman zaman halka bu konuda müjdeli haberler verilmekteydi. 4 Şubat 1933 tarihli Yeni Posta gazetesi, çok yakında ulusal nüfus politikası izleneceğini, yeni oluşturulacak olan İskan Kanunu ile Türk nüfusunun nitelik ve niceliğinin artırılacağını gayesini okurlarına müjdelemişti. Ahmet Şükrü Esmer de, 14 Ekim 1934 tarihli Milliyet gazetesinde, nüfus politikası ile ilgili yazdığı bir yazıda, sınırlarımız dışında yaşayan soydaşlarımızın yurda getirilmesinin önemini ve onlara her konuda kucak açacağımızı belirten bir yazı kaleme almıştır. Nüfusun niceliği kadar niteliğine de önem verilirdi. Devletin, tek kültürlü bir ulus oluşturulması yegane amaçtı. İzlenen nüfus politikası devletin temel ilkelerini de yansıtmaktaydı. Nüfus sorununa verilen hassasiyet sonucunda nüfus idareleri büyük bir önem kazanmış en saygın kurumları arasında geliyordu²⁷⁷.

Cumhuriyet hükümetleri bir yandan nüfus artışını teşvik edici projeler uyguluyor diğer yandan oldukça düzensiz olan nüfus kayıtlarını daha düzenli hale getirmenin büyük uğraşını veriyordu. 1927 Nüfus Sayımı sonrası nüfusa kayıtlı olmayan çok sayıda kişinin bulunduğu, ölen bazı kişilerin ve yeni doğan birçok bebeğin çeşitli sebeplerden ötürü nüfusa yazdırılmadığını tahmin ediliyordu. Bu duruma bir çare olacağı düşüncesiyle nüfusa kayıtları yapılmayan kişilerin, kayıtlarını yaptırmaları halinde üç yıl süreyle ceza almamaları gerektiği hükmünün karara bağlandığı aşağıdaki belgede anlatılmaktadır.

“29/Mayıs/926 tarih ve 861 nolu kanunla mektum (gizli) nüfus vakaları cezaları üç yıl için affedilmiştir”²⁷⁸.

Aynı belgede, nüfus nakdi cezalarının beş katı artırıldığı da bildirilmektedir.

1927 Nüfus Sayımı sonuçları, o yılın nüfus kütüklerinden 494 476 kişi eksik çıkmıştı. Eksiklik, köylerin sayımından, kom, oba, huğ, ağıl gibi yerlerin ve göçebe nüfusun sayımlarının yapılmasında tedbir alınmamasından kaynaklanmaktadır²⁷⁹.

²⁷⁷ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, s. 119-120.

²⁷⁸ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 124.885.4. s. 59.

²⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 124.885.4. s. 60.

Bu nedenle 1935 sayımı öncesinde istatistik ve nüfus kayıtlarına daha büyük önem atfedilmiştir, mümkün olduğunca ülke sınırları içerisinde ikamet eden herkesin nüfus kütüklerine yazılmasına gayret edilmiştir.

Nüfusun artması ülke ekonomisinin canlanması, ticaretin artırılması, yerli sanayinin güçlendirilmesi için de oldukça gerekli bir durumdu. Sanayinin temel motoru yeterli nicelik ve nitelikteki nüfustur. 1920'lerin ve 1930'ların Türkiye'sinde önemli şehirlerin bile nüfus açısından son derece tenha olmaları, bu şehirlere kurulacak olan sanayi tesislerinin, fabrikaların, orta ölçekli işletmelerin yeterli sayı ve niteliklerdeki nüfusa gereksinimini doğurmaktaydı.

Bu nedenle sanayileşme hareketleri, nüfus potansiyelinin yüksek olduğu bölgelerden başlanmış, nüfusumuz arttıkça şehirleşmenin alt yapısı tesis edilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye nüfusu az olmakla birlikte nüfusun çok büyük kesimini doğurgan yaştaki kadınlar ve genç erkekler oluşturuyordu. Nüfusun artması yönündeki en büyük engel, çocuk ölümleri ve genel nüfusun yüksek ölüm hızıydı. Bunun giderilmesi için de sağlık konularına önem verilmesi, sağlık personeli sayısının artırılması, doğumların ebeler tarafından ve sağlık kurumlarında yaptırılmasının halka anlatılması gerekiyordu. Ayrıca genç nüfusun evliliklerinin teşvik edilmesi ve yeterli sayıda çocuk sahibi olmalarının bilinci topluma kazandırılmalıydı.

Cumhuriyet'in ilk yılları nüfus azlığı dönemin öncelikli sorunlarından biriydi. Daha güçlü bir ülke görünümü vermek, dış politikada daha etkin bir yer almak için gençlerin çoğunlukta olduğu daha fazla bir nüfusa gereksinim vardı. Bunun için yurt içinde nüfusu teşvik ve çocuk ölümlerini azaltmak iyi bir tedbirdi. Ancak, yeterli değildi. Bunun yanı sıra, sınırlarımızın dışındaki soydaşlarımızın da anayurda getirilmesi düşünülmüştü. İkdam gazetesi 17 Kasım 1927'de bu konuya yer vermiş ve bunun gerekliliğinden bahsetmişti. İkdam'a göre, Sırbistan'da 1 milyon, Romanya ve Bulgaristan'da yine en az o sayı kadar Türk anavatana gelebilmek için can atıyorlardı. Sınırlarımız dışında yaşayan soydaşlarımız sadece bu ülkelerden ibaret değildi. Kırım'da, Kafkasya'da yüz binlerce soydaşımız aramıza katılmak için fırsat arıyorlardı. Böylelikle doğal nüfus artışının yanında nüfusumuz bu şekilde daha hızlı

olarak artabilirdi²⁸⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu artırmaya yönelik çalışmalar çok olumlu sonuç vermemiştir. 1923 ve 1933 arası 10 yıllık dönemdeki doğum, ölüm, evlenme ve boşanma olayları şöyledir:

2 593 959 doğum, 1 496 919 ölüm, 1 093 882 evlenme, 163 589 boşanma, 1 013 904 nüfusa yeniden kayıt edilme. 1923 başlarında Türkiye nüfusu 13 294 880 iken bu sayı 1933 yılında 15 404 824'e ulaşmıştır²⁸¹.

Nüfusumuzun 1923 ve 1933 arası 10 yıllık dönemde, 2 000 000'nun biraz üzerinde artarak oldukça yavaş bir seyirde arttığı gözlemlenmektedir. Bu zaman diliminde artış hızı % 20'nin altında kalmıştır. Oysa, nüfusunun çok geniş bir kesimini gençlerin oluşturduğu ve nüfus artışının teşvik edildiği bir ülkede, 10 yıl için % 20'lik bir artış çok düşük bir orandır.

1913 ile 1923 yılları arasında savaşlarda yitirdiğimiz insanlarımız, bir sonraki nesli de etkilemiştir. Genç yaşlarında şehit olan sayısız insanımızdan sonra yeni kuşak ancak II. Dünya Savaşı yıllarında verimli hale gelebilmiş, gerçek nüfus artışı da bu yıllardan sonra başlamıştır²⁸².

922 başından, 932 sonuna kadar on yıllık nüfus vakalarını taşıyan ilişik (17) sayılı cetvele bakınca: On yıl içinde nüfusun doğumdan (1 096 030) ve muhacir ve mektum (gizli) kaydında (1 013 904) ki toptan (2 101 936) nüfus arttığı görülür. Yıllık doğum artımı vasati (110 000) dir. Doğumun yıllık vasati miktarı (260 000) ve ölüm yıllık vasatısı (150 000) olup umumi nüfusun doğum miktarı yıllık binde onu ve doğumdan artım nispeti de binde sekizi bulmuyor²⁸³.

Nüfusu artırmaya yönelik olarak yurt içinde sağlık sisteminin yaygınlaştırılması ve daha fazla sayıda kişinin bu hizmetlerden faydalanabilir hale getirilmesine yönelik acil tedbirler alınmalıydı. Halkın çok büyük bir kesimi kırsal bölgelerde yaşadığı için çocuk ölüm olayları çok sık karşılaşılan bir tabloydu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sağlık Müdürlüğü'nce yapılan bir anket

²⁸⁰ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", *Ankara Dergisi*, s. 65.

²⁸¹ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 124.885.4. s. 4.

²⁸² Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s.1553.

²⁸³ BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 124.885.4. s. 6.

çalışmasında çocuk ölüm oranının % 40 ila % 60 arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Bazı aydınlar bu oranın % 80'lere hatta % 90'lar seviyesinde olduğunu iddia ediyorlardı. 1920'li yıllar İstanbul şehir istatistiklerinde, ölüm oranları, doğum oranlarını geçmektedir²⁸⁴.

Tıpta kaydedilen ilerlemeler, sağlık hizmetlerinin daha yaygın hale getirilmesi, antibiyotiklerin bulunması, sıtma ile mücadele sonucu zamanla ölüm oranlarında ciddi düşüşler kaydedilmiştir²⁸⁵.

Genç evlilikleri özendirmek, ailelerin çocuk sayısını artırmayı teşvik etmek gibi önlemlerin yanında, hükümetin evli çiftlere ve çok çocuklu ailelere vergi kolaylığı sağlaması konuları da gündeme gelmiş, Ömer Celal Sarç, bu konuyu CHP Konferanslar dizisinde yayımladığı “Avrupa'nın ve Türkiye'nin Nüfus Meseleleri” yazısında gündeme getirmiştir²⁸⁶.

1. 5. SANAYİ FAALİYETLERİ AÇISINDAN SAYIM

1927 yılında yapılan nüfus sayımında sadece demografik sayım yapılmamış,

henüz 4 yıl önce kurulmuş olan bir ülkenin nüfus zenginliğinin yanında sanayi ve tarım zenginliğini de saptamak amacıyla nüfus sayımı, sanayi sayımı ve tarım sayımını kapsayan üç ayrı sayım yapılmıştır.

1927 Sanayi Sayımı 2 Haziran 1926 tarih ve 893 sayılı nüfus sayımı kanunu ve 2 Haziran 1927 tarih ve 1152 sayılı İstatistik Kanunu uyarınca Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra bu konuda uygulanan ilk sayım ve alınan neticeler ise bugünkü anlamda ilk güvenilir bilgilerdir. Bu konuda uygulanan ikinci sayım 1951 ve üçüncüsü de 1964 yıllarında yapılmıştır. 1933 ile 1944 yılları arasında sanayi istatistikleri ihtiyacını karşılamak üzere Teşvik-i Sanayi kanunu kapsamındaki işyerlerini içine alan anketler uygulanmıştır²⁸⁷.

Kanun-u evvelde sanayi sayımı yapıldığı bilinmektedir. Sanayi sayımları için gereken soru kağıtları Dahiliye Vekaleti tarafından bastırılmaktadır. Nüfus sayımlarında olduğu gibi sanayi sayımlarında da numaralama işlemi uygulanmaktadır. Numaralama işlemi sayesinde ülkemizdeki bütün resmi ve özel

²⁸⁴ Zafer Toprak, “Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)”, *Ankara Dergisi*, s. 66.

²⁸⁵ Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1553.

²⁸⁶ Toprak, a.g.m., s. 66.

²⁸⁷ DİE; *Sanayi Sayımı 1927*, DİE Matbaası, Ankara 1969, s. 3.

kurumlarla işletme sayıları tespit edilebilir. Sanayi sayımında şu tarz sorular sorulacaktır: Sanayinin türü, bünyesinde çalıştırdığı memur ve işçilerin sayısı, yaşları, ürettiği mamul maddenin cinsi vb. Sanayi sayımını İstatistik Müdüriyet Umumiyesi yapacağı için bu sayımla ilgili olan bütün daireler İstatistik Umum Müdürlüğü ile temasa geçmelidirler²⁸⁸.

Sanayi sayımı kapsamında cevabı bilinmesi gerekli olan sorular bu kadarla sınırlı değildi. Hükümetin ekonomi alanındaki icraatları, Osmanlı'dan beri Yahudi, Rum ve Ermenilerin elinde olan orta ve büyük ölçekli işletmelerin Türk ekonomisine olan katkıları, hükümetin sanayi alanında uygulamaya koyacağı projelerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, yerli sanayinin kurularak teşvik edilmesi için bütün yurt genelinde geniş kapsamlı bir sanayi sayımına ihtiyaç duyulmuştu.

Bu nedenlerden ötürü 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Genel Nüfus Sayımı ile birlikte ilk defa olarak bir Sanayi Sayımı da yapılmıştır. Sayım 1913-1915 yılları arasındaki Osmanlı Sanayi Sayımlarından farklı olarak tüm ülkeyi kapsamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ülkede üretimin % 65'i tarım ve sanayi sektörlerinin toplamından kaynaklanmaktadır. 1927 yılında sınai üretimin % 44'ünü gıda, % 29'unu ise dokuma ve giyim sanayi oluşturmuş, ithalatın % 90'nı sanayi ürünlerinden meydana gelmiştir. Bu miktarın da % 70'ini tüketim, % 30'unu ara ve yatırım maddeleri oluşturmuştur²⁸⁹.

1927'de yapılan Sanayi Sayımı, Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 'Sanayi Tahriri Neticeleri' adı altında yayımlanmıştır. 'Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı', nüfusun büyüklüğüne bakılmaksızın bütün il ve ilçe merkezleri, belediyesi olan köyler ve nüfusu 2000'in altında olan yerlerdeki, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran imalat sanayi işyerlerine ve tarım dışı sektörlerle uygulanmıştır²⁹⁰.

1927 nüfus sayımında elde edilen verilere göre, Türkiye'de sanayide çalışan 299 000 nüfus vardı. Bunun 238 000'i sırf sanayi işçisi olarak çalışmaktaydı. Aynı istatistik, aynı yılda, Türkiye'nin ticari nüfusunu 255 000 olarak gösterir. Bu 255 000'nin, %15'ini, büyük ve küçük ölçekli ticaret patronu sayarsak: 38 000, en çok

²⁸⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel/Ekim 1927, s. 2.

²⁸⁹ www.ekodialog.com/Makaleler/cumhuriyet_sektor.html 03.06.2010.

²⁹⁰ <http://web.bilkent.edu.tr/mirrors/www.die.gov.tr> 03.06.2010.

%20'sini sayarsak, 52 000 ticaret patronu olması gerekirdi ki, o zaman şehirlerdeki üretici olmayan halktan yalnız ticaret hizmetlileri, 217 000 ila 203 000 kişi olacak demektir²⁹¹.

1927 Sanayi Sayımı'nda, Türkiye'de 65 245 işyeri belirlenmiştir. Bunlara, ev dışında üretim yapan tüm sınai işletmeler ile esnaf ve sanatkarlar dahil edilmiştir. Bu miktarın ancak 155'i, 100 kişiden fazla işçi çalıştırmaktaydı. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin genel toplam içindeki payı ancak % 3 idi. 65 civarındaki işyerinin % 96'sında makine gücü yoktu ve üretim tamamen kol gücüne dayanıyordu. Sanayi işletmelerinin % 44'ü tarımsal hammaddelerin basit işlemlerini yapmakta idi. Bu işletmelerin % 34'ü dokuma sanayinde, % 23'ü ise maden, metal, toprak ve makine dallarında üretim yapıyordu. Toplam çalışan işçi 256 900 civarında olup, işyeri başına ortalama 2,5 işçi düşmekteydi. Çocuk işçi sayısı fazlalığı ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflığı en çok dikkat çeken konular arasındaydı²⁹².

1927 yılında Türkiye genelinde bölgesel gelişmişlik düzeyi ve sanayi tesislerinin bölgelere göre dağılımı da oldukça düzensizdi.

1927 Sanayi Sayımı'na göre Türkiye genelinde 1 kişi ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran 65 245 işyerinden en fazla işyerine sahip iller sırasıyla şöyleydi: 8 634'ü İstanbul'da, 3 522'si İzmir'de, 3 209'u Bursa'da, 2 597'si Balıkesir'de, 2 245'i Konya'da, 2 122'si Manisa'da, 2 016'sı Gaziantep'te, 1 882'si Kastamonu'da, 1 812'si Kütahya'da, 1 581'i Denizli'de, 1 341'i Zonguldak'ta, 1 285'i Aydın'da, 1 276'sı Ankara'da, 1 234'ü Muğla'da, 1 215'i Kocaeli'de, 1 182'si Çorum'da, 1 131'i Çanakkale'de, 1 096'sı Kayseri'de, 1 039'u Malatya'da, 1 003'ü Samsun'dadır. Diğer bütün illerdeki işyeri sayısı 1000'den daha azdır²⁹³.

1000 ve daha fazla işyerine sahip olan illerin çok önemli bir bölümü Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde yer alırken, daha az kısmını ise İç Anadolu Bölgesi illeri oluşturmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toplamında sadece 2 il olduğu dikkati çekmektedir.

En az sayıda işyerine sahip iller genellikle Doğu bölgelerimizdeki illerdi. Bu iller ve işyeri sayıları sırasıyla şöyledir: 32'si Bayazıt'ta, 80'i Van'da, 163'ü Bitlis'te, 164'ü Gümüşhane'de, 199'u Kars'ta, 229'u Artvin'de, 244'ü

²⁹¹ www.vatanpostasi.org 03.06.2010.

²⁹² www.ekodialog.com/Makaleler/cumhuriyet_sektor.html 03.06.2010.

²⁹³ DİE; *Sanayi Sayımı 1927*, DİE Matbaası, Ankara 1969, s. 56.

Şebinkarahisar'da, 293'ü Aksaray'da, 296'sı İçel'dedir²⁹⁴.

En az işyerinin bulunduğu illeri ise ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nin doğusundaki iller oluşturmakla birlikte İç Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nden de birer il bulunmaktaydı.

Kaba bir tanımla 1927'de Türkiye'de gelişmişlik düzeyinin bugün olduğu gibi Batı'dan Doğu'ya doğru azaldığı dikkati çekmektedir. Türkiye'deki iş yerlerinin yaklaşık olarak yarısı Ege ve Marmara Bölgelerinde yer alan 10 kadar ilde bulunduğu görülmektedir.

1927 yılında Türkiye genelinde işçi sayısı 100'ün üzerinde olan işyeri sayısı 155'tir. 100'ün üzerinde işçi çalıştıran işyerine sahip iller ise sırasıyla şöyleydi: İstanbul'da 25, İzmir'de 22, Zonguldak'ta 22, Kayseri'de 16, Bursa'da 11, Adana'da 8, Mersin'de 6, Balıkesir'de 6, Kütahya'da 6, Aydın'da 5, Kocaeli'de 5, Çorum'da 3, Isparta'da 3, Samsun'da 3, Siirt'te 2, Amasya, Antalya, Artvin, Bilecik, Burdur, Kırklareli, Manisa, Muğla, Niğde, Osmaniye, Sinop, Urfa illerinde birer tanedir²⁹⁵.

Büyük işletmelerde de denge bozulmamış, 1927 yılında Türkiye'de 100'ün üzerinde işçi çalıştıran 155 işyerinin 84'ü Marmara ve Ege Bölgesi illerinde bulunmaktaydı. Karadeniz Bölgesinde Batı ve Orta bölümünde ağırlıklı olmak üzere 31 adet olmak üzere, Akdeniz Bölgesi'nde 20, İç Anadolu Bölgesi'nde 2 ilde toplam 17, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2 ilde toplam 2 adet 100 kişinin üzerinde işçi çalıştıran büyük iş yeri mevcut olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde 100'ün üzerinde işçi çalıştıran bir iş yeri bulunmuyordu.

Başkent Ankara'da 1927 yılında 100'ün üzerinde işçi çalıştıran bir işyeri olmazken, 51-100 arasında işçi çalıştıran 3, 21-50 arasında işçi çalıştıran 6, 11-20 arasında işçi çalıştıran 64 adet iş yeri bulunmaktaydı. Bu açıdan değerlendirilecek olursa 1927 yılında Ankara sanayi açısından az gelişmiş bir il olduğu görülmektedir²⁹⁶.

1. 6. BİNALAR İSTATİSTİĞİ

Binaların sayım işlemi, nüfus sayımı esnasında değil, nüfus sayımı hazırlıkları safhasında, binalara numara verilirken yapılmıştır. Bina istatistikleri ile Türkiye'de kullanılan ya da kullanılmayan resmi binalar, okul, karakol, kışla, iş yerleri, cami, kilise, havra, han, fabrika, atölye, tarihi yapı, küçüklü büyüklü

²⁹⁴ DİE; *Sanayi Sayımı 1927*, s. 56.

²⁹⁵ DİE₂ a.g.e., s. 56.

²⁹⁶ A.g.e., s. 56.

işletmeler, dükkanlar, içinde oturlan ve oturulmayan evler, apartmanlar gibi mevcut olan bütün yapılar sayılmıştır.

Ev haricindeki binaların Türkiye genelindeki dağılımı; 14 425 okul, 28 705 cami, 9 820 resmi daire, 1 702 hamam ve 836 866 çeşitli türlerdeki diğer binalar olmak üzere toplam 891 518 adedi bulmaktadır²⁹⁷.

1. 6. 1. Devlet Binaları ile Şahıslara Ait İkamet Edilmeyen Binalar İstatistiği

Türkiye genelindeki 63 ilin binalar istatistiği aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Binalar İstatistiği

İLİN ADI	Okul	Cami	Resmi Daire	Hamam	Diğer Binalar	Toplam
Adana	169	286	142	8	7 213	7 818
Afyonkarahisar	333	636	85	51	14 417	15 522
Aksaray	172	278	53	6	1 353	1 862
Amasya	161	348	92	51	5 528	6 180
Ankara	521	1 034	341	20	24 038	25 954
Antalya	263	129	690	37	11 652	12 779
Artvin	106	277	57	4	13 325	13 769
Aydın	178	713	170	14	13 247	14 322
Balıkesir	450	1 031	310	47	30 612	32 450
Bayazıt	21	30	47	3	1 478	1 579
Bilecik	272	352	45	93	6 946	7 708
Bitlis	25	113	30	5	3 887	4 060
Bolu	366	1 093	84	25	27 536	29 104
Burdur	103	239	40	8	3 295	3 685
Bursa	591	1 126	135	191	23 621	25 664
Cebelibereket	78	152	90	5	2 969	3 294
Çankırı	214	486	68	10	7 243	8 021
Çanakkale	179	548	444	47	14 053	15 271
Çorum	246	565	89	50	6 965	7 915
Denizli	251	923	129	13	16 425	17 741
Diyarbakır	19	277	46	12	2 582	2 936
Edirne	240	364	276	25	8 572	9 472
Elazığ	74	339	94	19	7 432	7 958
Erzincan	87	250	86	9	9 398	9 830
Erzurum	139	474	105	17	46 212	46 947
Eskişehir	279	373	124	29	5 989	6 794
Gaziantep	85	281	111	26	8 335	8 838
Giresun	313	315	76	11	5 641	6 356
Gümüşhane	99	394	35	6	20 911	21 445
Hakkari	2	70	28	0	1 374	1 474

²⁹⁷ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 15.

İLİN ADI	Okul	Cami	Resmi Daire	Hamam	Diğer Binalar	Toplam
Isparta	176	400	56	33	5 155	5820
İçel	103	195	34	5	3 815	4 152
İstanbul	177	296	126	64	39 255	39 918
İzmir	520	1 061	449	90	38 880	41 000
Kars ²⁹⁸	63	148	500	9	4 761	5 481
Kastamonu	566	900	132	92	65 521	67 211
Kayseri	256	611	99	26	10 812	11 804
Kırklareli	167	163	210	7	3 712	4 259
Kırşehir	111	238	32	5	3 345	3 731
Kocaeli	634	895	169	42	23 354	25 094
Konya	819	217	1 550	40	23 701	26 327
Kütahya	372	875	88	57	20 912	22 304
Malatya	117	294	79	14	10 428	10 935
Manisa	288	984	147	52	19 964	21 435
Maraş	57	240	39	11	2 394	2 741
Mardin	19	361	105	7	4 230	4 722
Mersin	128	149	50	8	4 256	4 591
Muğla	222	519	174	15	7 656	8 586
Niğde	242	449	47	24	10 489	11 251
Ordu	327	479	87	7	13 768	14 668
Rize	242	581	101	3	4 854	5 781
Samsun	628	827	253	35	18 924	20 667
Siirt	17	355	62	16	5 660	6 110
Sinop	204	333	100	11	41 274	41 922
Sivas	152	630	153	24	11 260	12 219
Şebinkarahisar	244	216	58	8	10 924	11 450
Tekirdağ	188	280	146	14	5 631	6 259
Trabzon	542	786	125	16	13 873	15 342
Tokat	232	661	73	46	15 036	16 048
Urfa	28	93	102	32	5 879	6 134
Van	204	372	99	14	5 281	5 970
Yozgat	9	56	84	5	1 475	1 629
Zonguldak	335	545	169	25	28 138	29 212
Türkiye Geneli	14 425	28 705	9 820	1 702	836 866	891 518 ²⁹⁹

Tablo 6'ya göre, Antalya, Kırklareli, Konya ve Şebinkarahisar hariç olmak üzere bütün illerde cami sayısı okul sayısından fazladır. Giresun'da ise cami sayısı, okul sayısından sadece 2 fazladır.

Hakkari'de cami sayısı okul sayısının 35 katı, Siirt'te 20 katından fazla, Mardin'de 19 katı, Diyarbakır'da 14 katından, Yozgat'ta 6 katından, Elazığ, Maraş, Bitlis ve Aydın'da ise 4 katından fazladır.

Bunun yanı sıra okul sayısı cami sayısından fazla olan illerden Konya'da okul

²⁹⁸ Posof ve Çıldır ilçeleri hariç. Bkz. *İhsai Yıllık*, C. 1, s. 33.

²⁹⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 73.

sayısı cami sayısının 3,77 katı, Antalya’da ise yaklaşık iki katıdır.

İller arasındaki okul sayıları karşılaştırıldığında, Van hariç Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki illerin tamamının okul sayılarının ülke geneline kıyasla çok daha az olduğu görülmektedir. Örneğin, okul sayıları Hakkari’de 2, Siirt’te 17, Diyarbakır ve Mardin’de 19, Bayazıt’ta 21, Bitlis’te 25, Urfa’da 28, Kars’ta 63, Elazığ’da 74, Gaziantep’te 85, Erzincan’da 87, Malatya’da 117’dir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde olmayıp okul sayılarının en düşük olduğu iller sırasıyla; Yozgat’ta 9, Maraş’ta 57, Cebelibereket’te 78, Gümüşhane’de 99, Burdur ve İçel’de 103, Artvin’de 106, Kırşehir’de 111 okul mevcuttur.

Okul sayılarının en yüksek olduğu iller sırasıyla; Konya’da 819, Kocaeli’nde 634, Samsun’da 628, Bursa’da 591, Kastamonu’da 566, Trabzon’da 542, Ankara’da 521, İzmir’de 520, Balıkesir’de 450, Kütahya’da 372, Bolu’da 366, Zonguldak’ta 335, Afyonkarahisar’da 333, Giresun’da 313’tür.

Dikkat çeken bir başka konu da, Türkiye’nin en kalabalık ili olmasına rağmen İstanbul’daki okul sayısının birçok ile kıyasla azlığıdır. 31 ilde okul sayıları İstanbul’daki okul sayısından fazladır. Örnek vermek gerekirse Bilecik, Şebinkarahisar, Sinop, Tekirdağ gibi en küçük nüfuslu illerdeki okul sayıları dahi İstanbul’daki okul sayısından fazladır.

Resmi daire sayılarının da nüfusları ile doğru orantılı olmadığı birçok il vardır. Örneğin Konya’da 1 550, Antalya’da 690, Kars’ta 500, Çanakkale’de 444 resmi daire bulunmasına karşılık, nüfus büyüklüğü açısından Türkiye’nin en büyük ili olan İstanbul’da 126, ikinci en büyük il olan İzmir’de 449, üçüncü en büyük il ve başkent Ankara’da 341 resmi daire bulunmaktaydı.

Kaplıca cenneti olarak bilinen Bursa’da 191, Bilecik’te 93, Kastamonu’da 92, İzmir’de 90, İstanbul’da 64 hamam bulunmaktaydı.

Hamam sayısının en az olduğu iller ise sırasıyla, Hakkari’de mevcut değil, Bayazıt ve Rize’de 3, Artvin’de 4, Bitlis, Cebelibereket, İçel, Kırşehir ve Yozgat’ta 5, Aksaray ve Gümüşhane’de 6, Kırklareli, Mardin ve Ordu’da 7, Burdur, Mersin ve Şebinkarahisar’da 8, Kars’ta 9 adet hamam bulunmaktaydı.

1. 6. 2. Özel Şahıslara Ait İkamet Edilen ve Edilmeyen Bina Sayıları

Mesken olarak inşa edilip içerisinde ikamet edilen, mesken olarak inşa edilmemesine rağmen içerisinde ikamet edenlerin bulunduğu ve içerisinde ikamet edilmeyen binaların illere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İçerisinde İkamet Edilen ve Edilmeyen Binaların İllere Göre Dağılımı

İLLER	İKAMETE MAHSUS EVLER	İKAMETE MAHSUS OLMAYIP MESKUN OLAN BİNALAR	İKAMETE MAHSUS OLMAYAN DİĞER BİNALAR	TOPLAM
Adana	42 146	1 341	6 477	49 964
Afyonkarahisar	54 881	1 258	14 264	70 403
Aksaray	24 504	672	1 190	26 366
Amasya	23 488	380	5 800	29 668
Ankara	79 664	1 752	24 202	105 618
Antalya	48 645	755	12 016	61 416
Artvin	21 498	950	12 819	35 267
Aydın	59 723	2 295	12 027	74 045
Balıkesir	97 956	3 004	29 446	130 406
Bayazıt	17 960	289	1 290	19 539
Bilecik	47 963	376	7 332	55 671
Bitlis ³⁰⁰	14 813	65	3 995	18 873
Bolu	42 051	1 867	27 237	71 155
Burdur	19 666	277	3 408	23 351
Bursa	89 892	2 508	23 156	115 536
Cebelibereket	18 517	262	3 032	21 811
Çankırı	30 268	1 231	6 790	38 289
Çanakkale	30 268	1 231	6 790	38 289
Çorum	45 763	1 438	6 477	53 678
Denizli	64 295	3 420	14 321	82 036
Diyarbakır	32 554	74	2 862	35 490
Edirne	31 910	913	8 564	41 387
Elazığ	44 615	3 727	4 231	52 573
Erzincan	25 688	792	9 038	35 518
Erzurum	58 250	5 012	41 935	105 197
Eskişehir	33 265	1 145	5 649	40 059
Gaziantep	38 723	124	8 714	47 561
Giresun	35 481	159	6 197	41 837
Gümüşhane	30 610	350	21 095	52 055
Hakkari	4 764	28	1 446	6 238
Isparta	29 856	422	5 398	35 676
İçel	21 978	660	3 492	26 130

³⁰⁰ Mutki ilçesi bu sayılara dahil değildir. Bkz. *İhsai Yıllık*, C. 1, s. 30.

İLLER	İKAMETE MAHSUS EVLER	İKAMETE MAHSUS OLMAYIP MESKUN OLAN BİNALAR	İKAMETE MAHSUS OLMAYAN DİĞER BİNALAR	TOPLAM
İstanbul	95 526	—	39 918	135 444
İzmir	124 402	6 086	34 914	165 402
Kars ³⁰¹	27 428	1 875	3 606	32 909
Kastamonu	65 680	1 113	66 098	132 891
Kayseri	52 383	263	11 541	64 187
Kırklareli	21 565	465	3 794	25 824
Kırşehir	25 110	104	3 627	28 841
Kocaeli	56 592	4 835	20 259	81 686
Konya	111 212	3 240	23 087	37 539
Kütahya	67 179	4 573	17 731	89 483
Malatya	59 817	1 270	9 665	70 752
Manisa	89 052	2 056	19 379	110 487
Mardin	30 264	1 201	3 521	34 986
Maraş	28 722	2 500	241	31 463
Mersin	18 691	1 634	2 957	23 282
Muğla	48 175	454	8 132	56 761
Niğde	43 936	252	10 999	55 187
Ordu	37 432	32	14 636	52 100
Rize	41 050	233	5 548	46 831
Samsun	49 275	1 087	19 630	69 942
Siirt	17 883	1 084	5 076	23 993
Sinop	31 921	203	41 719	73 843
Sivas	62 611	1 086	11 133	74 830
Şebinkarahisar	23 383	1 471	9 979	34 833
Tekirdağ	26 685	798	5 461	32 944
Trabzon	59 490	3 524	11 818	74 832
Tokat	50 550	2 198	13 850	66 598
Urfa	31 931	1 044	5 090	38 065
Van	13 102	886	743	14 731
Yozgat	41 079	2 156	743	14 731
Zonguldak	43 056	2 937	26 275	72 268
Türkiye Geneli	2 769 057	88 865	802 653	3 660 575 ³⁰²

Tablo 7'ye göre 1927'de Türkiye genelinde toplam 3 660 575 adet bina tespit edilmiştir.

İkamete mahsus bina sayısı en fazla olan iller ve bina sayıları sırasıyla; İzmir'de 124 402, Konya'da 111 212, Balıkesir'de 97 956, İstanbul'da 95 526, Bursa'da 89 892, Ankara'da 79 664, Kastamonu'da 65 680, Denizli'de 64 295, Malatya'da 59 817, Aydın'da 59 723, Trabzon'da 59 490, Manisa'da 89 052,

³⁰¹ Posof ve Çıldır ilçeleri bu sayılara dahil değildir. Bkz. İhsai Yıllık, C. 1, s. 31.

³⁰² İUM, *İhsai Yıllık*, C.1, s. 30-31.

Erzurum'da 58 250'dir.

İkamete mahsus bina sayısı en az olan iller sırasıyla; Hakkari'de 4 764, Van'da 13 102, Bitlis'te 14 813, Siirt'te 17 883, Bayazıt'ta 17 960, Cebelibereket'te 18 517, Mersin'de 18 691, Burdur'da 19 666'dır.

Tabloda ikamete mahsus bina sayılarının bazı illerde düşük çıkmış olması o illerin nüfuslarıyla ilgili olsa da, bazı illerde aynı evde yaşayan aile fertlerinin sayıları Türkiye ortalamasının üzerinde olduğundan, böyle illerde nüfusa oranla ikamet edilen bina sayısı Türkiye ortalamasının altında olabilmektedir.

1. 6. 3. Ev Başına Düşen Nüfus

1927 Nüfus Sayımı'na göre her ilde ayrı ayrı olmak üzere 100 eve düşen nüfus miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre 100 Eve Düşen Nüfus Miktarı

İLLER	100 Eve Düşen Nüfus	İLLER	100 Eve Düşen Nüfus	İLLER	100 Eve Düşen Nüfus
Adana	540	Elazığ	479	Maraş	651
Afyonkarahisar	473	Erzincan	515	Mardin	606
Aksaray	518	Erzurum	484	Mersin	637
Amasya	485	Eskişehir	464	Muğla	364
Ankara	508	Gaziantep	557	Niğde	378
Antalya	420	Giresun	465	Ordu	541
Artvin	419	Gümüşhane	399	Rize	418
Aydın	356	Hakkari	524	Samsun	556
Balıkesir	430	Isparta	484	Siirt	573
Bayazıt	582	İçel	414	Sinop	532
Bilecik	237	İstanbul	723	Sivas	526
Bitlis	612	İzmir	423	Şebinkarahisar	465
Bolu	519	Kars	747	Tekirdağ	492
Burdur	425	Kastamonu	512	Tokat	520
Bursa	447	Kayseri	480	Trabzon	488
Cebelibereket	582	Kırklareli	505	Urfa	637
Çanakkale	428	Kırşehir	505	Van	575
Çankırı	519	Kocaeli	506	Yozgat	510
Çorum	542	Konya	454	Zonguldak	625
Denizli	381	Kütahya	450	Türkiye Geneli	492 ³⁰³
Diyarbakır	597	Malatya	313		
Edirne	473	Manisa	420		

³⁰³ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 16.

Tablo 8'e göre Türkiye'de ev başına düşen nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu iller sırasıyla; Kars, İstanbul, Maraş, Mersin, Urfa, Zonguldak, Bitlis, Mardin, Diyarbakır, Bayazıt, Cebelibereket, Van, Siirt, Gaziantep, Samsun, Çorum, Ordu ve Adana, Sinop, Sivas, Hakkari, Tokat, Bolu, Çankırı, Aksaray, Erzincan, Kastamonu, Yozgat, Ankara, Kocaeli, Kırklareli ve Kırşehir'dir. Tekirdağ'da ise Türkiye ortalaması ile aynıdır.

100 eve düşen nüfus açısından bütün iller arasında en az nüfus Bilecik'tedir. Bilecik'i; Malatya, Aydın, Muğla, Niğde, Denizli, Gümüşhane, İçel, Rize, Artvin, Antalya, Manisa, İzmir, Burdur, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Konya 454, Eskişehir, Şebinkarahisar, Giresun, Afyonkarahisar, Edirne, Elazığ, Kayseri, Erzurum, Isparta, Amasya ve Trabzon takip etmektedir. Aynı zamanda bu illerde 100 eve düşen nüfus sayısı, Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

İstanbul'da sayının bu kadar yüksek çıkması, içerisinde birçok ailenin yaşadığı bir apartmanın, daireler taksim edilerek değil, apartmanın tamamının bir ailenin yaşadığı bir binaymış gibi kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır³⁰⁴.

İstanbul genelinde katsız bina sayısı 4 545, bir katlı bina sayısı 46 939, iki katlı bina sayısı 54 236, üç katlı bina sayısı 23 119, dört katlı bina sayısı 5 037, dörtten fazla katlı bina sayısı 1 568'dir. Katsız binaların % 80'den fazlasını, iki katlı binaların yaklaşık % 69'unu, bir ve üç katlı binaların yarıya yakın bir kısmını ahşap binalar oluşturmaktadır. Dört katlı binaların % 20'sini ahşap binalar oluştururken, % 80'ini kargir ve yarım kargir binalar, dörtten daha fazla katlı binaların % 3'ünü ahşap, geri kalanını kargir ve yarım kargir binalar oluşturur. İstanbul'daki toplam bina mevcudunun % 75'ine yakın bir kısmını bir ve iki katlı binalar, yaklaşık % 17'lik bir kısmını üç katlı binalar oluşturmaktadır³⁰⁵.

³⁰⁴ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 16.

³⁰⁵ Bkz. İUM; İhsai Yıllık, C. 1, s. 34-35.

2. NÜFUSUN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

2. 1. ANA DİLLERİNE GÖRE NÜFUS

1927 yılında yapılan nüfus sayımında kişilere sorulan sorular arasında anadillerinin ne olduğu sorusu da bulunmaktaydı.³⁰⁶ Bu sayede ülkemizde hangi dillerin konuşulduğu, nüfusumuzun ne kadarlık bir kesiminin hangi dili konuştuğu, herhangi bir dilin nerelerde daha yoğun olarak konuşulduğu gibi sorulara cevap verilmiştir.

Türkiye’de konuşulan anadilin ve halkımızdan herhangi bir dili konuşan insanların oranının bilinmesi ülkemizdeki etnik yapıya dair kısmen de olsa bir tahminde bulunma imkanı vermekle birlikte bu oldukça dar çerçeveli bir tahminden öteye gidemez.

Kırsal kesimde insanlar genellikle anadilleri ile konuşuyor olsalar da bu bölgelerden Türkçe’nin çok yoğun konuşulduğu illere yapılan göçler sonucunda anadili Türkçe olmayan vatandaşlarımızın da bulunduğu çevreye uyum sağlayarak zamanla Türkçe konuştukları bilinen bir gerçektir.

Özellikle 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu Kafkasya’dan ülkemize yoğun olarak yapılan göçlerle Karadeniz Bölgesi’ne yerleşen çok sayıda Kafkas kökenli vatandaşlarımız zamanla yöredeki Türklerle kaynaşmış ve yapılan evlilikler sonucu Türklerin dil ve kültürünü almışlardır. Bugün Karadeniz bölgesindeki Kafkas kökenli vatandaşlarımızın anadilleri genellikle Türkçe’dir. O nedenle sayım sonucunda anadili sorusunun sonuçları bize etnisite açısından bir kesinlik bildirmekten uzaktır. Anadil, bize azınlıkların miktarını ya da Müslüman olmayan nüfusu göstermekte de oldukça yetersiz kalmaktadır. İstanbul, İzmir, Bursa gibi Batı illerinde Rum, Ermeni ve Musevi nüfustan önemli bir kısmının anadili olarak Türklerle iç içe yaşamalarından dolayı Türkçe’yi kabul etmiş olmaları tuhaf karşılanacak bir durum değildir.

Örneğin dil ve din sorularının yer aldığı 1965 Nüfus Sayımı’nda 10 000 kişi

³⁰⁶ Türkiye’de yapılan nüfus sayımlarında 1927 yılından 1965 yılına kadar anadillerinin ne olduğu sorusu sorulmuş olup, 1970 yılından itibaren bu soru sorulmamıştır. Bkz. Mete Tunçay, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1563.

anadilinin “Yahudice” olduğunu söylerken, “Musevi”lerin sayısı yaklaşık olarak 40 000 kişiydi.; Rum ve Ermenilerde dil-mezhep ilişkisi biraz daha çetrefildir ama sayıma göre anadili Rumca olan 48 888 kişiye karşılık 80 000 kadar Rum-Ortodoks, anadili Ermenice olan 33 000 kişiye karşılık Gregoryen Kilisesi’ne bağlı 70 000 kadar insan vardı. Bu durumda, anadil sayılarının gerçekten anadili değil, daha çok, doğru dürüst Türkçe bilmeyenleri gösterdiğinden kuşkulandır³⁰⁷.

Sekiz sayım boyunca nüfusumuz içindeki konumlarını korumayı sürdüren hatta genişleyen tek dil grubu Arapça konuşanlar olmuştur. Buna rağmen 1950’den bu yana sayım sonuçlarına bakıldığında Arapça konuşanların oranlarında da düşüş görülmektedir. Dillerini korumakta kararlılık gösteren en geniş grup Kürtçe konuşanlardır. Ancak, Kürtçe konuşanlar da ilk sayımlardan beri oranlarını artırmış olsalar da son sayımlarda Kürtçe konuşan grubun oranlarında da ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı azalma göze çarpmaktadır. Çoğu Müslümanlardan oluşan Balkan ve Kafkas orijinli grup ise hızla erimektedir³⁰⁸.

1927 Nüfus Sayımı sonucuna göre ülkemizdeki anadiller ve konuşanların sayısı şöyledi;

Tablo 9. 1927 Nüfus Sayımı’na Göre Konuşulan Anadiller

Konuşulan Anadil	Konuşan Sayısı
Türkçe	11 777 810
Kürtçe	1 184 446
Arapça	134 273
Rumca	119 822
Çerkezçe	95 901
Yahudice	68 900
Ermenice	64 745
Arnavutça	21 774
Bulgarca	20 554
Tatarca	11 465
Fransızca	8 456
İtalyanca	7 248
İngilizce	1 938
Acemce ³⁰⁹	1 687

Anadili Abazaca, Boşnakça, Çingenece, Gürcüce, Lazca ve Pomakça olanlar

³⁰⁷ Mete Tunçay, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1563.

³⁰⁸ Tunçay, a.g.m., s. 1563.

³⁰⁹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. I, s. 62-74.

1927 ve 1940 sayımlarının resmi sonuçlarında gösterilmemiş olmakla birlikte 1935, 1945, 1950, 1955, 1960 ve 1965 sayımlarının resmi sonuçlarında gösterilmiştir³¹⁰.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre anadili olarak Türkçe'yi belirtenlerin toplam nüfusa oranı % 86.42'dir. Anadili olarak Kürtçe'yi belirtenlerin oranı % 8.69 olurken, % 0.70'lik bir grup anadili olarak Çerkezce'yi belirtmişlerdir. Tabloya göre diğer adillerin bütününe toplam nüfusa oranı % 4.19'da kalmıştır³¹¹.

Anadilleri Türkçe olanların genel nüfusuna oranla en fazla olduğu il % 99.95 ile Rize'dir. Rize'yi izleyen diğer iller sırasıyla; % 99.91 ile Çankırı, % 99.85 ile İçel, % 99.83 ile Trabzon, % 99.73 ile Burdur ve Denizli, % 99.66 ile Zonguldak, % 99.65 ile Giresun, % 99.60 ile Isparta, % 99.55 ile Kütahya, % 99.32 ile Şebinkarahisar, % 99.14 ile Muğla, % 99.04 ile Afyonkarahisar'dır.

Nüfusuna oranla anadilinin Türkçe olduğunu belirtenlerin genel nüfusuna oranla en az olduğu il % 5.35 ile Siirt ilidir. Siirt'i % 5.46 ile Hakkari, % 6.58 ile Mardin, % 22.83 ile Bitlis, % 23.10 ile Van, % 29.22 ile Diyarbakır, % 41.66 ile Bayazıt, % 41.75 ile Urfa, % 45.91 ile Elazığ izlemiştir.

“Anadili Çerkezce olanların en yoğun yaşadıkları iller sırasıyla; % 5.54 ile Bolu, % 5.42 ile Kayseri, % 3.13 ile Kocaeli, % 2.71 ile Tokat, % 2.14 ile Çorum, % 2.05 ile Samsun, % 2.2 ile Bilecik'tir”³¹²

Anadili Kürtçe olanların en yoğun olarak yaşadığı il % 88.94 ile Hakkari'dir. Hakkari'yi sırasıyla; % 76.63 ile Van, % 74.67 ile Bitlis, % 74.16 ile Siirt, % 68.78 ile Diyarbakır, % 60.86 ile Mardin, % 58.26 ile Bayazıt, % 52.88 ile Elazığ, % 42.05 ile Urfa, % 41.81 ile Malatya, % 20.96 ile Kars illeri izler.

“Mardin'de 51 734 kişi, Urfa'da 25 593 kişi, Siirt'te 20 178 kişi, Mersin'de 12 661 kişi, Adana'da 11 956 kişi, Gaziantep'te 3 544 kişi, İstanbul'da 3 092 kişi, Diyarbakır'da 2 206 kişi, Cebelibereket'te 1 247 kişi “anadili” sorusuna Arapça cevabını vermişlerdir”³¹³.

Türkçe'nin anadili olarak en yoğun olduğu iller, Karadeniz, İç Ege ve

³¹⁰ Mete Tunçay, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1563.

³¹¹ İUM; 28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, f. III, s. 61-62.

³¹² İUM, a.g.e., f. III, s. 61-62.

³¹³ A.g.e., f. III, s. 62-74.

Akdeniz bölgelerinde olduğu dikkatlerden kaçmazken, en az yoğun olduğu iller Doğu ve Güneydoğu illerimiz oldukları görülmektedir.

Kürtçe'nin anadili olarak nüfuslarına oranla en yoğun olduğu iller ise yine Doğu ve Güneydoğu illerimizdir.

Arapça'nın anadili olduğunu söyleyenlerin Türkiye genelinde en yoğun olduğu yerler Güneydoğu illerimiz olmuştur. Kısmen de Adana ve Mersin bölgelerinde anadili Arapça olan nüfusa rastlanır.

2. 2. DİNLER İTİBARIYLA NÜFUS

Anadolu'da gerek Osmanlı Devleti döneminde, gerek Türkiye Cumhuriyeti döneminde başta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere her zaman gayri Müslim azınlık yaşamıştır. Anadolu'da Osmanlı Devleti döneminde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurulduktan sonraki yıllarla kıyaslandığında gayri Müslim nüfusun daha yoğun olarak yaşadıkları bilinmektedir.

Bunun başlıca nedeni, 1924 yılında Batı Trakya'daki Türk nüfus ile İstanbul'daki Rum nüfus arasında yapılan mübadele ile yıllara göre azalıp çoğalan diğer göçlerdir³¹⁴.

Azınlık olarak adlandırılan Anadolu yaşayan vatandaşlarımızdan gayri Müslim nüfusun tamamına yakını Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmakla birlikte; Türk, Kürt, Arap, Balkan ve Kafkas kökenli nüfusun neredeyse tamamı Müslüman'dır. Hıristiyan ve Müslüman nüfus kendi aralarında farklı mezheplere ayrılırlar.

1927 sayımı sonuçlarına göre Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun % 97.36'sını Müslüman nüfus, % 2.64'ünü ise gayri müslim nüfus teşkil etmekteydi. Gayri Müslim nüfusun en yoğun olduğu iller sırasıyla; % 31.14 ile İstanbul, % 9.52 ile Mardin, % 5.27 ile Çanakkale, % 4.68 ile İzmir, % 4.52 ile Edirne, % 3.88 ile Siirt, % 3.42 ile Diyarbakır, % 2.0 ile Yozgat, % 1.33 ile Sivas ve Tekirdağ, % 1.30 ile Kayseri, % 1.22 ile Kırklareli, % 1.19 ile Elazığ, % 1.12 ile Ankara, % 1.10 ile

³¹⁴ Bu göçler arasında en dikkat çekenleri 6-7 Eylül Olayları ve gayri müslim nüfusu hedef alan 1942 tarihli Varlık Vergisi sonrasında gerçekleşen göçlerdir.

Mersin, % 1.08 ile Malatya idi.

Kalan illerin tamamında gayri müslim nüfus oranları, % 1.08'in altında bir seviyededir.

İllere göre Gayri müslim sayısı ve genel nüfusuna nispetle yüzdesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Gayri Müslim Nüfus

Vilayetler	Gayri Müslim Sayısı	Vilayet Nüfusuna Yüzdesi	Vilayetler	Gayri Müslim Sayısı	Vilayet Nüfusuna Yüzdesi
İstanbul	247 318	31.4	Sivas	4 375	1.33
Mardin	17 182	9.52	Kayseri	3 254	1.30
Çanakkale	9 585	5.27	Kırklareli	1 331	1.22
İzmir	24 626	4.68	Elazığ	2 536	1.19
Siirt	3 974	3.88	Ankara	4 541	1.12
Diyarbakır	6 570	3.42	Mersin	1 313	1.10
Yozgat	4 197	2.00	Malatya	3 323	1.08
Tekirdağ	1 744	1.33	Toplam	335 869 ³¹⁵	

Sayım sonuçlarına göre ülkemizde gayri müslim nüfus en yoğun olarak İstanbul'da yaşamaktaydı. 1927 tarihi itibarıyla İstanbul nüfusunun üçte birine yakın bir kısmını “çok büyük bir bölümünü Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan” gayri müslimler oluşturmaktaydı.

İstanbul'dan sonra nüfusuna oranla gayri müslimin en yoğun yaşadığı il olarak Mardin dikkatleri çekmektedir. Bu ilin muhtelif kesimlerinde yaşayan Süryani ve Ermenilerden oluşan Hıristiyan nüfus ile çok küçük Yezidi toplulukları Mardin'de gayri müslim nüfusun diğer illere göre öne çıkmasına neden olmaktadır.

Şu halde umum gayri müslimlerin % 80.33'lük kısmı İstanbul, İzmir ve Mardin vilayetlerinde bulunuyorlar demektir³¹⁶.

Kabaca bir ayırımla gayri müslim nüfus Batı ve Doğu illerimizle kısmen de Sivas ve Kayseri gibi Orta Anadolu illerinde diğer bölgelere göre daha yoğun olarak yaşamaktadır.

Batı illerindeki gayri müslim nüfusun büyük kısmını Rumlardan, Orta ve Doğu Anadolu'daki gayri müslim nüfus ise ağırlıklı olarak Ermenilerden

³¹⁵ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. I, s. 30.

³¹⁶ İUM, a.g.e., s. 30.

oluşmaktaydı.

2. 3. MEDENİ HALİNE GÖRE NÜFUS

Bütün memlekette bekar nispeti erkeklerde % 55.57, kadınlarda % 42.09 olmak üzere nüfusu umumiyede % 48.58'dir. Cüz'i farklarla bu nispetlere her vilayette tesadüf tesadüf edilmektedir. Sureti umumiyede bekar nispeti kadınlarda erkeklerden daha azdır³¹⁷.

Türkiye genelinde 1927 yılı itibarıyla bekar erkek nüfus 3 642 733, evli erkek nüfus 2 792 069; bekar kadın nüfus 2 978 006, evli kadın nüfus ise 2 969 160 kişiden ibarettir³¹⁸. Nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de yaşayan bekar erkek nüfusun, bekar kadın nüfusuna oranı arasında önemli sayılabilecek bir fark bulunduğu görülmektedir.

Kadın genel nüfusun erkek genel nüfustan sayıca daha fazla olduğu dikkate alınırsa bekar kadın sayısının bekar erkek sayısından daha fazla çıkması beklenirdi. Ancak, bazı kırsal bölgelerde birden fazla kadınla yapılan evlilikler yaygın olduğundan böyle bir sonucun çıkması pek şaşırtıcı olarak nitelendirilemez.

Sayım sonuçlarına göre 1 062 916 kadının ve 100 096 erkeğin dul olduğu yani eşinin vefat ettiği görülmektedir. Boşanmış kadın sayısı ise 61 922 iken boşanmış erkek sayısı ise 16 475 olarak karşımıza çıkmaktadır³¹⁹.

Dul ve boşanmış kadın ve erkek nüfus sayılarında da çok ciddi bir farkın olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu durumu da birden fazla sayıda kadınla yapılan evliliklere bağlamak en mantıklı gerekçe olacaktır.

Medeni durumu bekar olanlarda en alt ve en üst sınırlar şöyledir:

Erkeklerde en düşük bekar oranına;

Hakkari vilayetinde % 47,91

Isparta vilayetinde % 50,32

³¹⁷ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 19.

³¹⁸ İUM, a.g.e., f. I, s. 32.

³¹⁹ A.g.e., f. I, s. 32.

Bilecik vilayetinde % 50,55

Erkeklerde en yüksek bekar oranına;

Rize vilayetinde % 62,96

Kırşehir vilayetinde % 59,85

Cebelibereket vilayetinde % 59,23

Kadınlarda en düşük bekar oranına;

Bilecik vilayetinde % 36,00

Kastamonu vilayetinde % 38,19

Burdur vilayetinde % 38,36

Kadınlarda en yüksek bekar oranına;

Kars vilayetinde % 49,97

Hakkari vilayetinde % 46,17

Bayazıt vilayetinde % 46,15³²⁰.

Kadınlarda en yüksek bekar nispetine Doğu Anadolu illerinde rastlanırken bu illerden biri olan Hakkari erkeklerde bekar nispeti en az olan illerden biriyken kadınlarda bekar nispeti en yüksek olan iller arasında gelmektedir.

Bilecik, hem erkeklerde hem de kadınlarda en zayıf bekar nispetine sahip tek il olma vasfını korumuştur.

Erkeklerde en zayıf ve en yüksek bekar nispeti sıralamasındaki iller ile kadınlarda en zayıf bekar nispeti olan iller belli bir bölgede olmayıp farklı farklı bölgelerde dağıldıkları görülmektedir.

Evlilik oranının genel nüfusuna nispetle en düşük olduğu il % 36.53 ile Rize'dir. Rize'yi sırasıyla % 38.07 ile Muğla, % 39.09 ile Antalya, % 39.53 ile Aydın, % 39.86 ile Ordu illeri takip etmektedir.

Sayım sonuçlarına göre 50 ilde kadın evli nüfus erkek evli nüfustan fazla çıkarken, 13 ilde durum tersine dönerek evli erkek nüfus evli kadın nüfustan daha

³²⁰ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 19.

fazla çıkmıştır³²¹. Evli kadın nüfusun evli erkek nüfusa nispetle daha fazla çıkmasının iki temel nedeni vardır. En önemli etken, evli erkek nüfusun eşlerini memleketlerinde bırakarak büyük illere iş bulmak için göç etmeleridir.

İstanbul, İzmir ve Ankara gibi göç alan illerde evli erkeklerin evli kadınlara göre sayıca daha fazla olması bu değerlendirmeyi desteklemektedir. İkinci etken ise birden fazla kadınla yapılan evliliklerdir.

17 Şubat 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile sayım tarihi olan 28 Ekim 1927 arasında sadece bir buçuk yıl gibi çok kısa bir süre olması; sayım tarihinde birden fazla kadınla yapılan evliliklerin günümüze oranla çok daha yaygın olabileceği kanaati oldukça akla yatkındır.

Evli kadın nüfusun evli erkek nüfusuna oranla en fazla olduğu il Rize'dir. Sayım sonuçlarına göre Rize'de 86 088 bekara karşılık, 62 714 evli nüfus yaşamaktaydı. Kadınlarda 37 210 evli nüfusa karşılık erkeklerde 25 504 evli nüfusa rastlanmıştır. Evli kadın nüfusun evli erkek nüfusa oranla daha fazla olduğu iller Rize, Ordu, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane, Sinop, Giresun, Bolu, Kastamonu, Çorum ve Tokat gibi Karadeniz Bölgesi illeri; Kırşehir, Çankırı, Sivas, Yozgat, Niğde, Aksaray gibi İç Anadolu Bölgesi illeridir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu kategoriye giren tek il Malatya'dır³²².

Evlilik oranının Türkiye genel nüfusuna oranla en yüksek olduğu iller sırasıyla % 47.02 ile Hakkari, % 46.05 ile Bilecik, % 45.40 ile Van, % 45.36 ile Kastamonu, % 44.75 ile Erzincan, % 44.73 ile Zonguldak'tır. Bu illerle Ankara, İstanbul ve İzmir arasında evlenme oranının yüksekliği kıyaslandığında arada bariz bir fark görülmemektedir. Bu oran İstanbul'da % 40.27, İzmir'de % 42.31, Ankara'da % 44.31'dir³²³.

Nüfus sayımı sonuçlarının en dikkat çeken verilerinden biri de Türkiye genelinde dul kadın nüfusunun dul erkek nüfusuna oranla on kattan daha fazla olmasıdır³²⁴. Bunun en temel nedeni ise 1911 yılından itibaren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi büyük ve kanlı savaşlarda

³²¹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. I, s. 20-32.

³²² İUM, a.g.e., f. I, s. 20-32.

³²³ A.g.e., f. III, s. 21.

³²⁴ A.g.e., f. I, s. 32.

yetişkin erkek nüfusun azalması ve pek çok kadının dul kalmasıdır. İkinci etken olarak kadın nüfusun ortalama yaşam süresinin erkeklerden daha uzun olması gösterilebilir. Ancak bu iki etken karşılaştırılacak olursa ikinci nedenin birinci nedene göre çok daha zayıf bir etken olduğu kanısına varılabilir.

Dul kadın nüfusun, dul erkek nüfusa oranla en yoğun olduğu iller sırasıyla şöyledir: Denizli’de 25.8 kat, Burdur’da 21.7 kat, Antalya’da 19.8 kat, Ordu ve Trabzon’da yaklaşık19 kat, Kütahya ve Rize’de 18.4 kat, İçel’de yaklaşık 18 kat, Muğla’da 17.6 kat, Şebinkarahisar’da yaklaşık 17 kattır³²⁵.

Bu rakamlar bize 1911-1922 arası 11 yıl neredeyse aralıksız bir şekilde süren uzun ve çok can kaybına neden olan savaşlarda yitirdiğimiz yetişkin genç erkek nüfusumuzun ne derece ciddi boyutlara ulaştığı yönünde önemli bir ip ucu vermektedir.

2. 3. 1. 1927 Senesinde Evlenme Olayları

i. Yaş İtibarıyla Evlenme Olayları

15-18 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 14 926, erkek sayısı 6 199,
19-24 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 20 184, erkek sayısı 18 279,
25-29 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 5 818, erkek sayısı 11 820,
30-34 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 2 898, erkek sayısı 4 008,
35-39 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 1 688, erkek sayısı 2 212,
40-44 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 949, erkek sayısı 1 505,
45-49 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 540, erkek sayısı 1 189,
50-54 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 332, erkek sayısı 850,
55-59 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı139, erkek sayısı 690,
60-64 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 111, erkek sayısı 534,
65-69 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 44, erkek sayısı 355,
70-74 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 23, erkek sayısı 159,

³²⁵ A.g.e., f. I, s. XX-XXXII.

75-79 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 17, erkek sayısı 35,

80 ve üzeri yaşlarda evlenen kadın sayısı 7, erkek sayısı 17,

Yaşı bilinmeyenlerde evlenen kadın sayısı 432, erkek sayısı 256'dır³²⁶.

1927 senesinde evlenen toplam çift sayısı 48 108'dir. Bunların 27 548'ini nahiye ve köylerde evlenenler, 20 560'mı il ve ilçe merkezlerinde evlenenler oluşturmuştur. Nahiye ve köylerde evlenenlerin ortalama evlilik yaşları, il ve ilçe merkezinde evlenenlere göre çok daha gençtir³²⁷.

15-24 yaş arası evlenenlerden kadın nüfus erkek nüfusa göre daha fazla iken diğer yaş gruplarının tamamında erkek sayısı kadın sayısından daha fazladır. 15-24 arası yaşlarda evlenen kadın sayısı 35 110, aynı yaş grubunda evlenen erkek sayısı ise 24 478'dir.

ii. Medeni Durumuna Göre Evlenme Olayları

Medeni durumlar itibarıyla 1927 Nüfus Sayımı'na göre evlenme sayıları 1928 yılında basılan İhsai Yıllığa göre aşağıdaki gibidir:

Bekar ile bekar arasında yapılan evlilik sayısı 32 297,

Bekar ile dul arasında yapılan evlilik sayısı 3 358,

Dul ile bakire arasında yapılan evlilik sayısı 3 221,

Dul ile dul arasında yapılan evlilik sayısı 3 886,

Bekar erkek ile boşanmış kadın arasında yapılan evlilik sayısı 1 573,

Eşini boşanmış erkek ile bakire arasında yapılan evlilik sayısı 906,

Dul erkek ile boşanmış kadın arasında yapılan evlilik sayısı 1 100,

Eşini boşanmış erkek ile dul arasında yapılan evlilik sayısı 472,

Eşini boşanmış erkek ile boşanmış kadın arasında yapılan evlilik sayısı 720,

Medeni hali bilinmeyenler arasında yapılan evlilik sayısı 575 kişidir³²⁸.

Bekar ile bekar arasında yapılan evliliklerin toplamı 32 297 iken diğer bütün

³²⁶ İUM; *İhsai Yıllık*, C.1, s. 38.

³²⁷ *İhsai Yıllık*, C.1, s. 38.

³²⁸ *İhsai Yıllık*, C.1, s. 39.

kategorilerin toplamı 15 811'dir. Eşini boşanmış erkeklerin yaptığı evliliğin diğer gruplara göre azlığı dikkate şayandır.

“Nahiye ve köylerde bekar ile bekar arasında yapılan evlilikler 18 697 iken il ve ilçe merkezlerinde bekar ile bekar arasında yapılan evlilik sayısı 13 600'dür. Nahiye ve köylerde yapılan evlilikler yukarıdaki bütün gruplarda, il ve ilçe merkezlerinde yapılan evliliklerden daha fazladır”³²⁹.

Bu, 1927 Türkiye'sinde kırsal kesimde yaşayan nüfusun kentte yaşayan nüfusa oranla çok daha fazla olmasından kaynaklanan bir durumdur.

iii. İllere Göre Evlenme Olayları

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre en fazla evlenme olaylarının görüldüğü iller aşağıda verilmiştir;

Tablo 11. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İller Bazında En Fazla Evlilik Sayısı

İLİN ADI	EVLENME SAYISI
İstanbul	3 773
Konya	2 560
Balıkesir	2 254
İzmir	2 217
Bursa	2 173
Manisa	2 064
Aydın	1 666
Kütahya	1 623
Çanakkale	1 496
Adana	1 460
Denizli	1 398
Kocaeli	1 357
Ankara	1 238
Bolu	1 069
Afyonkarahisar	1 068 ³³⁰

Tablo 11'deki illerin tamamının Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi illeri olduğu, İç Anadolu Bölgesinden iki il, Akdeniz ve Karadeniz Bölgelerinden sadece birer illerin yer aldığı dikkati çekmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan herhangi bir il yoktur. Ayrıca, tablodaki bu illerin tamamının kent ve kırsal nüfus toplamı bakımından 1927 yılında Türkiye'nin genellikle en kalabalık illeri arasında oldukları da unutulmamalıdır.

³²⁹ İUM; *İhsai Yıllık*, C.1, s.39.

³³⁰ Tabloda illerin kent ve kırsal kesim evlilik toplamı sonuçları verilmiştir. Bkz. *İhsai Yıllık*, C.1, s. 40-41.

2. 4. OKUR YAZAR DURUMUNA GÖRE NÜFUS

Türkiye Cumhuriyeti'nde Harf İnkılabı'na 1928 yılında geçildiği ve ilk nüfus sayımının 1927 yılında yapıldığı hatırlanacak olursa ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre okuma yazma bilenlerin tamamının Latin harfleriyle değil, Arap harfleriyle okuyup yazabildiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bunların bir kısmı ise yazı okuyabilen ancak yazamayan kişilerdir.

Öğrenim çağı olan 7 yaş ve üzeri nüfus esas alındığında okur yazar kişilerle, okuyabilen ancak yazamayan kişilerin toplamının genel nüfusa oranları şöyledir: Erkeklerde % 17.42, kadınlarda % 4.63 ve genel ortalama % 10.58'dir.³³¹

Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı'nda eğitilmiş genç nüfusumuzun önemli bir bölümünün şehit olması ve 1920'li yılların son derece kıt imkanları sonucu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında okuma yazma oranının % 10'lar seviyesine düşmesine sebep olmuştur.

Ancak 1928 yılında yapılan Harf Devrimi ile bütün yurt çapında kapsamlı bir eğitim seferberliği başlatılmış; buna mukabil olarak ülke genelinde yetişkinlerin yeni harflerle okuma yazma öğrenmesi amacıyla millet mektepleri açılarak bu konuda kapsamlı bir çalışma başlatılmıştı. Okur yazar oranı yıldan yıla önemli oranda artış göstermiştir.

Okur yazarlık oranları bölgeden bölgeye değişim gösterdiği gibi; din, anadil, meslek ve diğer vasıflara göre de değişim göstermekteydi. Ülkemizde okur yazarlık dinler itibarıyla değerlendirilecek olursa Hıristiyanlarda okur yazar oranının Müslümanlara göre daha yüksek oranda oldukları görülecektir. Ülkemizde okur yazar oranının dinler itibarıyla en yüksek olduğu kesimi Museviler oluştururlar. Musevileri, Hıristiyanlar izlemektedir.³³²

2. 4. 1. Yedi Yaş ve Üzeri Erkek Nüfusta Okur Yazarlık

1927 Türkiye'sinde okur yazar oranı ülke genelinde oldukça düşük bir seviyededir. Bununla birlikte okur yazar oranları bölgeden bölgeye değişmektedir.

³³¹ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 22.

³³² Ratip Yüceuluğ; *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, s. 35.

Batı illerinde Türkiye ortalamasının genellikle üzerinde olmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok ilinde, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin bazı illerinde Türkiye ortalamasının altında bir tablo sergilemektedir.

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre iller bazında yedi yaş ve üzeri erkek nüfusta okur yazar oranı şöyledir:

Tablo 12. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Erkek Nüfusta Okur Yazar Oranı

İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%
Hakkari	3.08	Malatya	9.39	Denizli	13.93	Balıkesir	17.69
Van	3.54	Siirt	9.65	Kastamonu	14.38	Muğla	18.25
Amasya	4.60	Gümüşhane	9.69	Cebelibereket	14.56	Edirne	18.70
Bitlis	4.92	Çorum	10.22	İçel	14.61	Bolu	18.72
Mardin	5.66	Elazığ	10.68	Giresun	14.94	Çanakkale	19.10
Yozgat	5.93	Sinop	10.78	Manisa	15.09	Tekirdağ	19.37
Bayazıt	6.14	Çankırı	10.84	Zonguldak	15.09	Mersin	19.82
Kars	6.61	Gaziantep	11.04	Konya	15.48	Ankara	20.48
Tokat	7.31	Artvin	11.12	Samsun	16.06	Burdur	21.48
Bursa	7.43	Ordu	11.28	Niğde	16.35	Kocaeli	21.75
Urfa	7.43	Sivas	12.35	Trabzon	16.43	Eskişehir	24.27
Aksaray	7.94	Kütahya	12.59	Kayseri	16.77	Rize	26.93
Diyarbakır	8.06	Erzincan	13.22	Aydın	16.89	İzmir	30.18
Ş.Karahisar	9.12	Afyonkarahisar	13.32	Adana	17.02	Bilecik	30.64
Maraş	9.19	Antalya	13.39	Isparta	17.57	İstanbul	53.7 ³³³
Erzurum	9.39	Kırşehir	13.45	Kırklareli	17.58		

Tablo 12'ye göre, yedi yaş ve üzeri erkek nüfusta İstanbul haricinde diğer illerin tamamında okur yazar oranı % 50'nin çok altındadır. 55 ilde okur yazar oranı % 20'nin altında, 19 ilde % 10'un altında, 4 ilde % 5'in altında kalmıştır.

Türkiye'nin okuma yazma oranı en yüksek bölgesi olan Marmara Bölgesi'nde, Bursa'nın okuma yazma oranı en düşük onuncu il olduğu ancak bölgenin diğer bütün illerinin tamamında okur yazar oranının ülke ortalaması üzerinde olduğu görülecektir.

2. 4. 2. Yedi Yaş ve Üzeri Kadın Nüfusta Okur Yazarlık

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre iller bazında yedi yaş ve üzeri kadın nüfusta okur yazar oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Dünya genelinde Müslüman toplumlarda ağırlığı daha fazla hissedilen bir gelenek olan eğitimde cinsiyet ayrımı, Osmanlı döneminde de toplumda tesirini

³³³ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 22.

göstermiş olduğundan, bunun izleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllara da yansımıştı.

Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın nüfusta okur yazarlık, çok sınırlı kesime özgü bir ayrıcalık olarak uzun yıllar devam etmiş ve erkek nüfusla kadın nüfus arasında çok belirgin bir fark oluşmuştur.

Tablo 13. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Kadın Nüfusta Okur Yazar Oranı

İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%
Bitlis	0.13	Sinop	1.04	Kütahya	1.37	Bolu	3.26
Van	0.16	Malatya	1.05	Kayseri	1.57	Samsun	3.36
Amasya	0.22	Erzurum	1.07	Niğde	1.66	Adana	3.82
Bayazıt	0.23	Kars	1.09	Cebelibereket	1.69	Balıkesir	3.83
Gümüşhane	0.37	Rize	1.12	Kastamonu	1.87	Mersin	4.56
Siirt	0.39	Bursa	1.15	Antalya	1.88	Eskişehir	5.14
Aksaray	0.41	Çorum	1.15	Gaziantep	2.04	Ankara	5.35
Kırşehir	0.43	Afyonkarahisar	1.19	Ş. Karahisar	2.04	Isparta	5.44
Mardin	0.44	İçel	1.19	Konya	2.06	Tekirdağ	5.59
Hakkari	0.50	Çankırı	1.23	Erzincan	2.08	Kocaeli	5.65
Yozgat	0.64	Trabzon	1.30	Burdur	2.26	Kırklareli	5.77
Tokat	0.68	Diyarbakır	1.33	Muğla	2.34	Çanakkale	5.80
Artvin	0.78	Ordu	1.34	Zonguldak	2.37	Edirne	6.78
Urfa	0.80	Sivas	1.35	Aydın	2.43	İzmir	11.89
Elazığ	0.91	Denizli	1.36	Manisa	2.80	İstanbul	36.97 ³³⁴
Maraş	1.04	Giresun	1.36	Bilecik	2.83		

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Kadın nüfusta okur yazar oranı erkek nüfusla kıyaslanamayacak kadar düşük çıkmıştır. Kadınlarda okur yazarlık oranı iller bazında 53 ilde % 5'in altında, 52 ilde % 4'ün altında, 48 ilde % 3'ün altında, 38 ilde % 2'nin altında, 15 ilde % 1'in altındadır.

Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda, Türk toplumundaki erkek egemen yapının baskınlığının ve kız çocuklarının okula gönderilmesinin aileler açısından sakıncalı bir durum olarak görüldüğünün bir önemli bir göstergesidir.

Tablo 13'e göre, Marmara Bölgesi'nin, kadın nüfustaki okur yazar oranları bakımından Türkiye ortalamasının biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak bir önceki tabloda olduğu gibi bu tabloda da bu durumu bozan istisna il yine Bursa olmuştur. Bursa ile Marmara Bölgesi'nin diğer illeri karşılaştırılacak olursa arada belirgin bir farkın olduğu görülecektir.

³³⁴ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 23.

Kadın okur yazar oranının en düşük olduğu bölgeler, aşağı yukarı bir önceki tabloyla benzerlik göstermektedir. Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgelerindeki iller kadın nüfusun okuma yazma oranının en düşük olduğu illerin başında gelmektedir.

2. 4. 3. Yedi Yaş ve Üzeri Genel Nüfusta Okur Yazarlık

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre iller bazında yedi yaş ve üzeri genel nüfusta okur yazar oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 14. 1927 Nüfus sayımına Göre Genel Nüfusta Okur Yazar Oranı

İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%	İLİN ADI	%
Hakkari	1.85	Maraş	4.93	İçel	7.01	Balıkesir	10.50
Van	1.92	Ş.Karahisar	5.01	Kastamonu	7.12	Burdur	10.86
Amasya	2.29	Erzurum	5.04	Erzincan	7.33	Rize	10.87
Bitlis	2.60	Çorum	5.19	Giresun	7.33	Isparta	11.11
Mardin	2.96	Çankırı	5.28	Trabzon	7.62	Kırklareli	11.67
Yozgat	2.96	Ordu	5.49	Cebelibereket	8.13	Mersin	12.07
Bayazıt	3.47	Elazığ	5.54	Konya	8.17	Çanakkale	12.08
Aksaray	3.57	Sinop	5.67	Niğde	8.17	Edirne	12.23
Tokat	3.76	Artvin	5.79	Zonguldak	8.18	Tekirdağ	12.40
Kars	3.97	Kırşehir	5.95	Kayseri	8.35	Ankara	12.94
Urfa	4.02	Sivas	6.17	Manisa	8.72	Kocaeli	13.44
Bursa	4.10	Gaziantep	6.25	Aydın	9.01	Eskişehir	14.17
Gümüşhane	4.54	Kütahya	6.34	Samsun	9.27	Bilecik	15.50
Diyarbakır	4.61	A.karahisar	6.62	Muğla	9.34	İzmir	21.22
Malatya	4.68	Denizli	6.80	Bolu	9.95	İstanbul	45.48 ³³⁵
Siirt	4.75	Antalya	6.89	Adana	10.46		

Yedi yaş ve üzeri genel nüfusun okur yazarlık oranı Türkiye ortalaması yaklaşık % 11'dir. Tablo 7'de illerimizin tamamında genel okur yazarlık % 50'nin altında kalmıştır. Tabloya göre 49 ilde okur yazar ortalaması Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. 14 ilde ise Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Okur yazarlık oranı Türkiye ortalamasının üzerinde olan illerden Mersin, Ankara ve İzmir haricindeki 7 il, Marmara Bölgesi'ndeki illerimizdir.

Okur yazar oranı en düşük iller arasında ise Bursa hariç Marmara Bölgesi'nden hiçbir il yoktur. Ege ve Marmara Bölgelerinde yer alan illerin genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde bir okur yazar oranına sahip olduğu dikkatleri çekmektedir.

³³⁵ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 23.

Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgelerindeki illerin geneli ise Türkiye ortalamasının altında bir okur yazar nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

2. 5. NÜFUSUN MESLEKLER İTİBARIYLA DAĞILIMI

1920'li yıllar, Türkiye ekonomisinin temellerinin tarım sektörüne dayandığı yıllardır. Kentleşme olgusunun henüz başlamadığı bu yıllarda çok cılız sanayi tesislerinin dışında sanayileşmenin olmaması, çok büyük kesiminin kırsal bölgelerde yaşayarak tarım ve hayvancılık işiyle uğraşmasını zorunlu kılmıştır.

Bu zorunluluk büyük kentlerdeki sanayileşmeyle birlikte, toprağını satıp hem iş bulabilmek hem de daha iyi şartlarda yaşayabilmek için büyük kentlere yapılan göçün ivme kazandığı 1950'li yıllara kadar böyle devam edecektir.

Doğu Trakya ve Anadolu'nun 1920'li yıllardaki genel yapısının bir değerlendirmesi yapılacak olursa, kırsal kesimde yaşayanlar ülke genelinde bariz bir çoğunluğu teşkil etmekteydi. İstanbul ve İzmir hariç neredeyse bütün şehirler kent görüntüsü sergilemekten uzaktılar. İzmir'in 1922 yılında geçirdiği büyük yangın ve yoğun göç hareketi bu kentteki sosyal yapıyı zedelemiş ve iktisadi faaliyetleri geriletirerek, şehrin o zamana kadar hiç kaybolmayan canlılığını önemli ölçüde kaybetmesine sebebiyet vermiştir. İşgücünün 1920'li yıllar itibarıyla % 90'ının tarım kesiminde çalıştığı Türkiye'de, tarım haricinde etkinliği hissedilen faal bir sektör yoktu. Ticaret ve küçük çaptaki işletmecilik daha ziyade gayri müslim azınlığın elinde bulunmakla birlikte bunların çok önemli bir kısmının 1924'teki nüfus mübadelesi ile Yunanistan'a göç etmesiyle birlikte ekonomi alanında gözle görülür bir gerileme yaşanmaktaydı³³⁶.

Sayım esnasında mesleğin ne olduğu sorusuna verilen cevaplar şu kategorilerde toplanmıştı: Ziraat, sanayi, ticaret, serbest meslek, memur, hakim, ordu mensubu, P.T.T. görevlisi, muhtelif işler, mesleksiz. Nüfus sayımı sonucu 1927 yılında Türkiye genelinde 8 278 273 kişi mesleksiz kategorisine alınmıştır. Mesleksiz olan kişilerin 2 960 128'ini erkek nüfus teşkil ederken 5 318 145'ini kadın

³³⁶ Tefik Çavdar; "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1552.

nüfus teşkil etmiştir³³⁷.

İstatistiki verilerde herhangi bir gelir getirmediğinden, ev hanımlığı diye bir meslek tanımlanmadığı ya da kabul edilmediği için bu sınıflamaya girecek kadınların tamamı mesleksiz kabul edilmiştir. Oysa, kırsal kesimde yaşayan kadınların meslekler listesinde ziraatla uğraştıkları belirtilirken, kırsal kesim dışında yaşayan evli kadınların çok büyük bir bölümü ev hanımı olduğundan mesleksiz kategorisine dahil edilmişlerdir. Mesleksiz kategorisindeki kişilerin çok büyük bölümünün kadınlardan oluşmasının en temel nedeni ev hanımı diye bir sınıflandırmanın yapılmayarak, ev hanımlığının bir iş olarak kabul edilmemesidir.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre meslekler ve o meslekleri icra edenlerin cinsiyetlerine göre dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 15. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Meslekler

Meslek	Erkek	Kadın	Toplam
Ziraat	2 678 737	1 689 234	4 368 061
Sanayi	266 895	32 474	299 369
Ticaret	248 512	8 843	257 355
Serbest Meslek	45 247	7 416	52 663
Memur	63 104	1 330	64 434
Hakim	9 864	135	9 999
Ordu Mensubu	162 227	8	162 235
PTT Mensubu	14 576	242	14 818
Muhtelif Meslekler	105 334	16 947	122 281
Meslekler Toplamı	3 594 496	1 756 719	5 351 215
Mesleksiz ve Meçhul	2 960 128	5 318 145	8 278 273 ³³⁸

Nüfus sayımının sonuçları bize 1927 yılında ordu mensubu olan sadece 8, yargı mensubu 135, memur 1 330 kadının olduğunu gösteriyor. Bu rakam aynı kesimdeki erkek personel ile karşılaştırılınca son derece yetersiz kalmaktadır.

Ticaretle uğraşan kadın sayısı da ticaretle uğraşan toplam nüfusun hemen hemen % 3'ünü oluşturmaktadır.

Kadınların en fazla uğraştıkları meslekler, serbest meslek ve sanayi kategorileridir. 1927 itibarı ile sanayide çalışan kesimin neredeyse % 11'ini kadınlar teşkil ederken bu rakam serbest meslekte % 14'ün üzerindedir.

³³⁷ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 46.

³³⁸ A.g.e., f. III, s. 46.

2. 6. NÜFUSUN YAŞ İTİBARIYLA DAĞILIMI

Bir ülkenin en değerli sermayesi genç nüfustur. Nüfus artışını teşvik etmek, 1920’li yılların Türkiye’sinin temel politikalarından biriydi. Bunun için toplumun dinamiği olan genç nüfusun niceliği belirleyici ve etken faktördür.

Toplumun yaş grupları ile paralellik gösteren pek çok alan vardır. Ekonomi, ticaret, askerlik, eğitim, sağlık vb. Bu alanlarda çalışmalar yapmak, proje üretmek için halkın yaş gruplarını bilmek son derece faydalı olacaktır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, ilk nüfus sayımı sonucunda toplumun yaş gruplarının bilinmesi büyük öneme haizdir.

Yaş grupları saptanarak çalışma yaşındaki kişilerin kaba bir istatistiği yapılarak bu kişilerin potansiyeli belirlenebilir. İleriki yıllarda bu nüfusun hangi sayıya ulaşabileceği tespit edilebilir.

Ayrıca bu istatistiklerle ileriki yıllara ait askerlik çağındaki erkek nüfusun sayısı belirlenebilir.

Yaş gruplarının saptanmasıyla çalışma çağındaki, öğrenim çağındaki, öğrenim çağına henüz gelmemiş çocuk ve yaşlı nüfusun miktarları tespit edilir. Bu sayının gelecek yıllardaki sayıları hakkında yaklaşık tahminde bulunulabilir. Kadın ve erkek nüfustaki yaş gruplarının belirlenmesi ile askerlik çağına gelmiş erkeklerin sayıları ve iş gücü istihdamı belirlenebilir. Evlenme yaşına gelmiş genç nüfusun oranları geleceğin nüfus hızını belirlediğinden oldukça önemlidir.³³⁹

Hükümetin okul sayısını, öğretmen sayısını belirlemek, okul ve öğretmen açığını tespit ederek, bu ihtiyaca cevap verecek seviyeye ulaşılabilmesi için öğrenim çağındaki nüfusun sayısını bilmesi lazım. Bunun bir faydası da öğrenim çağına olup da okula gönderilmeyen, ekserisi kız çocuklarından oluşan sayıyı belirlemektir.

Kültür istatistiklerinden olan okul ve öğretmen sayısı, nüfusun genel durumuna göre bir anlam kazanır. Öğrenim çağındaki çocukların sayısını bulmak için yaş gruplarının bilinmesi gerekmektedir. Yurt genelindeki yaş grubu dağılımının bölgesel olarak da bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hükümetin aldığı

³³⁹ F. Nöymark, “Nüfus Sayımlarının Ehemmiyeti”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İUM, Köy Hocası Basımevi, Ankara 1936, s. 72.

ekonomik tedbirlerin bir ehemmiyeti olmaz.³⁴⁰

Tablo 16. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Bazı İllerde Nüfusun Yaş Dağılımı

İlin Adı	0-11 Ay	1-7 Yaş	7-19 Yaş	20-45 Yaş	46-60 Yaş	61+ Yaş
Adana	9 137	46 389	59 436	84 395	19 232	8 913
Ankara	17 612	82 222	98 287	159 742	38 952	16 398
Aydın	9 413	31 301	56 637	79 551	23 711	11 722
Balıkesir	8 005	46 958	50 494	82 384	25 904	12 603
Bursa	18 693	64 003	97 284	150 892	45 138	25 203
Diyarbakır	7 182	41 316	40 371	80 146	15 338	7 613
Elazığ	8 545	53 379	49 660	81 770	16 639	9216
İstanbul	17 815	88 121	182 375	330 698	116 919	58 095
İzmir	16 651	79 695	126 314	209 148	61 392	32 526
Kayseri	11 504	50 851	67 562	84 979	23 546	12 638
Konya	24 836	89 393	139 060	177 621	50 538	22 256
Ordu	11 312	38 150	60 716	65 548	16 703	9 557
Samsun	14 255	49 665	75 643	98 597	24 180	11 489
Trabzon	17 326	63 560	74 508	95 099	25 159	14 235
Zonguldak	14 733	46 570	68 900	90 864	31 391	16 168
Türkiye	645 346	2 512 967	3 422 656	4 949 520	1 390 711	720 642 ³⁴¹

Tablo 16'da görüldüğü gibi Türkiye nüfusu 1927 yılında oldukça genç bir nüfusa sahip. Tabloya göre Türkiye geneli toplam nüfusta 0 ila 20 yaş arasındaki grubun sayısı 6 580 969'dur. Bu rakam Türkiye geneli toplam nüfusun yarısına oldukça yakındır. 20 ila 45 yaş arası, Türkiye genelinde en kalabalık grubu oluşturmaktadır.

46 ve yukarı yaştakilerin toplamı 2 111 353'dür. Bu rakam ise genel nüfusun % 15.5'ine tekabül etmekteydi. Yani, 1927 Türkiye'sinin nüfusunun % 84.5'i 46 yaşından daha gençti.

Erkeklerde 20 yaşın altındaki grup toplam erkek nüfusunun % 52.81'i, kadınlarda ise aynı yaş grubundakiler, toplam kadın nüfusunun % 43.67'sini bulmaktadır. Kadın ve erkek toplam nüfusun ise % 48.06'sı 20 yaşın altındakilerden oluşmaktaydı. 61 ve daha yukarı yaştaki erkek nüfus, toplam erkek nüfusun % 5.15'ine, aynı kriter kadınlarda % 5.41'e tesadüf etmektedir. 61 yaş ve üzeri nüfusun Türkiye genel nüfusuna oranı ise % 5.29'dur.³⁴² Aynı sonuçlara göre Türkiye'de erkek nüfusun % 41.92'si, kadın nüfusun 50.78'si, genel nüfusun % 50.19'u 20 ila

³⁴⁰ Şevket Berkin, "Genel Nüfus Hakkında Konuşma", *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, İUM, Köy Hocası Basımevi, Ankara 1936, s. 17.

³⁴¹ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. I, s. XX-XXXII.

³⁴² A.g.e., f. III, s. 20.

60 yaş arasındaydı. % 0.13'lük bir küçük bir grubun yaşı tespit edilememişti.³⁴³

2. 7. NÜFUSUN TABİİYET İTİBARIYLA DAĞILIMI

1927 Nüfus Sayımı De Facto yöntemi kullanılarak yapıldığı için sayım esnasında, sayım memurunun bulabildiği herkes sayılmıştı. Bunlardan bir kısmı Türkiye'de yaşayan yabancı uyruklu kişiler olduğu gibi diğer bir kısmı ise sayım esnasında Türkiye'ye iş için ya da turistik amaçla gelmiş olan kişilerdi.

Ülke dışından gelen turistleri taşıyan gemiler limanlarda durdurularak, içindeki yabancı uyruklu kişiler 'ülkelerine ne zaman dönecekleri gözetilmeksizin' sayılmışlardı. Bu yüzden sayımı yapılmış olan bu kişilerden bir kısmı sayımdan sonraki günlerde ülkelerine geri dönmüşler ancak istatiksel veri sonuçlarında Türkiye'deki yabancı tabiiyetindeki kişiler listesindeki sayıya dahil edilmişlerdi. 1927 Genel Nüfus Sayımı'nda Türk tabiiyetinde olmayanların genel nüfusa oranları % 3.23'ten ibaretti. Türk tabiiyetinde olmayan nüfusun toplamı ise 86 693 kişiden oluşmaktaydı.³⁴⁴

Tablo 17. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Tabiiyet Dağılımı

ÜLKELER	Erkek Rakam	Erkek %	Kadın Rakam	Kadın %	Toplam Rakam	Toplam %
Yunanistan	12 729	26.67	13 702	35.16	26 431	30.49
İtalya	5 705	11.95	5 868	15.06	11 573	13.35
İran	5 621	11.78	2 859	7.34	8 480	9.78
Bulgaristan	5 083	10.65	2 365	6.07	7.448	8.59
Rusya	3 454	7.24	2 752	7.06	6 206	7.16
Sırbistan	2 126	4.45	1 757	4.51	3 883	4.48
Fransa	1 650	3.46	1 777	4.56	3 427	3.95
İngiltere	1 659	3.48	1 754	4.50	3 413	3.94
Diğer Avrupa Ülkeleri	1 566	3.28.	1 325	3.40	2 891	3.33
Almanya	1 398	2.93	908	2.33	2 306	2.66
Macaristan	1 231	2.58	599	1.54	1 830	2.11
Arnavutluk	1 438	3.01	214	0.55	1 652	1.91
Romanya	771	1.62	759	1.95	1 530	1.76
Avusturya	805	1.69	630	1.62	1 435	1.66
Diğer Ülkeler	2 487	5.21	1 701	4.35	4 188	4.83
TOPLAM	47 723	100.00	38 970	100.00	86 693	100.00 ³⁴⁵

³⁴³ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. III, s. 46.

³⁴⁴ A.g.e., f. III, s. 35.

³⁴⁵ A.g.e., f. III, s. 35.

Tablo 17'ye göre Türkiye'de 1927 Nüfus Sayımı'na göre en fazla Yunan tabiiyetinden kişiler bulunmaktadır. Yunanlıları İtalyan tabiiyetindekiler ve onları da İran tabiiyetindeki kişiler takip etmekteydi.

Yunan, İtalyan ve İranlıların toplamı, Türkiye'deki yabancı uyrukluların genel toplamının yarısından fazladır.

Tabloya göre Yunan, İtalyan, Fransız, İngiliz vatandaşı kadınların sayısı aynı ülke vatandaşı erkeklerin sayısından fazladır.

2. 8. SAYIM SONUÇLARINA GÖRE ENGELLİ NÜFUSUN DAĞILIMI

1927 Nüfus Sayımı'na göre vücudunda doğuştan ya da sonradan oluşan herhangi bir şekil bozukluğu, uzuv eksikliği, en az bir uzvunun işlevini yerine getirmediği kişiler engelli kategorisine dahil edilmişleridir.

Sayım sonuçlarına göre engelli kategorisine giren kişiler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 18. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre Engelli Nüfusun Dağılımı

Özür Durumu	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Kör	15 322	11.28	11 638	20.24	26 960	13.94
Sağır	9 801	7.22	5 041	8.77	14 842	7.68
Topal	32 714	24.08	17 328	30.13	50 042	25.88
Çolak	16 290	11.99	2 804	4.88	19 094	9.88
Kambur	1 864	1.37	1 172	2.04	3 036	1.57
Diğer	59 857	44.06	19 517	33.94	79 374	41.05
Toplam	135 848	100.00	57 500	100.00	193 348	100.00 ³⁴⁶

Tablo 18'e göre erkek engelli nüfus sayısı, kadın engelli nüfus sayısının iki katından daha fazladır. Erkek engelli nüfus, engelli genel toplamının %70'inden biraz daha fazlasını teşkil etmektedir.

Engelli nüfus toplamı, Türkiye geneli nüfusunun %1.42'sini teşkil etmektedir. Erkek engelli oranı genel nüfusun % 2.07'sini, kadın engelli oranı % 0.81'dir³⁴⁷.

Engelli nüfus arasında, 'diğer' kategorisi göz ardı edilirse, en fazla toplam

³⁴⁶ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 29.

³⁴⁷ A.g.e., f. III, s. 29.

topallara aittir. Topalları körler, onları da çolaklar takip etmektedir.

Engelli nüfus, iller kategorisinde toplanacak olursa, toplam engelli nüfusun % 48.37'lik bir kısmının 22 ilde toplandığı görülecektir.³⁴⁸

Bu iller ve engelli nüfus sayıları aşağıda verilmiştir.

Tablo 19. Engelli Nüfusun İllere Göre Dağılımı

İLLER	ENGELLİ SAYISI	İL NÜFUSUNA ORANI (%)	İLLER	ENGELLİ SAYISI	İL NÜFUSUNA ORANI (%)
Gaziantep	5 432	2.52	Yozgat	3 627	1.73
Urfa	4 355	2.21	Mardin	3 044	1.69
Kastamonu	7 150	2.13	Burdur	1 374	1.65
Niğde	3 509	2.11	Konya	8 232	1.63
Adana	4 586	2.01	Çankırı	2 554	1.62
Malatya	6 160	2.01	Sinop	2 736	1.61
Diyarbakır	3 689	1.92	İçel	1 442	1.59
İstanbul	14 673	1.85	Kayseri	3 998	1.59
Bolu	4 001	1.84	Antalya	3 221	1.58
Siirt	1 867	1.82	Çorum	3 871	1.56 ³⁴⁹
Mersin	2 141	1.80	TOPLAM	93 534	
C. bereket	1 872	1.74			

1927 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye genelinde toplam 193 348 kişi engelli kapsamındadır. Bu kişilerin yarısına çok yakın bir bölümünün Türkiye'deki illerin üçte birinde yaşadığı tablo 19'dan anlaşılmaktadır. Bu illerden İstanbul haricindekilerin genellikle küçük nüfuslu iller olduğu ve İzmir, Bursa, Balıkesir gibi büyük nüfuslu illerin bu illere dahil olmadığı göz önünde tutulursa engelli nüfusun dağılımı açısından Türkiye'deki birçok ilde bariz farklar olduğu düşünülebilir.

³⁴⁸ İUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri., f. III, s. 29.

³⁴⁹ A.g.e., f. III, s. 30.

SONUÇ

Nüfus sayımları, günümüzde dünyanın hemen her yerinde, belli sınırlar içerisindeki bir bölgenin nüfusunu tespit etmek ve istatistik veriler hazırlamak için belli aralıklarla yapılan bir uygulamadır. Dünyanın farklı ülkelerinde farklı yöntemler kullanılarak, farklı zaman dilimlerinde ve farklı amaçlarla yapılmıştır.

Pek çok faydası olduğu bütün toplumlarca kabul edilen nüfus sayımlarının tarihçesini Eski Roma ve Mısır'da uygulandığı şekliyle binlerce yıl gerilere götürmek mümkündür.

Eskiçağ'daki nüfus sayımlarının iki ana hedefi olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki askere gidecek erkek nüfusu belirlemek, diğeri ise vergi toplamaktır.

Modern usullerin kullanılarak yapılan ilk nüfus sayımlarının sistematığı Avrupa'da, 19. yüzyıl ikinci yarısından sonra belirlenmeye başlamıştır. Bu yeni sistemde amaç, askere alınacak yurttaşları belirlemekle, vergi toplamaya yönelik eski usuldeki amacın dışında, toplumun çok çeşitli özelliklerini ortaya çıkarıp istatistik verilerini hazırlamak ve bu veriler ışığında toplum yararına olan ihtiyaçları belirlemektir. Böylelikle devlet aygıtının topluma yönelik faydalı işler yapmasının önü açılmış olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bilimsel yöntemler kullanılarak yapılan, toplumu ilgilendiren çok çeşitli konularda istatistik çalışmalarının yapıldığı ilk nüfus sayımı 1927 Nüfus Sayımı'dır. Aynı zamanda 1927 Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış olan ilk nüfus sayımıdır. 1927 yılında nüfus sayımının yanı sıra tarım ve sanayi sayımları da yapılmıştır.

Bu sayım için Belçikalı istatistik uzmanı Camille Jacquart ülkemize davet edilmiş, Merkezi İstatistik Müdür-i Umumi'sine genel müdür olarak atanarak kendisinin bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmıştır.

1927 Nüfus Sayımı'ndan sonra, sonu '0' ve '5' ile biten her 5 yılda bir nüfus sayımlarının tekrar yapılması karara bağlanmıştır. 1930 yılında yeni bir nüfus sayımı yapılması başlangıçta düşünülmüşse de aradan henüz 3 yıl geçtiği için 1930 yılında bir nüfus sayımı yapılmamış; 1927'den sonra ilk nüfus sayımı 1935 yılında yapılmıştır.

1927 yılında yapılan nüfus sayımının sağladığı en önemli kazanımlarından biri, temelleri henüz 4 yıl önce atılan Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1935 yılında yapılan ve bu yıldan itibaren her 5 yılda bir yapılacak olan ilmi nüfus sayımları için bir başlangıç teşkil etmesi ve bunun ülkemiz adına önemli bir tecrübe olarak görülmesidir.

Sayım sonunda elde edilen sonuçlar değerlendirilerek istatistik verileri hazırlanmış, böylelikle nüfusun niceliği kadar niteliği de öğrenilmiştir.

20. asrın başlarındaki uzun ve kanlı savaşlarda çok sayıda genç insanımızın yitirilmesine rağmen toplam nüfusumuz, o dönem için hiç de azımsanamayacak bir rakam olan 13 648 270 olarak tespit edilmiştir.

Hazırlanan istatistik veriler ışığında genç nüfusun nicelik yönünden belirgin bir şekilde fazla çıkması da başta devlet adamları olmak üzere toplumun genelinde ayrı bir sevinç ve gurur duygusu oluşturmuştur.

Bunun en büyük nedeni, güçlü bir devlet olabilmenin ön şartını genç ve kalabalık bir nüfusa sahip olmaya bağlayan dönemin hükümetinin, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki nüfus azlığı sorununun üstesinden gelebilmek için, genç ve dinamik insan potansiyeli sayesinde yakın bir gelecekte nüfusun hızla artacağı düşüncesiydi.

Sayım sonucu elde edilen bilgilerin en önemlilerinden biri de Cumhuriyet'in ilanından sonra, 20. asrın ilk yıllarına göre başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Anadolu'nun pek çok ilinde gayri müslim nüfusun çok büyük bir kısmının sınırlarımız dışına göç ettiğinin anlaşılması olmuştur. Bununla birlikte daha az sayıdaki soydaşımızın sınırlarımız dışından ülkemize göç ettikleri de sayım sonucu hazırlanan istatistik verilerinden anlaşılmaktadır.

Nüfus kütükleri, sayım sonuçları ile karşılaştırıldığında nüfus kütüklerindeki kayıtların yeterince sağlıklı olmadıkları anlaşılmış ve bu kütüklerin ilerleyen yıllarda ıslahına yönelik adımlar atılmıştır.

Sayımı esnasında çok sayıda kişinin sayım dışı kaldığı tahmin edildiğinden tespit edilen nüfus her ne kadar gerçek sayının altında kalsa da, okur yazar oranının ülke genelinde düşüklüğü, bazı bölgelerde sayım için görevlendirilecek sayım memurunun temin edilememesi ve o bölgelere olan ulaşım güçlüğü, ekonomik

imkansızlıklar ve 1927 Türkiye'sinin diğerk olumsuz şartları göz önünde tutulduğunda sonuçları bakımından yine de başarılı bir sayım olarak değerlendirilebilir.

Sayım da vatandaşa sorulan soruların, Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün standartlarının düzeyinde olmaması, yukarıda bahsedilen sorunlarla yakından alakalıdır. Birçok bölgede eğitimsiz ancak okur yazar olan kişiler, imkansızlıklardan ötürü sayım memuru olarak görevlendirilmek zorunda kalmışlardır. Sayım da sorulacak 15 sorunun en az eğitilmiş sayım memurunun anlayabileceği bir düzeyde olması, yapacağı işin randımanı açısından oldukça önemlidir. Çünkü sorulacak soruları ilk başta sayım memurunun anlaması gerekmektedir. Aksi takdirde, kendi anlamadığı soruları halkının % 90'ına yakın bir bölümünün okur yazar olmadığı bir ülkede halka anlatabilmesi ve istenen cevabı alabilmesi imkansızdır. Bu sorun ancak ülke genelinde eğitim düzeyinin yükselmesi ile çözüleceği için bu sorunun giderilebilmesi zamana bırakılmıştır.

Sayım sonuçlarına göre nüfusumuz beklenenin altında çıkmamasına rağmen hükümetçe nüfusu artırmayı teşvik eden bir siyaset izlenmiştir. Bu uygulama, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmiş, 1940'lı yıllarda nüfusun yeteri miktarda arttığı düşünülerek bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

- BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.23
- BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 24.134.11.2
- BCA., Fon Kodu: 030.10.00.00. Yer No: 25.145.21.4
- BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.21.5
- BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 25.145.21.6
- BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00., Yer No: 124.885.4

KURUM YAYINLARI

- Devlet İstatistik Enstitüsü [DİE]; *1990 Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara 1994.
- DİE; *Sanayi Sayımı 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.
- DİE; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, DİE Yayınları, (Basım yeri ve yılı belli değil).
- İstatistik Umum Müdürlüğü [İUM]; *İhsai Yıllık*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 192Ankara 1996.
- İUM; *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Köyhocası Basımevi, Ankara 1936.
- İUM; *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.
- İUM; *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Fasikül III, Ankara 1929.
- Özel İhtisas Komisyonu Raporu [ÖİKR]; *Nüfus*, Yayın No: DPT: 2556-Ö.İ.K.: 572, Ankara 2001.

TÜİK; *İstatistik Göstergeler, "Statistical Indicators", 1923-2007*, TÜİK Matbaası, Ankara 2008.

SÜRELİ YAYINLAR

i. Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi

ii. Mecmualar

Ankara Dergisi, Türk Matbaacılık Sanayi AŞ, Ankara 1991.

Ayın Tarihi Mecmuası, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, (Eylül) Ankara 1927.

Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası, İstanbul 1928.

Hayat Mecmuası, Ankara 1928.

Şehremaneti Mecmuası, İstanbul 1927.

KİTAPLAR

BABUŞ, Fikret. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

HUBER, Michel. (1946). *Demografi ve Sıhhi İstatistik Dersleri*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1946.

JACQUART, Camille. *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarıyla Türkiye Nüfusu*, İUM, Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası, Ankara, 1928.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

SEZEN, Mehmet. *Ülkemiz Açısından De Facto ve Dejure Sayımlarının Avantaj ve*

Dezavantajları, Ankara, 1989.

SEYREK, Ahmet. *Dünyaya Hükmeden Osmanlı Padişahları*, Kar Yayınları, İstanbul, 2007.

YÜCEULUĞ, Ratip. *Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri*, DİE Kütüphanesi, (Basım yeri ve yılı belli değil).

YÜCEULUĞ, Ratip. *Türkiye’de 1965 Nüfus Sayımından Önce Yapılan Nüfus Sayımları*, DİE Kütüphanesi, (Basım yeri ve yılı belli değil).

YÜCEULUĞ, Ratip. *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri, Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler*, İUM, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1944.

YÜCEULUĞ, Ratip. *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye’de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, Doğu Matbaası, Ankara, 1947.

MAKALELER

Anonim. “Tahriri Nüfus Tecrübeleri Münasebetiyle”, *Hayat Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 8, İstanbul 1927, s. 157.

ÇAVDAR, Tevfik. “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1983, s. 1553.

ETE, Muhlis. “Nüfus Sayımı”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, 1936, s. 41.

(İNÖNÜ), İsmet, “Umumi Tahrir-i Nüfusun Ehemmiyeti ve Şümulü”, *Ayın Tarihi Mecmuası*, Cilt: XIV, Sayı: 42, 1927, s. 2481-2482.

JACQUART, Camille. “Nüfus Tahriri Hakkında”, *Hayat Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 11, 1927, s. 233-234.

JACQUART, Camille. “Tahriri Nüfus ve İçtimaiyat”, *Felsefe ve İçtimaiyyat Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı:4, 1928, s. 3.

Osman Nuri. “Nüfus İşleri”, *Şehremaneti Mecmuası*, Sayı: 34, 1927, s. 598-599.

TUNÇAY, Mete. “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1983, s. 1563.

NÖYMARK, F. “Nüfus Sayımlarının Ehemmiyeti”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, 1936, s. 72.

BERKİN, Şevket. “Genel Nüfus Hakkında Konuşma”, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, 1936, s. 17.

TEZLER

POLAT, Sema. *1927 Nüfus Sayımı ve İzmir Basını*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1994.

ANSİKLOPEDİLER

Britannica Compton’s Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul 1991.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Ankara 1983.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.istanbulbilsem.k12.tr>

<http://www.nuveforum.net>

<http://www.bilgiver.org>

www.konak.bel.tr

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr>

<http://blog.milliyet.com.tr>

www.ekodialog.com

<http://web.bilkent.edu.tr>

www.vatanpostasi.org

www.deu.edu.tr

EKLER

1. 1927 Nüfus Sayımı'na Göre İl ve İlçelerin Erkek, Kadın ve Toplam Nüfusları

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
ADANA						
Adana	58 555	50 660	109 215	2 960	36,8	178
Feke	5 045	5 450	10 495	2 035	5,1	41
Kadirli	11 885	12 293	24 178	1 515	16	56
Karaisalı	18 985	19 593	38 578	4 555	8,5	152
Kozan	13 003	13 683	26 686	2 265	11,8	101
Saimbeyli	8 868	9 698	18 566	2 830	6,6	60
TOPLAM	116 341	111 377	227 718	16 160	18	588
AFYONKARAHİSAR						
Afyonkarahisar	48 621	53 642	102 263	4 180	24,5	163
Aziziye	20 513	23 564	44 077	2 340	18,8	102
Bolvadin	18 020	21 218	39 238	2 420	16,2	42
Dinar	16 379	19 800	36 179	1 640	22	105
Sandıklı	16 865	20 755	2 080	2 080	18	79
TOPLAM	120 398	138 979	259 377	12 660	20,4	491
AKSARAY						
Aksaray	34 130	37 447	71 577	5 475	13	151
Arapşun	7 396	9 024	16 420	1 088	15	45
Koçhisar	18 881	20 153	39 034	3 538	11	105
TOPLAM	60 407	66 624	127 031	10 101	12,6	301
AMASYA						
Amasya	30 586	29 893	60 479	3 630	16,7	168
Gümüşhacıköy	11 808	14 456	26 264	910	28,9	62
Merzifon	13 448	14 693	28 141	1 010	27,9	70
TOPLAM	55 842	59 042	114 884	5 550	21,7	300
ANKARA						
Ankara	65 506	42 075	107 581	2 875	37,4	116
Ayaş	10 294	12 106	22 400	1 080	20,7	43
Bala	12 804	13 824	26 628	3 060	8,7	82
Beyşehir	9 294	11 335	20 629	1 525	13,5	79
Çubukabat	12 532	13 506	26 038	1 410	18,5	98
Haymana	14 521	14 758	29 279	4 630	6,3	121
Kalecik	17 999	20 720	38 719	2 850	13,6	117
Keskin	22 937	25 997	48 934	2 810	17,4	133

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
ANKARA (Devamı)						
Nallıhan	6 648	7 589	14 237	1 250	11,4	56
Yabanabat	24 456	29 222	53 678	2 360	22,7	183
TOPLAM	205 368	199 352	404 720	25 385	15,9	1 106
ANTALYA						
Akseki	9 807	14 872	24 679	1 910	12,9	69
Alaiye	15 167	19 275	34 442	3 380	10,2	134
Antalya	17 373	18 951	36 324	2 989	12,2	104
Elmalı	7 418	8 794	16 212	1 565	10,4	48
Finike	7 168	7 945	15 113	1 850	7,6	36
Kaş	9 042	10 821	19 863	2 490	8	63
Korkuteli	11 863	13 553	25 416	1 605	15,8	52
Manavgat	8 168	9 273	17 441	2 140	8,1	76
Serik	7 206	7 676	14 882	1 550	9,6	59
TOPLAM	93 212	111 160	204 372	19 479	10,4	641
ARTVİN						
Artvin	19 099	16 223	35 322	2 755	12,8	166
Şavşat	13 989	14 365	28 354	1 485	19	58
Yusufeli	11 444	14 946	26 390	2 640	10	64
TOPLAM	44 532	45 534	90 066	6 880	13	288
AYDIN						
Aydın	33 565	37 168	70 733	1 755	40,3	162
Bozdoğan	12 254	14 931	27 185	1 350	20	52
Çine	12 556	15 561	28 117	1 410	19,9	94
Karacasu	5 030	6 490	11 520	470	24,5	18
Nazilli	23 155	26 717	49 872	1 360	36,6	94
Söke	12 753	12 361	25 114	1 235	20,3	53
TOPLAM	99 313	113 228	212 541	7 580	28	473
BALIKESİR						
Ayvalık	8 653	8 220	16 873	425	39,7	3
Balıkesir	65 891	135 473	135 473	3 625	37,4	334
Balya	16 096	31 508	31 508	1 095	28,8	72
Bandırma	30 219	61 772	61 772	1 910	32,3	128
Burhaniye	11 524	11 862	23 386	340	68,8	60
Edremit	20 432	19 241	39 673	1 430	27,7	88
Gönen	20 246	22 427	42 673	1 420	30	98

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
BALIKESİR (Devamı)						
Sındırgı	13 572	16 148	29 720	1 420	20,9	80
Susurluk	11 916	11 192	23 108	445	51,9	42
Dursunbey	7 671	9 209	16 880	2 205	7,6	69
TOPLAM	206 220	214 846	421 066	14 315	29,4	974
BAYAZIT						
Bayazit	11 027	9 463	20 490	3 205	6,4	174
Diyadin	6 173	5 678	11 851	1 810	6,5	113
Eleşkirt	4 621	4 308	8 929	1 090	8,2	86
İğdır	13 384	11 825	25 209	2 105	12	88
Karaköse	13 382	7 946	21 328	2 310	9,2	133
Tutak	3 241	3 011	6 252	1 890	3,3	92
Tuzluca	5 349	5 178	10 527	840	12,5	97
TOPLAM	57 177	47 409	104 586	13 250	7,9	783
BİLECİK						
Bilecik	10 195	11 256	21 451	975	22	59
Bozüyük	14 968	15 803	30 771	625	49,2	57
Gölpazarı	6 990	8 492	15 482	1 155	13,4	96
Lefke	4 254	4 791	9 045	210	43	39
Söğüt	17 091	19 820	36 911	1 765	20,9	76
TOPLAM	53 498	60 162	113 660	4 730	24	327
BİTLİS						
Ahlat	4 290	3 669	7 959	2 480	3,2	74
Bitlis	11 386	8 369	19 755	2 210	8,9	148
Bulanık	2 665	2 632	5 297	1 270	4,2	66
Hizan	4 186	4 222	8 408	590	14,3	115
Malazgirt	3 765	3 201	6 966	3 015	2,3	104
Muş	11 100	10 399	21 499	4 550	4,7	283
Mutki	5 361	5 564	10 925	792	13,8	113
Varto	4 790	5 032	9 822	1 600	6,1	112
TOPLAM	47 543	43 088	90 631	16 507	5,4	1 015
BOLU						
Bolu	24 723	31 268	55 991	2 925	19	205
Düzce	36 083	39 280	75 363	2 135	35,2	221
Gerede	21 105	27 522	48 627	2 510	19,4	167
Göynük	7 403	9 244	16 647	1 520	10,9	74
Mudurnu	9 627	11 991	21 618	2 050	10,5	80
TOPLAM	98 941	119 305	218 246	11 140	19,6	747

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
BURDUR						
Bucak	7 672	8 799	16 471	1 075	15,3	44
Burdur	19 914	22 774	42 088	2 000	21,3	80
Tefenni	11 092	13 363	24 455	3 540	6,9	58
TOPLAM	38 678	44 936	83 614	6 615	12,6	182
BURSA						
Gemlik	9 246	9 768	19 014	760	25	28
İnegöl	27 785	31 376	59 161	2 190	27	144
Karacabey	14 648	15 098	29 746	1 260	23,6	70
Mudanya	7 296	6 570	13 866	500	27,7	27
Mustafa Kemal Paşa	25 071	28 172	53 243	2 025	26,3	127
Orhaneli	18 164	22 140	40 304	3 350	12	186
Orhangazi	8 046	8 280	16 326	326	50	27
Yenişehir	20 486	22 198	42 684	1 604	26,6	103
TOPLAM	192 730	208 865	401 595	13 565	29,6	881
CEBELİBEREKET						
Bahçe	7 671	7 863	15 534	1 060	14,6	48
Cebelibereket	9 225	9 057	18 282	850	21,5	51
Ceyhan	20 052	18 431	38 483	1 785	21,5	114
Dört Yol	8 970	8 052	17 022	835	20,3	19
İslahiye	9 549	8 824	18 373	1 650	11,1	78
TOPLAM	55 467	52 227	107 694	6 180	17,4	310
ÇANAKKALE						
Bayramiç	11 671	13 258	24 929	2 055	12,1	104
Biga	29 807	33 084	62 891	1 605	39,1	163
Bozcaada	762	870	1 632	80	54,4	1
Çanakkale	9 691	9 065	18 756	915	20,5	66
Eceabat	2 940	2 917	5 857	435	13,4	16
Ezine	14 298	14 563	28 861	2 050	14	121
Gelibolu	6 668	6 964	13 632	730	18,7	22
İmroz	3 028	3 691	6 719	285	23,6	6
Lapseki	8 811	9 647	18 458	935	19,7	65
TOPLAM	87 676	94 059	181 735	9 040	20,1	564
ÇANKIRI						
Çankırı	34 036	39 592	73 628	4 145	17,8	188
Çerkeş	21 529	27 500	49 029	2 880	17	161
İlgaz	15 041	19 521	34 562	1 640	21	118
TOPLAM	70 606	86 613	157 219	8 665	18,1	467

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
ÇORUM						
Çorum	29 152	31 717	60 869	3 055	19,9	174
Hüseyinabat	12 567	14 359	26 926	1 155	23,3	89
İskilip	24 957	28 806	53 763	1 950	27,6	139
Mecitözü	16 968	19 723	36 691	1 390	26,4	139
Osmancık	13 479	15 720	29 199	1 880	15,5	77
DENİZLİ						
Buldan	11 104	13 546	24 650	1 350	18,2	45
Çal	18 736	23 439	42 175	1 165	36,2	63
Çivril	9 831	11 747	21 578	1 365	15,8	66
Denizli	19 714	22 102	41 816	1 540	27,1	82
Garbi Karaağaç	20 663	25 501	46 164	2 820	16,3	95
Sarayköy	8 531	9 606	18 137	460	39,4	32
Tavas	21 751	28 777	50 528	2 450	20,6	75
TOPLAM	110 330	134 718	245 048	11 150	22	458
DİYARBAKIR						
Çermik	8 024	9 284	17 308	1 420	12,2	122
Diyarbakır	50 548	48 143	98 691	7 150	13,8	617
Lice	11 367	10 191	21 558	1 770	12,2	131
Osmaniye	8 994	9 841	18 835	1 595	11,8	152
Silvan	13 168	13 524	26 692	1 930	13,8	218
Kulp	5 286	5 946	11 232	1 010	11,1	116
TOPLAM	97 387	96 929	194 316	14 875	13	1 356
EDİRNE						
Edirne	33 489	34 790	68 279	2 515	27,1	96
Kavaklı	5 972	6 423	12 395	300	41,3	31
Keşan	17 535	18 566	36 101	3 040	11,9	96
Uzunköprü	16 512	17 553	34 065	1 710	19,9	58
TOPLAM	73 508	77 332	150 840	7 565	19,9	281
ELAZIĞ						
Baskil	5 949	6 856	12 805	1 225	10,4	116
Çapakçur	5 453	4 942	10 395	2 092	5	87
Çemişgezek	5 967	7 713	13 680	1 120	12,2	108
Elazığ	38 884	40 330	79 214	3 225	24,6	304
Genç	1 941	1 718	3 659	1 345	2,7	13
Hozat	5 445	5 042	10 487	2 045	5,1	107
Keban	1 472	1 884	3 356	776	4,3	24

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
ELAZIĞ (Devamı)						
Maden	4 973	5 046	10 019	1 340	7,5	85
Mazgirt	8 018	7 819	15 837	500	12,2	184
Ovacık	2 687	2 640	5 327	540	9,9	81
Palu	17 108	17 898	35 006	2 810	12,5	332
Pertek	6 822	7 170	13 992	795	17,6	128
TOPLAM	104 719	109 058	213 777	17 813	12	1 569
ERZİNCAN						
Erzincan	26 561	25 366	51 927	2 985	17,4	150
Kemah	5 864	7 587	13 451	2 655	5	86
Kiğı	13 197	13 341	25 538	3 720	7,1	201
Kuruçay	3 885	5 298	9 183	1 040	8,8	66
Nazimiye	3 273	3 121	6 394	800	8	39
Pülümür	4 944	5 629	10 573	1 465	7,5	63
Refahiye	6 587	7 672	14 259	1 611	8,9	146
TOPLAM	64 311	68 014	132 325	14 276	9,3	751
ERZURUM						
Erzurum	39 930	38 204	78 134	4 015	19,5	177
Hınıs	13 732	19 099	32 831	2 810	11,7	147
İspir	11 428	11 343	22 771	5 055	4,5	234
Oltu	18 417	18 579	36 996	2 460	15	184
Pasinler	17 404	17 163	34 567	4 545	7,6	225
Tercan	16 343	17 537	33 880	4 275	7,9	179
Tortum	14 995	16 252	31 247	3 170	9,8	108
TOPLAM	132 249	138 177	270 426	26 330	10,3	1 254
ESKİŞEHİR						
Eskişehir	40 449	41 310	81 759	4 200	19,4	158
Mihalıççık	11 129	12 302	23 431	2 150	10,9	69
Seyitgazi	8 304	9 375	17 679	2 205	8	49
Sivrihisar	14 698	16 765	31 463	4 780	6,6	98
TOPLAM	74 580	79 752	154 332	13 335	11,6	374
GAZİANTEP						
Besni	14 673	16 447	31 120	3 230	9,6	141
Gaziantep	44 012	45 386	89 398	4 090	21,9	220
Kilis	23 097	23 430	46 527	1 450	32	142
Nizip	24 125	24 592	48 717	2 430	20	217

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
G. ANTEP (Devamı)						
YEKUN	105 907	109 855	215 762	11 200	19,3	720
GİRESUN						
Giresun	43 726	49 282	93 008	2 390	38,9	189
Görece	16 704	20 260	36 964	600	61,6	55
Tirebolu	15 745	19 316	35 061	1 180	29,7	106
TOPLAM	76 175	88 858	165 033	4 170	39,6	350
GÜMÜŞHANE						
Bayburt	23 407	25 563	48 970	3 430	14,3	176
Gümüşhane	10 981	12 678	23 659	2 080	11,4	104
Kelkit	9 085	10 080	19 165	1 350	14,2	97
Şiran	5 685	6 785	12 470	1 200	10,4	77
Torul	8 229	9 738	17 967	2 040	8,8	99
TOPLAM	57 387	64 844	122 231	10 100	12,1	553
HAKKARİ						
Beytüşşebap	6 435	6 448	12 883	4 400	2,9	73
Gevar	1 753	1 456	3 209	3 040	1	63
Hakkari	3 856	3 417	7 273	3 510	2	69
Şemdinli	924	691	1 615	4 555	0,3	49
TOPLAM	12 968	12 012	24 980	15 505	1,6	254
İÇEL						
Anamur	8 282	10 088	18 370	2 100	8,7	54
Gülnar	8 664	10 791	19 455	1 775	11	50
İçel	17 133	20 285	37 418	3 970	9,4	107
Mut	7 070	8 627	15 697	2 000	7,8	73
TOPLAM	41 149	49 791	90 940	9 845	9,2	284
ISPARTA						
Eğridir	12 777	15 713	28 490	2 810	10,1	69
İsparta	24 005	20 652	44 657	1 845	24,2	56
Şarkikaraağaç	11 466	13 940	25 406	1 475	17,2	52
Uluborlu	7 775	9 390	17 165	965	17,8	12
Yalvaç	13 000	15 719	28 719	1 180	24,3	37
TOPLAM	69 023	75 414	144 437	8 275	17,4	226

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
İSTANBUL						
Adalar	5 594	6 716	12 310	12	1025,8	4
Bakırköy	12 794	10 938	23 732	290	81,8	18
Beyoğlu	156 249	146 638	302 887	—	—	26
Çatalca	26 719	23 866	50 585	2 525	20	138
İstanbul	125 579	120 403	245 982	535	1025,9	3
Şile	6 349	7 176	13 525	1 030	13,1	90
Üsküdar	71 274	74 149	145 423	1 090	133,4	51
TOPLAM	404 558	389 886	794 444	5 482	144,9	330
İZMİR						
Bayındır	12 619	13 062	25 681	745	34,4	42
Bergama	30 962	32 780	63 742	2 650	24	170
Çeşme	5 057	4 922	9 979	590	16,9	17
Foça	4 987	3 914	8 901	210	42,4	8
İzmir	98 947	85 307	184 254	1 400	131,6	54
Karaburun	3 880	4 000	7 880	460	17,1	27
Kemalpaşa	11 377	10 592	21 969	440	49,9	41
Kuşadası	7 265	7 166	14 431	690	20,9	29
Menemen	15 082	13 216	28 298	857	33	49
Ödemiş	36 142	40 411	76 553	1 935	39,5	132
Seferihisar	4 383	3 935	8 318	365	22,8	14
Tire	18 951	20 277	39 228	615	63,8	78
Torbali	10 987	10 118	21 105	1 260	16,7	64
Urla	8 623	7 043	15 666	285	55	17
TOPLAM	269 262	256 743	526 005	12 502	42	742
KARS						
Ardahan	13 029	11 405	24 434	980	24,9	71
Arpaçay	13 136	12 072	25 208	1 150	21,9	88
Çıldır	9 759	8 908	18 667	1 840	10,1	51
Göle	11 159	10 795	21 954	1 950	11,2	78
Kağızman	8 849	8 456	17 305	2 880	6	95
Kars	21 628	16 378	38 006	2 280	16,7	105
Posof	12 112	11 824	23 936	625	39,8	79

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
KARS (Devamı)						
Sarıkamış	19 131	16 205	35 336	2 730	12,9	143
TOPLAM	108 803	96 043	204 846	14 435	14,2	710
KASTAMONU						
Araç	16 658	21 845	38 503	3 020	12,7	153
Cide	16 257	19 964	36 221	2 050	17,7	137
Daday	17 219	23 265	40 484	1 430	28,3	155
İnebolu	20 786	26 527	47 313	1 490	31,7	147
Kastamonu	28 550	34 567	63 117	2 240	28,1	239
Küre	10 873	13 822	24 695	880	28	97
Taşköprü	20 891	26 520	47 411	1 930	24,6	155
Tosya	17 345	21 412	38 757	1 570	24,7	77
TOPLAM	148 579	187 922	336 501	14 610	23	1 160
KAYSERİ						
Bünyan	17 492	19 996	37 488	2 820	13,4	96
Develi	23 528	27 325	50 853	2 900	17,5	101
İncesu	8 275	9 436	17 711	1 000	17,7	26
Kayseri	47 554	52 159	99 713	2 860	34,9	92
Pınarbaşı	21 639	23 966	45 605	4 330	10,5	208
TOPLAM	118 488	132 882	251 370	13 910	18	523
KIRKLARELİ						
Babaeski	10 409	10 376	20 785	585	35,5	45
Demirköy	1 867	1 532	3 399	1 130	3	22
Kırklareli	24 016	23 386	47 402	2 130	22,2	79
Lüleburgaz	10 832	10 941	21 773	745	29,2	33
Vize	7 736	7 894	15 630	1 070	14,6	27
TOPLAM	54 860	54 129	108 989	5 660	19,2	206
KIRŞEHİR						
Avanos	10 782	13 452	24 234	1 110	21,9	63
Kırşehir	30 873	36 684	67 557	3 570	18,9	141
Mecidiye	9 212	10 905	20 117	2 395	8,4	87
Mucur	6 847	8 146	14 993	2 015	7,4	41
TOPLAM	57 714	69 187	126 901	9 090	14	332

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
KOCAELİ						
Adapazarı	40 550	42 543	83 093	1 260	65,9	234
Gebze	13 965	12 036	26 001	740	48,6	121
Geyve	14 420	16 226	30 646	1 240	24,7	114
Hendek	11 965	12 608	24 573	690	35,6	65
Kandıra	19 196	21 887	41 083	2 290	17,9	473
Karamürsel	12 884	12 935	25 319	1 010	25	79
Kocaeli	28 886	26 999	55 885	1 220	45,8	181
TOPLAM	141 366	145 234	286 600	8 450	33,9	1 267
KONYA						
Akşehir	21 707	24 281	45 988	2 260	20,3	66
Beyşehir	17 210	21 931	39 141	2 350	16,6	76
Bozkır	16 317	19 127	35 444	2 530	14	76
Cihanbeyli	10 033	10 542	20 575	6 050	3,4	57
Çumra	18 019	19 047	37 066	2 675	13,8	70
Ereğli	16 400	17 197	33 597	4 700	7,1	79
Ermenek	12 828	15 942	28 770	2 245	12,8	49
Hadım	9 860	11 924	21 784	1 840	11,8	49
İlgin	15 145	17 530	32 675	2 190	14,9	54
Karaman	17 621	19 644	37 265	3 815	9,8	93
Konya	50 227	52 679	102 906	7 955	12,9	115
Saideli	11 003	11 642	22 645	4 150	5,4	46
Seydişehir	14 046	15 842	29 888	1 695	17	48
Sultaniye	7 934	8 706	16 640	4 535	3,7	44
TOPLAM	238 350	266 034	504 384	48 990	10,3	922
KÜTAHYA						
Emet	15 294	18 390	33 684	1 490	22,6	88
Gediz	17 142	20 546	37 688	1 890	19,9	87
Kütahya	32 788	36 691	69 479	4 110	16,9	197
Simav	16 980	21 010	37 990	1 780	21,3	115
Tavşanlı	16 072	18 870	34 942	1 325	26,3	112
Uşak	40 965	47 678	88 643	3 820	23,2	170
TOPLAM	139 241	163 185	302 426	14 415	21	769

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
MALATYA						
Adıyaman	22 144	23 105	45 249	2 795	16,2	274
Akçadağ	18 067	19 227	37 294	1 635	22,8	127
Arapkir	9 394	12 472	21 866	1 595	13,7	84
Hekimhan	14 420	16 470	30 890	2 080	14,8	85
Kahta	15 818	16 213	32 031	1 775	18	179
Kemaliye	9 434	13 473	22 907	1 655	13,8	103
Malatya	36 932	39 407	76 339	2 805	27,2	192
Pötürge	18 418	21 888	40 306	1 390	29	158
TOPLAM	144 627	162 255	306 882	15 730	19,5	1 202
MANİSA						
Akhisar	23 825	23 710	47 535	1 265	37,6	78
Alaşehir	15 537	17 473	33 010	1 310	25,2	84
Demirci	11 774	14 388	26 162	1 070	24,4	116
Eşme	9 933	11 113	21 046	1 320	15,9	83
Gördes	10 479	12 121	22 600	1 820	12,4	106
Kasaba	16 201	16 089	32 290	1 075	30	42
Kırkağaç	10 178	9 542	19 720	505	39	28
Kula	13 634	16 025	29 659	1 415	21	91
Manisa	47 579	45 182	92 761	2 310	40,1	209
Salihli	14 079	14 249	28 328	1 140	24,8	66
Soma	9 825	11 077	20 902	620	33,7	69
TOPLAM	183 044	190 969	374 013	13 850	27	972
MARAŞ						
Andırın	6 050	6 170	12 220	1 440	8,4	45
Elbistan	26 639	27 757	54 396	4 175	13	127
Göksun	10 117	10 231	20 348	2 710	7,5	67
Maraş	36 147	35 035	71 182	2 885	24,7	126
Pazarcık	14 490	14 219	28 709	2 255	12,7	106
TOPLAM	93 443	93 412	186 855	13 465	13,9	471
MARDİN						
Cizre	12 738	14 298	27 036	760	35,6	175
Derik	7 047	8 017	15 064	3 250	4,6	106
Gercüş	10 592	10 732	21 324	810	26,3	109

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
MARDİN (Devamı)						
Mardin	24 197	23 290	47 487	1 975	24	157
Midyat	15 943	16 285	32 228	2 610	12,3	133
Nusaybin	6 191	6 082	12 273	1 575	7,8	87
Resülâyn	423	50	473	1 210	0,4	5
Savur	13 408	14 178	27 586	855	32,2	102
TOPLAM	90 539	92 932	183 471	13 045	14	874
MERSİN						
Mersin	23 088	22 112	45 200	2 410	18,8	88
Tarsus	36 609	37 298	73 907	2 205	33,5	171
TOPLAM	59 697	59 410	119 107	4 615	25,8	259
MUĞLA						
Bodrum	7 045	8 649	15 694	690	22,7	28
Fethiye	15 976	18 222	34 198	2 920	11,7	87
Köyceğiz	10 847	12 105	22 952	2 520	9,1	70
Marmaris	4 965	6 407	11 372	1 450	7,8	24
Milas	15 359	18 033	33 392	1 950	17,2	139
Muğla	25 729	32 053	57 782	3 230	17,9	95
TOPLAM	79 921	95 469	175 390	12 760	13,7	443
NIĞDE						
Bor	13 409	14 506	27 915	2 285	12,2	29
Nevşehir	19 578	23 187	42 765	1 565	27,3	42
Niğde	28 331	30 815	59 146	3 280	18	89
Ulukışla	7 246	7 565	14 811	1 615	9,1	37
Ürgüp	9 546	11 873	21 419	1 220	17,5	30
TOPLAM	78 110	87 946	166 056	9 965	16,7	227
ORDU						
Fatsa	17 116	20 994	38 110	700	54,4	102
Ordu	51 085	62 814	113 899	2 715	41,9	249
Ünye	22 135	28 210	50 345	1 611	31,2	117
TOPLAM	90 336	112 018	202 354	5 026	40,2	468
RİZE						
Hopa	14 613	16 467	31 080	1 075	28,9	78
Pazar	16 301	25 248	41 549	1 670	24,9	104

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
Rize	41 457	57 571	99 028	1 845	53,7	183
TOPLAM	72 371	99 286	171 657	4 590	37,4	365
SAMSUN						
Bafra	28 173	30 462	58 635	2 135	27,6	207
Çarşamba	20 995	24 363	45 358	1 350	33,5	207
Havza	18 000	20 010	38 010	1 140	33,3	141
Samsun	39 097	36 946	76 043	2 115	35,9	168
Terme	9 823	11 542	21 365	535	39,9	57
Vezirköprü	15 706	18 948	34 654	1 935	17,9	124
TOPLAM	131 794	142 271	274 065	9 210	29,7	904
SİİRT						
Beşiri	6 210	6 814	13 024	900	14,5	89
Eruh	6 668	8 242	14 910	1 550	9,6	130
Garzan	6 692	7 334	14 026	1 365	10,4	84
Pervari	2 895	3 252	6 147	1 235	5	34
Sason	4 120	5 114	9 234	1 415	6,5	118
Siirt	13 899	11 160	25 059	870	28,8	82
Şirvan	4 649	4 818	9 467	1 310	7,2	137
Şirnak	5 220	5 346	10 566	2 675	3,9	64
TOPLAM	50 353	52 080	102 433	11 320	9	738
SİNOP						
Ayancık	19 653	24 416	44 069	965	45,7	126
Boyabat	27 468	32 308	59 776	1 570	38	190
Gerze	15 449	18 088	33 537	1 360	24,6	80
Sinop	15 616	16 967	32 583	1 860	17,5	70
TOPLAM	78 186	91 779	169 965	5 755	29,5	466
Şarkışla	22 937	27 144	50 081	3 495	14,6	155
Yenihan	17 082	19 584	36 666	2 315	15,8	157
Zara	22 823	25 240	48 063	3 180	15,1	257
TOPLAM	153 841	175 710	392 551	26 930	12,2	1 221
ŞEBİNKARAHİSAR						
Alucra	9 428	11 811	21 239	1 100	19,3	83
Koyulhisar	8 870	10 500	19 370	1 050	18,4	84
Mesudiye	10 527	12 678	23 205	955	24,3	82

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² 'ye Düşen Nüfus	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
Suşehri	12 377	13 991	26 368	1 065	24,8	144
Şebinkarahisar	8 516	10 037	18 553	1 240	15	94
TOPLAM	49 718	59 017	108 735	5 410	20	487
TEKİRDAĞ						
Çorlu	10 435	9 031	19 466	1 100	17,7	31
Hayrabolu	10 207	11 127	21 334	815	26,2	56
Malkara	12 551	13 544	26 095	1 015	25,7	87
Saray	9 139	9 651	18 790	1 185	15,8	33
Şarköy	6 055	5 959	12 014	565	21,3	31
Tekirdağ	17 178	16 569	33 747	1 270	26,7	60
TOPLAM	65 565	65 881	131 446	5 950	22	298
TOKAT						
Artova	10 353	11 573	21 926	1 285	17	74
Erbaa	24 826	28 964	53 790	1 825	29,5	139
Niksar	13 534	15 042	28 576	1 200	23,8	108
Reşadiye	12 561	14 923	27 484	850	32,3	99
Tokat	38 318	39 491	77 809	2 815	27,6	185
Zile	24 824	28 654	53 478	2 440	21,9	173
TOPLAM	124 416	138 647	263 063	10 415	25,2	778
TRABZON						
Akçaabat	19 033	22 504	41 537	510	81,4	89
Maçka	8 824	10 412	19 236	1 015	19	65
Of	26 985	36 573	63 558	1 080	58,8	130
Sürmene	24 774	32 870	57 644	1 115	11,7	81
Trabzon	29 992	30 693	60 685	330	183,9	83
Vakfikebir	21 318	26 325	47 643	580	82,1	133
TOPLAM	130 926	159 377	290 303	4 630	62,7	581
URFA						
Birecik	15 415	16 057	31 472	680	46,2	131
Harran	6 813	6 376	13 189	2 315	5,7	153
Hilvan	6 040	6 118	12 158	1 080	11,2	135
Suruç	9 447	9 185	18 632	1 230	15,1	157
Siverek	20 590	22 532	43 122	3 370	12,8	320
Urfa	29 501	29 132	58 633	3 330	17,6	297
Viranşehir	4 613	4 490	9 103	2 240	4	91
Yaylak	8 643	8 643	17 286	1 635	10,6	141

İller ve İlçeler	Toplam Nüfus			Yüzölçümü	Km ² ye Düşen	Yerleşim Birim Sayısı
	Erkek	Kadın	Toplam			
URFA (Devamı)						
TOPLAM	101 062	102 533	203 595	15 880	12,8	1 425
VAN						
Başkale	2 519	2 656	5 175	3 430	1,5	107
Erciş	9 557	8 804	18 361	2 290	8	169
Gevaş	5 740	5 561	11 301	3 750	3	173
Muradiye	4 029	2 875	6 904	2 530	2,7	80
Saray	4 142	8 541	7 683	2 045	3,7	61
Çatak	1 719	1 673	3 392	2 935	1,1	69
Van	11 819	10 694	22 513	4 625	4,9	206
TOPLAM	39 525	35 804	75 329	21 605	3,4	865
YOZGAT						
Akdağmadeni	17 905	20 119	38 024	3 520	10,8	171
Boğazlıyan	26 839	30 357	357 196	3 450	16,6	115
Sorgun	20 439	23 579	44 018	1 450	30,3	144
Yozgat	32 892	37 367	70 259	5 530	12,7	215
YEKUN	98 075	111 422	209 497	13 950	15	645
ZONGULDAK						
Bartın	29 447	34 683	64 130	1 480	43,3	209
Devrek	26 352	30 944	57 296	1 490	38,4	127
Ereğli	20 110	23 013	43 123	1 165	37	122
Safranbolu	25 870	33 232	59 102	2 815	21	210
Zonguldak	25 587	19 671	45 258	660	68,6	73
TOPLAM	127 366	141 543	268 909	7 610	35,3	741
TÜRKİYE GENELİ	6 563 879	7 084 391	13 648 270	762 736	17,9	40 991 ³⁵⁰

³⁵⁰ İUM; 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, f. I, s. II-XVII.